

**İÇTİMA İLKESİNİN HANEFÎ VE ŞÂFÎ
MEZHEPLERİ BAĞLAMINDA MUKAYESESİ**

Bahri TİKİCİ

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimleri
Anabilim Dalı
Doç. Dr.: Yusuf ŞEN
2019
(Her Hakkı Saklıdır)**

T.C.
BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**İÇTİMA İLKESİNİN HANEFÎ VE ŞÂFİÎ MEZHEPLERİ BAĞLAMINDA
MUKAYESESİ**

(The Analogy of Gathering Principle Within The Context of Hanafi And Shafii Sects)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bahri TİKİCİ

Danışman: Doç. Dr.: Yusuf ŞEN

Bayburt
Aralık 2019

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

.....danışmanlığında,.....
.....Numaralı.....tarafından hazırlanan
.....” konulu
bu çalışma.....tarihinde aşağıdaki jüri tarafından
.....Anabilim
Dalı..... Programında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul
edilmiştir.

Başkan :..... **İmza:**.....

Jüri Üyesi:..... **İmza:**.....

Jüri Üyesi:..... **İmza:**.....

Bu tezin Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

...../...../.....
.....

Enstitü Müdürü

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

.....Tezi olarak sunduğum “.....”
başlıklı çalışmanın tarafımdan bilimsel etik ilkelere uyularak yazıldığını ve yararlandığım
eserleri kaynakçada gösterdiğimi beyanederim.

... / ... / 20..

İmza

Bahri TİKİCİ

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın meydana getirilmesinde hem ders hem de tez dönemi boyunca bu alanda edinmiş olduğu derin bilgileri ve engin tecrübelerini bizlerle paylaşmaktan sakınmayan, yönlendirmeleri ve desteklerini esirgemeyen değerli danışmanım Doç. Dr. Yusuf ŞEN'e, çalışmam süresince benden maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen saygıdeğer İbrahim ARVASI ve Abdullah ŞANLI arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım.

ÖZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**İÇTİMA İLKESİNİN HANEFİ VE ŞÂFİİ MEZHEPLERİ BAĞLAMINDA
MUKAYESESİ**

Bahri TİKİCİ

Aralık 2019, 100 sayfa

Fıkhî mezhepler, içtima ilkesini kapsamlı bir şekilde kullanmışlardır. İçtima, sebebin tekrar etmesine bağlı olarak hükmün tekrar etmesi kuralından istisna edilmesi suretiyle, birçok sebebin tek bir hükme bağlanmasıdır. Bu çalışma, içtima ilkesinin Hanefî ve Şâfiî mezhepleri bağlamında mukayesesini kapsamaktadır. Çalışmamız, iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmamızın konusu, amacı, önemi ve temel başvuru kaynakları yer almaktadır. Birinci bölümde içtima ilkesinin sözlük anlamı, terim anlamı, içtima ile ilgili kavramlar ve içtima ilkesinin dayanakları bulunmaktadır. İkinci bölümde ise, Hanefî ve Şâfiî fakihlerin, kendi ekollerince belirledikleri ve geliştirdikleri fıkhî kurallara bağlı olarak içtima ilkesini ibâdât, muâmelât ve ukûbât alanlarında nasıl uyguladıklarının mukayesesini yer almaktadır. Hanefiler, daha çok ibadet ile alakalı olmayan fakat ibadete vesile olan fiillerde içtima ilkesini tercih etmişlerdir. İbadet olan fiillerde ise, istihsân kuralı gereği içtimayı tercih etmişlerdir. Şâfiîler ise, hem ibadet olan hem de ibadete vesile olan fiillerde herhangi bir ayırım gözetmeksizin, içtima ilkesini tercih etmişlerdir. Bu çalışmamızda, özellikle Hanefî ve Şâfiî mezheplerinin içtima ilkesini uyguladıkları alanları, kaynaklarından tespit ederek, delilleri ile birlikte belirtmeye çalıştık. Ayrıca bu mezheplerin, içtima ilkesini uyguladıkları alanları ve delillerine dayanarak, tercih edilen görüşleri açıklamaya gayret ettik. Bu çalışmamızı, Hanefî ve Şâfiî mezheplerinin temel kaynakları başta olmak üzere, konumuz ile ilgili son dönemde yazılmış olan diğer eserlerden de istifade ederek hazırladık.

Anahtar Kelimeler: İçtima, Hanefî ve Şâfiî, Mukayese

ABSTRACT

MASTER THESIS

THE ANALOGY OF GATHERING PRINCIPLE WITHIN THE CONTEXT OF HANAFİ AND SHAFİİ SECTS

BAHRİ TİKİCİ

December 2019, 100pages

Fiqh sects comprehensively made use of the principle of assembly. Assembly with the exception for the rule of repetition of decretal depending on the repetition of reason, is the attribution to a single decretal of many reasons. This study contains the principle of assembly depending on the comparison of Hanafi and Shafii sects. Our study comprises of two chapters. The prologue involves the subject, aim, importance and bibliography of our study. In the first chapter; lexical, term meaning and concepts and resources of assembly are included. In the second chapter is the practice of assembly in the fields of prayer, transaction and punishment by the scribe of Hanafi and Shafii sects depending on Islamic laws. Hanafi scribes prefer the principle of assembly which is unrelated to prayer but related to acts that are conducive to prayer. Besides, they prefer the assembly in the case of acts that are considered prayer as a rule of istihsan. On the other hand, Shafii scribes prefer the principle of assembly without discrimination in the acts that are both prayer and conducive to prayer. In this study, we specifically tried to explain the fields that Hanafi and Shafii sects practised the principle of assembly by identifying the resources and evidences. Moreover, we tried to unfold the fields where the principle of assembly is practiced by these sects and the preferred views on it in the light of evidences. This study is prepared by taking advantage of other Works written in the recent period about the related issue, particularly the classic fiqh Works of Hanafi and Shafii sects.

Keywords: Assembly, Hanafi and Shafii, Comparison

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	x

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu	1
2.Araştırmanın Amacı	2
3.Araştırmanın Önemi	2
4.Araştırmanın Yöntem ve Kaynakları	3

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.İçtima Kelimesinin Anlamı	5
1.1.İçtima Kelimesinin Sözlük Anlamı	5
1.2.İçtima Kelimesinin Terim Anlamı	5
2.İçtima ile İlgili Kavramlar.....	6
2.1.Tedâhül	6
2.2.Temâsül	7
2.3.Tebâyün	7
2.4.İndirâc.....	8
2.5.Tekrâr	8
2.6.Tezâhüm	9
3.İçtimanın Dayanağı	9
3.1.İçtimanın Kur'an'dan Delilleri	9
3.2.İçtimanın Sünnetten Delilleri	10
3.3.İçtimanın İcmâdan Delili.....	11
3.4.İçtimanın İstihsândan Delili	12
4.İçtimanın Mahalli ve Çeşitleri.....	12

5.İçtimanın Uygulandığı Alanlar	14
5.1.İbâdât ve Ukûbât Alanlarını Ayırarak Uygulayanlar	14
5.1.1.Sebepte İçtima.....	14
5.1.2.Hükümde İçtima.....	15
5.2.İçtimanın Hükümde Değil Sebepte Olduğunu Kabul Edenler	17

İKİNCİ BÖLÜM

İBÂDÂT, MUÂMELAT VE UKÛBÂT ALANLARINDA İÇTİMA

1.İbâdât Alanında İçtima.....	18
1.1.Niyette İçtima	18
1.1.1.Hanefilerin Görüşü.....	19
1.1.2.Şâfiîlerin Görüşü	20
1.2.Abdestte İçtima.....	22
1.2.1.Abdestin Sebebinde İçtima	22
1.2.2.Abdesti Bozan Hallerde İçtima	22
1.2.3.Guslün Sebebinde İçtima	23
1.2.4.Abdestin ve Guslün Sebeplerinde İçtima.....	24
1.2.5.Abdest ve Guslün Sebebiyle Teyemmümde İçtima.....	24
1.3.Namazlarda İçtima	25
1.3.1.Tahiyyatü'l Mescit Namazında İçtima.....	25
1.3.2.Cuma ve Bayram Namazında İçtima	26
1.3.3.Sehiv Secdelerinde İçtima.....	27
1.3.4.Tilavet Secdelerinde İçtima	28
1.4.Oruçta İçtima.....	30
1.4.1.Farz ve Nafile Oruçta İçtima.....	30
1.4.2.Ramazan ile İtikâf Orucunda İçtima	30
1.4.3.Orucun Keffâretinde İçtima	31
1.5.Hacda İçtima.....	32
1.5.1.Tavafta İçtima	33

1.5.2.Hac (Kıran) ve Umre Fiillerinde İçtima.....	33
1.5.3.Hac Cezalarında İçtima.....	37
1.6.Cenazelerde İçtima.....	43
1.7.Yeminlerde İçtima.....	43
2.Muâmelât Alanında İçtima.....	47
2.1.Akitlerde İçtima.....	47
2.2.Nikâhta İçtima	49
2.3.İddetlerde İçtima.....	50
2.3.1. Aynı Cins İki İddette İçtima.....	51
2.3.2. Ayrı Cins İki İddette İçtima	55
2.4.Îlâ Keffâretinde İçtima	57
2.5.Zihâr Keffâretinde İçtima.....	59
2.5.1.Tek Lafızla Birden Fazla Kadın İçin Zihâr Keffâretinde İçtima	60
2.5.2.Ayrı Lafızla Birden Fazla Kadın İçin Zihâr Keffâretinde İçtima	62
2.5.3.Birçok Lafızla Bir Kadın İçin Zihâr Keffâretinde İçtima	62
3.Ukûbât Alanında İçtima	64
3.1.Cana ve Organlara Karşı İşlenen Suçların Cezalarında İçtima	64
3.1.1.Kasten veya Hatâen Yaralama ve Öldürme Cezalarında İçtima.....	66
3.1.2.Kasten Yaralama ve Öldürme Cezalarında İçtima.....	67
3.1.3.Hatâen Yaralama ve Öldürme Cezalarında İçtima	69
3.1.4.Birden Fazla Şahsın Canına veya Organlarına Karşı İşlenen Suçlarda İçtima.....	70
3.1.5.Öldürme Keffâretinde İçtima	72
3.1.6.Katilin Bir Maktullerin Birden Fazla Kişi Olması.....	72
3.1.7.Katillerin Birden Fazla Maktulün Bir Kişi Olması.....	73
3.2.Diyetlerde İçtima.....	74
3.2.1.Cana ve Organlara Karşı İşlenen Suçların Diyetlerinde İçtima.....	74
3.2.2.Cana Karşı İşlenen Suçların Diyetlerinde İçtima.....	74
3.2.3.Organlara Karşı İşlenen Suçların Diyetlerinde İçtima.....	75

3.2.4.Fonksiyon Diyetlerinde İçtima	77
3.2.5.Yaraların Diyetinde İçtima.....	77
SONUÇ.....	79
KAYNAKÇA.....	81
ÖZGEÇMİŞ	88

KISALTMALAR

b. Bin veya bint

Bkz : Bakınız

Bs : Baskı

Hız. : Hazreti

Ö. : Ölümlü

r. a. : Radiyallahu Anh

s.a.v : Sallallahu Aleyhi ve Selem

t.y. : Tarih Yok

vb. : ve benzeri

v.dğr. : ve diğerleri

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

İslam'ın en temel özelliği, evrensel oluşu ve kendisine intisap eden bireylere kolaylık sağlamasıdır. Bunun yegâne sebebi, Yüce Allah'ın yarattıkları varlıkları, bulundukları dünya hayatında öncelikle yaratanını tanımak, sonra daha doğru, kolay ve temiz bir hayat sürmelerini sağlamak içindir. Hayatı sağlıklı bir şekilde sürdürebilmeleri, insanın kendi çevresi ve bulunduğu topluma karşı haklarını bilmesi ve sorumluluklarını yerine getirebilmesi için birtakım kurallara ihtiyaç vardır. Bu kurallar, genel itibariyle ilahi ve beşerî olmak üzere yaşanılan hayatta, daimî olarak geçerliliğini sürdürmektedir. Bu kurallar, beşerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere ibâdât, muâmelât, ukûbât ve diğer alanlarda insanlığın var olduğu günden beri dinamiklik, kolaylık ve işlevsellik prensipleri üzerine bina edilmiştir.

Kullarını en iyi bilen Yüce Allah ile onların dünya ve ahiret hayatında güzel bir hayat sürmelerini sağlamak için, âlemlere rahmet olarak gönderdiği Hz. Peygamber, elbette kullara fayda sağlayacak ilke ve kurallar koymuştur. Hz. Peygamberin yaşadığı çağa baktığımızda gerek bireysel gerek toplumsal olarak, Hz. Peygamberin koymuş olduğu hükümler de aynı şekilde kolaylık prensibi kuralına dayanmaktadır. İslam hukuk sisteminin kaynakları olan Kur'an, Sünnet, İcmâ ve Kıyas gibi deliller, kolaylık prensibinin varlığını ortaya koymakta ve bu prensip ile ilgili ilkeler içermektedirler.

Allah'ın yaratmış olduğu, kendilerine akıl vermek suretiyle muhatap kabul ettiği ve mükellef saydığı kulları için, belirlediği birtakım ibadetler ve ibadet şekilleri vardır. Mükellefler, bu ibadetleri yerine getirmekle hem kulluk görevlerini yerine getirmiş hem de Allah'ın rızasına mazhar olmuş olurlar. Günlük yaşamlarında ibadetlerini ifa ederlerken, birtakım zorluklarla karşılaşmaları muhtemeldir. Bu bağlamda namaz, oruç, zekât, hac vb. gibi ibadetler, mükelleflerin Allah'a karşı yerine getirmek zorunda olduğu ibadetlerdir. Bunların birtakım şartları, rükünleri, şekilleri, eda edilmesi veya zamanında yapılamayıp daha sonra kaza edilmesi hükümlere bağlanmıştır. Aynı şekilde insanlar yaşadığı toplumda, toplumun diğer fertleriyle birtakım muamelelerde bulunması kaçınılmazdır. İnsanların bu muameleleri, bir kısmının faydasına olurken, bazen diğer kısmının zararına yol açmaktadır. İslam hukukunda ise, zararın giderilmesi ve faydanın sağlanması esastır. Bu esasa dayanılarak, bireyin ve toplumun ihtiyaçlarına cevap verecek hükümler belirlenmiştir. Hükümler belirlenirken, İslam fıkıh âlimleri ibâdât, muâmelât ve ukûbât alanlarında mükelleflere kolaylık sağlaması bakımından içtima ilkesini kullanmışlardır. İçtima ilkesi, iki

aynı cins veya farklı cins şeyin, bir araya gelmek suretiyle ortaya çıkardıkları yeni oluşuma denir. Hanefi ve Şâfiî hukukçular, içtima prensibinin işletilmesi hususunda ihtilaf etmişlerdir. Şâfiîler, hükümlerde içtimanın olmadığını, içtimanın sadece sebeplerde olduğu görüşünü kabul eder. Hanefiler ise, içtimanın sebeplerde de hükümlerde de olabileceğini, ibâdât ve ukûbât alanlarını ayırmak suretiyle meydana geldiği görüşünü savunmuştur.

İçtima ilkesinin işletilmesi konusunda Hanefi ve Şâfiî mezheplerinin görüşlerini detaylı ve mukayeseli bir tarzda ortaya koyacak bir çalışmanın olmaması, bizi böyle bir çalışma yapmaya teşvik etti. Bu çalışmamızda genel olarak ibâdât, muâmelât ve ukûbât alanlarında, Hanefi ve Şâfiî mezhebi fakihlerinin, belirlemiş oldukları usul kaideleri ve delillerine dayanılarak, içtima ilkesine yaklaşımlarını, bu ilkenin işletilmesinde meselelere olan farklı bakış açılarını, ittifak ve ihtilaf ettikleri hususları detaylı ve anlaşılır bir yöntem ile incelemeye çalıştık.

2. Araştırmanın Amacı

Bütün fıkıh ekollerinin, yaygın bir biçimde başvurdukları ilkelerden birisi de içtima ilkesidir. İçtima, ‘hükmü gerektiren her bir sebebe ayrı bir hüküm verilir’ kuralından istisna edilerek, müteaddit sebebin tek bir hükme bağlanması anlamında kullanılmaktadır. Amacımız, öncelikle içtima ilkesinin tanım olarak ne olduğu, içtima ile bağlantılı olan kavramların analizi, içtima ilkesinin dayandığı deliller, bu dayanan deliller neticesinde Hanefi ve Şâfiî fakihlerinin ibâdât, muâmelât ve ukûbât alanlarında içtima ilkesine olan yaklaşımlarını, bu yaklaşımların sonucunda ortaya çıkan yeni durumları, sebep ve hüküm açısından ortaya koymaktır.

3. Araştırmanın Önemi

Fıkıh ekolleri arasında, hatta bu fıkıh ekollerinin kendi içlerinde farklı görüşler ve yaklaşımlar bulunamaktadır. Bu, ekol müntesiplerinin farklı bölge, örf ve anlayışa sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Meydana gelen bu farklılıklar, aslı itibarıyla bir kolaylık, genişlik ve zenginliktir.

Fıkıh ekolleri, kendi bünyelerinde zamana ve mekâna bağlı olarak toplumun ihtiyaçlarını karşılamak üzere kendi hukuk sistematiklerini oluşturmuşlardır. Bu hukuk sistematikleri, İslam hukukunun kolaylaştırıcı prensibi kapsamında, hükümlerin bireysel ve toplumsal olarak Kur’an ve sünnet çerçevesinde uygulamaya yöneliktir. Zira Kur’an ayetleri, toplumun ihtiyaçlarını karşılamak, insanların fitratlarına uygun bir yaşam biçimi tesis etmek, insanların yaşamış oldukları zaman ve mekân göz önünde bulundurularak peyderpey indirilmiştir. Hz. Peygamber de aynı şekilde tebliğ ettiği ayetleri ve hükümleri, toplumun

dinamikliklerini göz önünde bulundurarak, ihtiyaçlarını karşılayacak kolaylaştırıcı bir biçimde sunmuştur. Hüküm bildiren ayetleri veya hakkında hüküm olmayan konularda hüküm koyarken, hem muhatapların kolayca anlamalarını sağlamak hem de dini vecibelerini zorlanmadan kolay bir şekilde yerine getirmelerini amaç edinmiştir. Efendimiz, dört halife ve daha sonraki dönemlerde aynı şekilde ibâdât, muâmelât ve ukûbât alanlarında çeşitli sebepler neticesinde hükümler ortaya çıkmış ve bunlar sebep-sonuç ilişkisi bağlamında İslam hukukunun belli kaide ve kurallarının sistemli bir şekilde oluşmasını sağlamıştır. Bu bağlamda ibâdât, muâmelât ve ukûbât alanlarında çeşitli sebepler neticesinde meydana gelen hükümlere bağlanan sonuçlar, büyük önem arz etmektedir. Hanefî ve Şâfiî fakihler, kendi ekollerini temel alarak, insanlara kolaylık sağlamak amacıyla ortaya koydukları bu sonuçların, hangi alanlarda olduklarını, kemiyeti ve keyfiyeti bakımından tespit etmişlerdir.

İslam hukukunun belirlemiş olduğu kural ve kaideler çerçevesinde, hükümlerin tatbikinde içtima ilkesinin işletilmesi bakımından, Hanefî ve Şâfiî fakihlerin yaklaşımları oldukça önemlidir. Bu iki ekol müntesiplerinin, bulunduğumuz coğrafyada fazla bulunması sebebiyle, günlük hayatta mezhepsel farklılıklar ile sıklıkla karşılaşmaktayız. Bu farklılıkların, aynı zamanda bir kolaylık ve zenginlik olduğunu, bu ekollerin temel kaynaklarını araştırarak ibâdât, muâmelât ve ukûbât alanlarında içtima ilkesinin işletilmesi konusu, bir bütün halinde sunulması bakımından büyük önem arz etmektedir.

4. Araştırmanın Yöntem ve Kaynakları

İçtima ilkesinin işletilmesi konusunda, klasik fıkıh kitaplarında içtima ile ilgili müstakil bir eser kaleme alınmamıştır. Fakat içtima ilkesi, klasik fıkıh kitaplarında ibâdât, muâmelât, ukûbât ve diğer alanlarında münferit hükümler barındırmak suretiyle, dağınık bir halde bulunmaktadır. Biz de bu çalışmamızda, özellikle ibâdât, muâmelât ve ukûbât alanlarında dağınık bir halde bulunan hükümleri, İslam hukukunun kaynaklarından istifade ederek, içtima ilkesini Hanefî ve Şâfiî mezhepleri bağlamında, mukayese yapmak suretiyle genel bir bakış açısı ile sunmaya gayret ettik.

Bu çalışmamızda, Kur'an ayetleri ve Hz. Peygamberin hadisleri başta olmak üzere, Hanefî ve Şâfiî mezheplerinin ön plana çıkmış temel kaynak konumunda olan kitaplarına başvurduk.

Hanefî mezhebinden, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî (ö. 483/1090 [?]) *el-Mebsûr*, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî (ö. 587/1191) *Bedâ'i' u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsîlî (ö. 683/1284) *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, Kemâlüddîn Muhammed b.

Abdolvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî (ö. 861/1457) *Fethu'l-kadîr*, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî (ö. 970/1563) *el-Eşbâh ve'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanîfe* ve Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî (ö. 1252/1836) *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* isimli kaynaklar başta olmak üzere, mezhep içerisinde muteber olan diğer kaynaklara da başvurulmuştur.

Şâfiî mezhebinden, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî (ö. 204/820) *el-Üm*, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî (ö. 476/1083) *el-Mühezzebe fî fıkhi'l-imâm eş-Şâfiî*, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö. 505/1111) *el-Veciz fî fıkhi'l-imami's-Şâfiî*, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö. 676/1277) *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505) *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâidi ve furûi fıkhi'l-Şâfiî* ve Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şîrbînî el-Kâhîrî (ö. 977/1570) *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc* isimli kaynaklar başta olmak üzere, mezhep içerisinde muteber olan diğer kaynaklara da başvurulmuştur.

Yakın zamanda yazılmış ve içtimanın bir bütün olarak ele alındığı bazı kaynaklardan da faydalanılmıştır. Bunlar; Abdülkâdir Üdeh (1907-1954) *et-Teşriu'l-cinâiyyi'l-İslâmî mukârinenbi'l-kânûnî'l-vâdî*, Hâlid b. Sa'd el-Haşlan *et-Tedâhül beyne'l-ahkâm fî'l-fıkhi'l-İslâmî*, Muhammed Halid el-Mansur *et-Tedâhül ve eserühü fî'l-ahkâmî's-şeri'iyye* ve Sabri Erturhan *İslam Ceza Hukukunda İctima* isimli eserlerdir.

Bütün bu kaynakları incelediğimiz zaman, müelliflerin içtima ilkesini dört mezhebe göre geniş bir şekilde ele aldıklarını görmekteyiz. Biz de bu çalışmamızda, özellikle Hanefî ve Şâfiî mezheplerinin görüşlerini öz bir biçimde, objektif bir bakış açısı ile sunmaya gayret ettik.

Ayrıca bu iki mezhebin, içtima ilkesinin işletilmesi konusunda, fûru fıkıh mukayesesi ile birlikte her alanda olduğu gibi fıkıh alanında da hedefe ulaşırken izlenmesi gereken usul, yöntem ve kaidelerin nasıl aktif bir şekilde kullandıklarını ortaya koymaya çalıştık.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. İctima Kelimesinin Anlamı

Bu başlık altında, içtima kelimesinin önce sözlük anlamını, daha sonra ise terim anlamını tarif edeceğiz.

1.1. İctima Kelimesinin Sözlük Anlamı

İctima: Toplantı¹, toplamak bir araya getirmek², ayrılığın zıttı³, eklemek, ilave etmek⁴, cüzleri birbirine yakın iki şey⁵ insanların bir araya gelmeleri ile oluşturdukları topluluk.⁶ Anlamlarına gelmektedir.

1.2. İctima Kelimesinin Terim Anlamı

İctima (اجتماع) kelimesi Arapça bir kelime olup (جمع) fiilinin iftiâl kalıbında mastardır.⁷ Bir kimsenin birden fazla suç işlemesi, işlenen suçların bir yere toplanması.⁸ Anlamına gelmektedir. İctima kavramını ceza hukukundaki karşılığı ise, “Katileşmiş bir hükümle ayrılmamış olan iki veya daha çok suçun aynı şahıs tarafından işlenmiş olmasıdır.”⁹ İctima kavramı daha çok ceza hukuku alanında kullanıldığı için, ceza hukuku sistematığıne paralel bir şekilde tanımlar yapılmıştır. Bu tanımlardan biriside şöyledir. Bir kimsenin işlemiş olduğu bir suçtan ötürü, henüz kesin hükümlülüğe tabi olmadan veya herhangi bir hüküm giydikten sonra, mahkemece kendisine kesilen cezasını tamamlamadan başka bir suç işlemesidir.¹⁰

Cezalar bir araya toplandığında, yani içtima ettikleri vakit üç sistem uygulanır: “1. Cezaların cem’i; yani suçların cezalarının ayrı ayrı toplanarak hepsinin çektilmesi sistemi, 2. Beli’(yutma) sistemi; sadece en ağır cezanın uygulanması ile yetinilmesi sistemi, 3. Hukukî

¹Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 6. Bs (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 227.

²İbrahim Mustafa v.dğr., *el-Mu’cemu’l-vesîd* (Kâhire: Dâru’d-Da’ve, 1989), 135.

³Ebu’l Hasan Neşvân bin Saîd el-Himyerî, *Şemsu’l-ulûm ve devâi kelâmî’l-Arabî mine’l-kulûm* (Dimeşk: Dâru’l-Fikr, 1999), 150.

⁴Cübrân Mes’ud, *Mu’cemu’r-râid* (Beyrut: Dâru’l-İlm Lilmelâyin, 1992), 21.

⁵Ali bin Muhammed bin Ali Cürcânî, *et-Ta’rifât* (Beyrut: Dâru’l Kütübi’l İlmiyye, 1983), 11.

⁶Abdulğani Ebu’l Azm, *Mu’cemu’l-ğani* (Beyrut: Dâru’l Kütübi’l İlmiyye, 2013), 21.

⁷Mustafa v.dğr., *el-Mu’cemu’l-vesîd*, 135.

⁸Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 227.

⁹Türk Hukuk Kurumu, *Türk Hukuk Lûgatı*, 3. Bs (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1991), 142.

¹⁰M.Tahir Taner, *Ceza Hukuku* (İstanbul: İsmail Akgün Matbası, 1953), 474.

içtima sistemi; en ağır olan cezaya, diğer cezalardan kanunun tayin ettiği bir nispet miktarınca eklenmesi sistemidir.”¹¹

2. İçtima ile İlgili Kavramlar

İçtima kavramı, İslâm Hukuku terminolojisinde genel olarak tedâhül kavramı ile ifade edilmektedir. Bunun yanısıra, tedâhül kavramının dışında içtima kavramını ifade etmek için farklı kavramlarda kullanılmıştır. Bunlar; temâsül, tebâyün, indirâc, tekrâr ve tezâhüm gibi kelimelerdir. Şimdi bunları, tedâhül kelimesinden başlamak suretiyle sırasıyla açıklayalım.

2.1. Tedâhül

Tedâhül kelimesinin sözlük anlamı; (تداخل) sülasi fiilinin ziyadeli babı olan (تداخل) fiilinin mastarı olup, girdirmek, dâhil etmek anlamına gelir. Girmek, çıkmanın zıttı, aynı zamanda ayıp ve şüphe, hatta bazen Kur’an¹² da hile anlamında kullanıldığı da olmuştur.¹³ Girilen yer¹⁴, tükenme, içinde eriyip yok olma¹⁵ gibi manalara gelmektedir.

Tedâhül kelimesinin sözlük ve terim anlamları birbirine çok yakındır. Aralarındaki anlam ortaklığı sebebiyle fıkıh ve dil âlimleri, tedâhül kelimesi ile her iki anlamı da kastetmişlerdir. Bu âlimlerin tedâhül kelimesinin terim anlamı ile ilgili tanımlarını ele alalım.

Tedâhül, iki şeyin birbirine karışması¹⁶, iki şeyden birinin söylenmesi ve bundan her ikisinin de kastedilmesidir.¹⁷ Bu tanımdan da anlaşılıyor ki Kurtûbî (ö. 671/1273), tedâhülde iki durumun olduğunu açıklamış ve bu iki durumdan herhangi birini zikredip, bununla her ikisini de kastetmek olduğunu ifade etmiştir.

Cürcânî (ö. 816/1413), tedâhül kavramını şöyle tarif etmiştir: Az olan bir şeyin çok sayılması, yani içinde kaybolması, üç sayısının dokuz sayısı içinde kaybolması gibi. Bir şeyin diğer bir şeye hacim ve miktar bakımından herhangi bir fazlalık ve noksanlık olmaksızın birbirine dâhil edilmesinden ibarettir.¹⁸

¹¹Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 227.

¹²En-Nahl 16/94.

¹³Muhammed bin Ebî Bekr bin Abdülkâdir Râzî, *Muhtâru's-sihâh* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1999), 218; Mustafa v.dğr., *el-Mu'cemu'l-vesîd*, 275.

¹⁴Müceddin Muhammed bin Yâkub Fîrûzâbâdî, *el-Kâmusu'l-muhît* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1977), 1290-1291.

¹⁵Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1994), 11: 239.

¹⁶Muhammed Kal'âcî - Hâmit Sâdık Ka'lyebî, *Mu'cemu'l-luğâti'l-fukahâ* (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1988), 93.

¹⁷Muhammed bin Ebî Bekr Ebu Abdullah Kurtubî, *el-Câmiu'l-ahkâmü'l-Kur'ân* (Kâhire: Dâru'l Kütübi'l-Mısriyye, 1964), 4: 47.

¹⁸Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 54.

Ceza hukukundaki tanımı ise, aynı cins suçların içtima etmesi durumunda, bu suçların her birine ayrı ayrı ceza vermek gerekirken, aynı cins olmaları sebebiyle tek bir ceza ile yetinilmesidir.¹⁹

2.2. Temâsül

Temâsül kelimesi, (تمائل) fiilinin ziyadeli hali olan (تمائل) fiilinin mastarıdır. Sözlük anlamı bir şeyin benzeri²⁰, aynısı ve zâtı manalarına²¹ geldiği gibi sıfat ve zât itibariyle birbirine eşit olan varlıkların bir arada bulunmalarına da denir.²² Sayılarda temâsül ise iki sayıdan birinin diğerine eşit olmasıdır.²³ Fıkıh âlimleri sözlük anlamını, terim anlamı yerine de kullanmışlardır. Temâsül de tedâhül gibi içtimanın çeşitlerinden sayılır. Eğer, bir kimse birçok defa içki içerse bu fiilin temâsülü, yani benzeri içtima etme, birbirine girme hususunda tek sebep olur ve üzerine tek bir hüküm icra edilir.²⁴

2.3. Tebâyün

Tebâyün kelimesi, (تباين) fiilinin ziyadeli hali olan (تباين) fiilinin mastarıdır. Sözlük anlamı açıklamak, göstermek²⁵, izah etmek²⁶, uzaklaşmak, terk etmek ve ayrılmak gibi bünyesinde zıt anlamları barındırmaktadır.²⁷ Terim anlamı ise “iki şeyden biri diğerine nispet edildiği zaman, onlardan birinin, diğerinin doğru sayıldığı bir şeyde doğru sayılmamasıdır. Eğer bir şey üzerinde hiç doğru sayılmazlarsa, ikisi arasında külli tebâyün (tam karşıtlık) meydana gelir. İnsan ve at gibi. Bu ikisi külli olan iki sâlibeye (olumsuza) dayanır. Eğer bu ikisi kül’de yani bütünde doğru olurlarsa, ikisi arasında cüz’î tebâyün meydana gelir. Hayvanve beyaz gibi. Bu ikisi arasında bir bakımdan genellik vardır. İkisi de cüz’î olan iki sâlibeye dayanır.”²⁸

İçtima, ittifak ve ihtilaf edilen şeylerde ortaya çıkarken, tebâyün sadece ihtilaf edilen şeylerde ortaya çıkmaktadır. Tebâyün ile içtima arasındaki ilişki ise, içtimanın ihtilaf ve ittifak eden şeyleri bünyesinde toplamasından ötürüdür.²⁹

¹⁹ Abdülkâdir Üdeh, *et-Teşriu'l-cinâiyyi'l-İslâmî mukârinen bi'l-kânûni'l-vâdî* (Beyrut: Dâru'l Kitâbi'l-Arabî, t.y.), 1: 747.

²⁰ Mustafa v.dğr., *el-Mu'cemu'l-vesîd*, 853.

²¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 11: 610; Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, 642.

²² Ebu Bekâ Eyyûb bin Musa el-Hüseyni Kefevî, *Külliyât* (Beyrut: er-Risale, 1998), 2: 96.

²³ Cürçânî, *et-Ta'rîfât*, 66.

²⁴ Muhammed Halit Abdülaziz Mansur, *et-Tedâhül ve eserühü fi'l-ahkâmî's-şer'iyyeti* (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1998), 26.

²⁵ Mustafa v.dğr., *el-Mu'cemu'l-vesîd*, 80.

²⁶ Mes'ud, *Mu'cemu'r-râid*, 185.

²⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 13: 63; Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, 72; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmusu'l-muhît*, 1525.

²⁸ Cürçânî, *et-Ta'rîfât*, 46.

²⁹ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân Karâfî, *Envârü'l-burûk fi envâ'i'l-furûk* (Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 2010), 2: 29.

2.4. İndirâc

İndirâc kelimesi, (اندرج) fiilinin ziyadeli hali olan (درج) fiilinin mastarıdır. Sözlük anlamı tertiplemek, toplamak, üst üste koymak, giderek tükenmek ve yok olmak anlamlarına gelmektedir.³⁰ Terim anlamı ise, bir şeyin diğer bir şeye genel olarak dâhil olmasıdır. Mesela, temizlik esnasında abdestsizlik halinin, cünüplük hali ile birlikte tahâret almak, yani gusûl abdesti almak suretiyle ortadan kalkmasıdır.³¹ Fakihler, abdestsizlik hali ile cünüp olma halinde cevaz verdikleri gibi, eşit olan iki halin toplanması durumunda, örneğin cünüp olduktan sonra hayız olma, maksadın bir olmasından ötürü ki o da tahârettir, yani hükmi kirliliği kaldırmaktır. Tek bir gusûl abdesti almasının yeterli olacağına cevaz vermişlerdir.³² Çünkü tahâret, yani gusûl abdesti alma, küçük olan hadesi içine almak suretiyle içtima üzere oluşmuştur. Ama hüküm itibarıyla üstün olanın, düşük, aşağı olanda indirâc etesi söz konusu değildir. Niyette ortaklık gibi, bunlarda indirâc, içtima olmayıp üzerine herhangi bir hüküm terettüp etmez. Bir kimsenin, sabah namazı sünnetine niyet edip, sabah namazının farzını kılmak istemesi örnek olarak verilebilir.³³

2.5. Tekrâr

Tekrâr kelimesi, (كرر) fiilinin ziyadeli hali olan tef'îl kalıbında mastardır. Sözlük anlamı, bir şeyi peş peşe getirmek, bir şeyi iki defa söylemek³⁴ veya çok defa söylemektir.³⁵ Fakihler, tekrâr kelimesinin terim anlamını sözlük anlamında olduğu gibi kullanmışlardır. Aynı cins iki durumun içtima etmesi veya bir işi birkaç defa yapmaya denir. Bir kimsenin, birçok defa içki içmesi veya zina suçunu işlemesi, yani bu suçları tekrar tekrar işlemesi durumunda, henüz kendisine had cezası uygulanmadı ise, aynı cins fiillerin tekrarına tek bir hükmün, cezanın verilmesidir.³⁶

³⁰İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 2: 266; Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 76; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmusu'l-muhît*, 240; Mustafa v.dğr., *el-Mu'cemu'l-vesîd*, 277.

³¹Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdîr b. Abdillâh Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-kavâ'id* (Beyrut: Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, 2000), 1: 271.

³²Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâidi ve furûi fıkhi'l-Şâfiî* (Beyrut: Dâru'l Kitâbi'l-İlmiyye, 1985), 20-23; Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanife* (Beyrut: Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, 1999), 40-41.

³³Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed Serahsî, *el-Mebsûr* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1989), 1: 44; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1997), 1: 72.

³⁴İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 5: 135; Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 65; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmusu'l-muhît*, 603; Kefevî, *Külliyât*, 2: 76; Mustafa v.dğr., *el-Mu'cemu'l-vesîd*, 782.

³⁵Kefevî, *Külliyât*, 2: 76.

³⁶Küveyt Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı, *el-Mevsuâtü'l-fikhiyyetü'l-Kuveytiyye* (Kuveyt: Küveyt Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı, 1983), 13: 226.

2.6. Tezâhüm

Tezâhüm kelimesi, (تراحم) fiilinin ziyadeli hali olan (تراحم) fiilinin mastarıdır. Sözlük anlamı zahmete düşürmek, birini sıkıştırmak³⁷, gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak ise, tek bir mahalde hakların peş peşe gelip toplanması³⁸, iflas etmiş bir kimsenin malları hususunda alacaklıların toplanması, ölünün terekesi üzerine kendilerine vasiyet edilenlerin toplanması gibi anlamları ifade etmektedir.³⁹

3. İçtimanın Dayanağı

İçtima ilkesinin geçerlilik kazanabilmesi için, bir kısım delillere dayanması gerekmektedir. Bu başlığımız altında, İslam hukukunun temel kaynakları olan Kur'an, Sünnet, İcmâ ve diğer delillerden içtimanın dayanaklarını açıklayacağız.

3.1. İçtimanın Kur'an'dan Delilleri

- a) “Allah size kolaylık diler. Size güçlük istemez.” (el-Bakara 2/185).
- b) “Allah hiçbir kimseye gücünün yeteceğinden başkasını yüklemeyiz.” (el-Bakara 2/286). Bu ayetlerden de anlaşıldığı üzere, İslam dini teklife muhatap olanlara öncelikle kolaylık sağlamak istemektedir.⁴⁰
- c) “Eğer cünüp iseniz iyice yıkanarak temizlenin.” (el-Mâide 5/6). Allah, bu ayette cünüp olan kimseye temizlenmeyi emretmektedir ki o temizlikte gusüldür. Bu ayetin delalet ettiği manaya göre, gusül abdesti almanın normal namaz abdestinin de yerine geçeceğidir. Yani hades-i ekber diye nitelendirdiğimiz cünüplük hali vaki olduktan sonra, hades-i asgâr olan abdestsizlik hali vaki olursa, hades-i asgâr hades-i ekbere dâhil olur. Zira gusül abdesti, normal namaz abdestinde yıkanması farz olan diğer dört organı da bünyesinde bulundurmaktadır. Bu ayetten de anlaşılabacağı üzere, guslün ve abdestin sebebi olan hadesten temizlenme, içtimanın meşruiyetine delildir.⁴¹
- d) “Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun.” (en-Nur 24/2). Bu ayetin delalet ettiği mana şudur; Allah, evli olmayan zina eden kadın ve

³⁷Mes'ud, *Mu'cemu'r-râid*, 414; Mevlüt Sarı, *el-Mevârid Arapça-Türkçe Lûgat* (İstanbul: Bahar Yayınları, 1982), 688.

³⁸Zerkeşî, *el-Menşûr fi'l-kavâ'id*, 1: 167.

³⁹Kal'âcî - Ka'lyebî, *Mu'cemu'l-luğâti'l-fukahâ*, 408; Halid bin Sâ'd Haşlân, *et-Tedâhül beyne'l-ahkâm fi'l-fikhi'l-İslâm* (Dâru İşbilînâ, 1999), 57.

⁴⁰Rifat Uslu, “İslam Hukukunda Kolaylık Prensibi”, *Journal of International Social Research* 8/36 (20 Şubat 2015): 480-481.

⁴¹Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabîyyeti, 1992), 3: 374-377; Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 2003), 2: 80; Mansur, *et-Tedâhül ve eserühü fi'l-ahkâmi ş-şer'îyyeti*, 29.

erkek için yüz değnek vurma cezasını belirttikten sonra, vurulacak olan yüz değnek, tek bir zina suçu için mi geçerli olacak? Yoksa birçok zina suçu için mi geçerli olacak? Allah, bu konuda herhangi bir beyanda bulunmayarak, zina fiilini işleyen kimsenin, bu fiili ister bir defa isterse birkaç defa işlemiş olsun tek bir cezanın uygulanacağına işaret olup, içtimanın meşruiyyetine delildir. Nitekim dört mezhep fakihleri, henüz had cezası uygulanmadan, bir kimse bir veya birkaç defa zina fiilini işlerse tek bir had cezasının uygulanması yeterli olacağı hususunda ittifak etmişlerdir.⁴²

3.2. İçtimanın Sünnetten Delilleri

- a) "Ebu Hureyre (ö. 58/678) anlatıyor: Biz bir defa Nebi (s.a.v)'in huzurunda otururken bir adam geldi ve "Ey Allah'ın Elçisi, helak oldum" diye halinden yakındı. Peygamber (s.a.v) "Seni helak eden nedir?" dedi. O kimse, "Ramazan'da oruçlu iken eşime yaklaştım" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Bir köle azat edebilir misin?" buyurdu. Adam "Hayır" dedi. "İki ay ara vermeden oruç tutabilir misin?" sorusuna "Hayır" dedi. Hz. Peygamber, "O halde, altmış yoksulu doyurabilir misin?" dedi. "Buna da güç yetiremem ya Rasulullah!" karşılığını verdi. Bu arada Hz. Peygambere içerisinde hurma dolu büyük bir sepet getirildi. Rasulullah "o, mesele soran nerede?" buyurdu. O zat, "Benim" (diyerek ayağa kalktı). Rasulullah; "Al bunu tasadduk et." buyurdu. O kişi "Benden daha fakirine mi? dedi. Rasulullah (s.a.v) yan dişleri görülünceye kadar güldü ve "Haydi bunu al ve ailene yedir." buyurdu."⁴³

Bu hadisten şu anlaşılıyor, Hz. Peygambere gelen bu bedevi adam, Ramazan ayında oruçlu iken eşi ile birlikte olduğu ve ihtimaldir ki birlikte olma hali, bir veya birkaç defa gerçekleşmiş olabilir. Hz. Peygamber, cezasının bir veya birkaç defa tekrar eden bu fiil için olduğunu açıklamamıştır. İşlenen bu fiil, ister bir defa isterse birkaç defa tekrarlanması halinde, tek bir keffâretin yeterli olacağını gösteriyor. Efendimizin böyle bir uygulamada bulunması, içtimanın meşruiyyetinin sünnetten delilidir.⁴⁴

⁴²Ebü Abdillâh Mâlik b. Enes, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ* (Riyad: Vuzâratu'l-Evkâfu'l-Suudiyye, 1995), 4: 513; Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'* (Beyrut: Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, 2003), 7: 56; Ebû İshâk Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Abdillâh İbn Müflih, *el-Mübdi' fî şerhi'l-Mukni'* (Beyrut: Dâru'l-Alemi'l-Kitâb, 2003), 9: 127; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 4: 185.

⁴³Buhârî, "Savm", 29; Müslim, "Siyâm", 14.

⁴⁴Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 2: 101-102; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el-Muğni* (Beyrut: Dâru'l-Alemi'l-Kitâb, 1997), 3: 133; Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2003), 2: 413.

b) “Zeyd bin Erkam’dan (r.a) (ö. 68/688) rivayet edildiğine göre Muaviye bin Ebû Süfyan (r.a) (ö. 60/680) kendisine şöyle sormuştur: sen hiç Rasulullah (s.a.v) ile bir gün içerisinde iki bayrama şahit oldun mu? Evet dedim. Peki, Rasulullah bu durumda nasıl davrandı? Sorusu üzerine şöyle dedim: Rasulullah bayram namazını kıldı sonra cuma namazı için ruhsat verdi ve şöyle dedi: “Kılmak isteyen kılsın.”⁴⁵

Rasulullah’ın buradaki “Kılmak isteyen kılsın” sözü, kim bayram namazını kılsa Cuma namazı için yeterli olup, kılmasına gerek yoktur anlamında yorumlayan fıkıh âlimleri olmuştur. Bayram namazı, cuma namazının niyabeten yerine geçtiği ve iki namazın da içtima ettiği hususunda bu hadisi delil olarak getirmişlerdir.⁴⁶ Bu konunun açıklamasını, cuma ve bayram namazında içtima başlığı altında ele alacağız.

c) “Abdullah bin Ömer’den (r.a.) (ö. 73/693) rivayet edildiğine göre Rasulullah şöyle buyurdu: Kim hac için ihrama girerse o kimse için tek bir tavaf ve sa’y ihramdan çıkıncaya kadar yeterli olur.”⁴⁷

Bu uygulama, Rasulullah tarafından uygulanan açık bir delildir. O da tek bir tavafın ve sa’yın, kıran haccı yapan kimse için yeterli olacağıdır. Çünkü bu fiiller haccın rükünleridir. Bir kimsenin tek bir tıraş, tek bir şeytan taşlama ve tek bir sefer sa’y yapmasının ifrat haccı için yeterli olması gibidir. Zira hac ve umre aynı cins iki ibadettir. İçtima ettikleri vakit derece ve fazilet bakımından aşağı olan, derece ve fazilet bakımından daha üstün olan diğerinin içine dâhil olur. Gusül abdesti ile namaz abdestinin içtima etmesi gibi, bu şekilde bir uygulamanın olması içtimanın geçerli olduğuna delildir.⁴⁸

3.3. İçtimanın İcmâdan Delili

Abdullah bin Abbas (ö. 68/687-88), Abdullah bin Ömer ve diğer sahabeler tarafından sabit olmuştur ki, Onlar şöyle diyorlar; yemin keffâreti konusunda, yemin eden kimse ile üzerine yemin edilen şey aynı olur, yeminin tekrar ederse içtima meydana gelir ve tek bir keffâret yeterli olur. Bu hükme muhalif herhangi bir hüküm verilmemiştir. Bu ise, sükûti icmânın⁴⁹ oluştuğuna delildir.⁵⁰

⁴⁵ Ebu Dâvud, “Salat”, 98; Nesâî, “Kitâbu salet-i aydeyn”, 32; İbn-i Mâce, “İmâmetü’s-salâtive’s-sünneti fihâ”, 163.

⁴⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2: 212; Ebû’l-Berekât Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Derdir, *eş-Şerhu’s-şagîr ‘alâ Akrebi’l-mesâlik* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, t.y.), 2: 193.

⁴⁷ Tirmizî, “Hac”, 102; İbn-i Mâce, “Menâsik”, 39.

⁴⁸ Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl Müzenî, *Muhtasarü’l-Müzenî fi furu’i’s-Şâfiyyeti* (Beyrut: Dâru’l Kütübi’l İlmiyye, 1998), 92; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3: 497; Ebû Bekr (Ebû’l-Beka) Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilazîz Fütûhî, *Muntehe’l-irâdât fi cem’i’l-Muğni’ ma’a’t-tenkih ve ziyâdât* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1999), 2: 85; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc ilâ ma’rifeti me’ânî elfâzi’l-Minhâc*, 1: 513.

⁴⁹ Sükûti İcmâ: Herhangi bir meselede bir veya birkaç müctehidin görüş belirttikten sonra bu görüşe muttali olan o devirdeki diğer müctehidlerin açık şekilde bir katılma veya itiraz beyanında

3.4. İçtimanın İstihsândan Delili

İçtimanın meşruiyyeti hususunda istihsân⁵¹, müracaat edilen delillerden biridir. “Gerek fıkıhta gerekse hukukta, esas tanıma uygun düşen, unsur ve şartları haiz her bir ihlalin karşılığında ceza öngörülmektedir. Hal böyle olunca, çok sayıda suç işleyen bir faile, işlemiş olduğu her bir suç karşılığında müstakil bir cezanın uygulanması gerekmektedir. Temel prensip ve yerleşik kural/asl budur. Fakat İslam hukukçuları, içtimanın aslın hilafına bir durum kabul ederek, içtimanın farklı hükümlere tabi olması gereğini vurgulamışlardır.”⁵²

4. İçtimanın Mahalli ve Çeşitleri

İçtima müessesesi, birçok durumda ortaya çıkmaktadır. Bazen lafızlarda, bazen sayılarda ve bazen de sebeplerde ortaya çıkmaktadır.

Lafızlarda içtima, iki lafızdan birinin kullanılması ve bundan diğer lafzında kastedilmesidir. “Allah katında tek din İslam’dır.” (Âli İmran 3/19). Allah, bu ayette hem din lafzını hem de İslam lafzını kullanmıştır. Ayette kullanılan din lafzından maksat itaattir. İslam lafzından maksat ise imandır.⁵³

Sayılarda içtimanın varlığı ise, büyük olan sayının küçük olan sayıya kalansız bölünmesidir.⁵⁴

Sebeplerde içtimanın varlığı ise, müsebbipleri bir olan iki sebebin bulunması ve her iki müsebbibe ayrı ayrı sebep gerekirken, tek bir sebep ile yetinmesidir.⁵⁵

İçtima çeşitlerine değinmeden önce, içtimanın mümkün ve caiz olmasına vesile olan sebepleri, gerekçelerini ve delillerini açıklayacağız.

- a) Şer’i deliller: İçtimanın sebeplerinden ilki, içtimanın meşru olmasına geçerlilik veren Kur’an, Sünnet, İcmâ ve İstihsan gibi şer’i delillerdir. Bu delilleri içtimanın dayanağı adlı başlığımızda açıklamıştık.
- b) Meclis birliği: Tilavet secdelerinde, aynı mecliste aynı ayetlerin birçok defa okunması, bu okuma ister namazda olsun isterse namaz dışında olsun, meclis birliği içtimanın

bulunmaksızın sükût etmeleridir. Bkz. Abdülvehhâb Hallâf, *İlmi usuli'l-fikhi* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2012), 71; Abdülkerim Zeydân, *el-Vecîz fi usûli'l-fikhi* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2017), 217; Zekiyyüddin Şa’ban, *Usûlu'l-fikhi'l-İslâmî* (İstanbul: Hanefiyye Kitapevi, 2012), 90.

⁵⁰Ebû Muhammed Âli b. Ahmed b. Saïd İbn Hazm, *el-Muḥallâ bi'l-âşâr fi şerhi'l-Mucellâ bi'l-iḥtişâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2010), 8: 53; Mansur, *et-Tedâhül ve eserühü fi'l-ahkâmî's-şer'iyyeti*, 31.

⁵¹İstihsân: Müctehidin, bir mesele hakkında, kanaatine dayanarak o meselenin benzerlerine vermiş olduğu hükümden vazgeçmesine sebep olan nass, icmâ, gizli kıyas, zaruret, maslahat veya örf deliline dayanarak, o hükmü terk edip başka bir hüküme varmasıdır. Bkz. Şa’ban, *Usûlu'l-fikhi'l-İslâmî*, 174.

⁵²Sabri Erturhan, *İslâm Ceza Hukukunda İçtima* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003), 75.

⁵³Kurtubî, *el-Câmiu'l-ahkâmü'l-Kur’ân*, 2: 233.

⁵⁴Kal’âcî - Ka’lyebî, *Mu’cemu'l-luğâti'l-fukahâ*, 93.

⁵⁵Karâfî, *Envârü'l-burûk fi envâ'i'l-furûk* (Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 2010), 2: 93.

sebeplerinden biridir.⁵⁶ İmam Ebu Yusuf'a (ö. 182/798) göre, bir kimsenin aynı mecliste birden fazla kusması halinde, bu kusuntular toplandığı zaman ağız dolusu miktarı olursa içtimanın sebebi gerçekleşmiş olur.⁵⁷

- c) Sebep birliği: Sehiv, yanılma secdelerinde sebebin bir olması gibi, sebepler tekrar ederse sehiv secdelerinde içtima gerçekleşir. Tek sehiv secdesi yapılması yeterli olur. Bu içtimanın sebeplerinden biridir.⁵⁸ İmam Muhammed'e (ö. 189/805) göre, aynı sebepten ötürü birden çok kusma meydana gelir ve bu kusuntular toplandığı zaman ağız dolusu olursa içtimanın oluşmasına sebep olur.⁵⁹
- d) Cins birliği: Aynı cins necasetin tekrar etmesi durumunda, içtima meydana gelir ve tek bir temizlik ile bu necaset giderilmiş olur.⁶⁰ Aynı şekilde aynı cins sehiv secdeleri de içtimanın meydana gelmesine sebeptir ve tek sehiv secdesi yapılması yeterlidir.⁶¹
- e) Meşakkate bağlı özür: Sefer, hastalık ve şiddetli yağmur durumunda iki namazın cem edilmesi durumu ki bu durumda içtimanın sebeplerindendir.⁶²
- f) Zaruret: Zaruret anında birçok cenazenin tek bir mezara defnedilmesidir. Asıl olan ölen her bir kimsenin tek bir mezara defnedilmesidir. Fakat zaruret anında, birçok cenazenin tek bir mezara defnedilmesi içtimanın zaruret sebeplerindendir.⁶³

İçtimanın bazı sebeplerine değindikten sonra, içtimanın bazı çeşitlerine kısaca değinelim. Daha sonra bunları başlıklar halinde açıklayacağız.

Karafi (ö. 684/1285), içtimanın altı bölümden meydana geldiğini söylüyor. Bunlar, tahâretler, namazlar, oruçlar, keffâretler, hadler ve mallarda meydana gelmektedir.⁶⁴ Zerkeşi'ye (ö. 794/1392) göre, birkaç bölümden meydana geliyor ki bunlar; ibâdât, ukûbât ve itlâfat alanlarındadır.⁶⁵

⁵⁶Kâsânî, *Bedâ'i' u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 1: 181; Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Muhezzeb* (Cidde: Mektebetü'l İrşâd, t.y.), 4: 71; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzî'l-Minhâc*, 1: 217.

⁵⁷Ebû'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîlî'l-Muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Erkam, 2003), 1: 17; Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed Bâbertî, *el-İnaye şerhü'l-Hidaye* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000), 1: 44; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 1: 140.

⁵⁸Bâbertî, *el-İnaye şerhü'l-Hidaye*, 1: 498; Zerkeşi, *el-Mensûr fî'l-kavâ'id*, 1: 269-270.

⁵⁹Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîlî'l-Muhtâr*, 1: 17; Bâbertî, *el-İnaye şerhü'l-Hidaye*, 1: 140.

⁶⁰İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1: 56.

⁶¹Ebû'l-İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf Şirâzî, *el-Muhezzeb fî fihî'l-imâm eş-Şâfi'î* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992), 1: 91; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîlî'l-Muhtâr*, 1: 79; Ebû'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed Merdâvî, *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-imâmî'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel* (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Turâsî'l-Arabî, 1956), 2: 157; Derdîr, *eş-Şerhu's-şagîr 'alâ Akrebi'l-mesâlik*, 1: 387.

⁶²İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1: 435.

⁶³İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2: 563; Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr* (Beyrut: Dâru'l Kütübî'l İlmiyye, 2003), 2: 141; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzî'l-Minhâc*, 1: 354.

⁶⁴Karâfî, *Envârü'l-burûk fî envâ'i'l-furûk*, 2: 29-30.

⁶⁵Zerkeşi, *el-Mensûr fî'l-kavâ'id*, 1: 269-277.

İbn Nüceym (ö. 970/1563) ve Suyûti'ye (ö. 911/1505) göre ise, iki şey aynı cinsten olup, birbirlerinde farklılık arz etmez ve maksatları da bir olursa çoğunlukla biri diğerine dâhil olur. Örneğin, abdestsizlik halinin cünüplük haline dâhil olmasıdır.⁶⁶ Genel itibariyle fakihler içtimayı, tahârette, namazda, oruçta, hacda, fidyede, keffârette, sayılarda, cinayetlerde (can ve bedenın bazı organlarına karşı işlenen) diyetlerde, hadlerde, cizyede ve miras hesaplamalarında meydana geldiğini ifade etmişlerdir.⁶⁷

5. İçtimanın Uygulandığı Alanlar

İki aynı cins veya farklı cins şeyin, bir araya gelmek suretiyle ortaya çıkardıkları yeni oluşuma içtima diyoruz. İslam hukukçuları, içtima prensibinin işletilmesi hususunda ihtilaf etmişler. Kimileri, hükümlerde içtima olmadığı, içtimanın sadece sebeplerde olduğu görüşünü kabul eder. Kimileri ise, içtimanın sebeplerde de hükümlerde de olabileceğini, ibâdât ve ukûbât alanlarını ayırmak suretiyle meydana geldiği görüşünü savunmaktadır.⁶⁸

5.1. İbâdât ve Ukûbât Alanlarını Ayırarak Uygulayanlar

İbâdât ve ukûbât alanlarının, birbirinden ayrılmak suretiyle uygulanması gerektiğini savunan görüş sahipleri, Hanefî mezhebine mensup fakihlerdir. Onlar, içtimanın ibâdât alanında sebeplerde, ukûbât alanında ise hükümlerde uygulanmasının daha uygun olduğunu savunmuşlardır.⁶⁹

5.1.1. Sebep İçtima

Sebep, usûlî fıkıhta “Şâri'in, varlığını hükmün varlığı, yokluğunu da hükmün yokluğuna alâmet kıldığı durumdur.”⁷⁰ Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere sebep olursa hüküm meydana gelir. Sebep tekrar ettikçe, hükümde buna bağlı olarak tekrar eder. Örneğin, tilâvet secdesinin vacip olmasının sebebi, içinde secde olan ayetin okunmasıdır. Sebep içtimadan maksat, birçok sebebin iç içe girerek tek bir sebep halinde değerlendirilmesidir. Buna bağlı olarak her bir sebep için, ayrı ayrı hüküm verilmesidir. Zira sebeplerdeki içtima, sebep ve hüküm arasındaki ilişki açısından değinilen, “her bir sebep ayrı bir hüküm doğurur”⁷¹ kuralından istisna edilmiştir. Hanefî fıkıh âlimleri, sebeplerde içtimanın tilâvet secdesinde istihsânen geçerli olduğu ifadeleri istisna edildiğinin bir göstergesidir.

⁶⁶Süyûti, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâidi ve furûi fıkhi'l-Şâfiî*, 126; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanife*, 132; Küveyt Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı, *el-Mevsuâtü'l-fikhiyyetü'l-Kuveytiyye*, 11: 84.

⁶⁷Serahsî, *el-Mebsûrât*, 1: 44; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 1: 66; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 1: 72; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 1: 169.

⁶⁸Mansur, *et-Tedâhül ve eserühü fî'l-ahkâmî's-şer'iyyeti*, 50.

⁶⁹Bâbertî, *el-İnaye şerhü'l-Hidaye*, 2: 24.

⁷⁰Hallâf, *İlmi usulî'l-fıkhi*, 103; Şa'ban, *Usûlu'l-fıkhi'l-İslâmî*, 248; Zeydân, *el-Vecîz fî usûli'l-fıkhi*, 51.

⁷¹Karâfî, *Envârü'l-burûk fî envâ'i'l-furûk*, 2: 30.

Hanefî fıkıh âlimleri, içtimanın ibâdât alanında olamayacağı görüşünü benimsemişlerdir. Çünkü içtima prensibinin ibâdât alanında uygulanması, sebebin varlığına karşın hükmün icap etmemesi, diğer bir tabir ile mucibin varlığına karşın vacibin mevcut olmaması durumunu ortaya çıkaracaktır. Zira ibâdât alanı için ihtiyat, asıldır. Sebte içtima prensibinin kabul edilmesi ise, bu aslın hilafıdır. Hanefî hukukçular, içtima prensibini ibâdât alanına ait bazı mevzularda istisnai bir durum olarak kabul etmişler. Aynı cins hükmü icap eden birçok sebep için, tek bir hükmün uygulanmasının yeterli olduğu kanaatlerine dayanarak, müteaddit sebepleri tek bir sebep olarak değerlendirmişlerdir.⁷²

5.1.2. Hükümde İctima

Sebebin oluşması neticesinde meydana gelen ve duyularla varlığı bilinmeyen şer'i vasfa hüküm denir.⁷³ Mesela, bir kimsenin eşine zihâr yapması ya da farz olan oruç ayında bilerek orucunu bozması gibi durumlar vacip olan keffâret hükmünün oluşmasına sebeptir. Hükümde içtimadan amaç, henüz hüküm uygulanmadan evvel, birçok sebebin varlığına karşın bu sebeplere sadece tek bir hükmün icra edilmesidir. Fakat bu sebeplere hüküm icra edildikten sonra yeni bir sebebin meydana gelmesi halinde, tekrar yeni bir hükmün uygulanması icap eder.⁷⁴

Hanefî hukukçular, içtimanın esas olarak sebebin aksine hükümde olmasının gerekli olduğunu savunmuşlardır. Bu tutumlarının sebebini ise şöyle açıklamışlar: Hüküm ve içtima, sebebe oranla duyularla varlığı bilinmeyen rasyonel bir niteliktir. Bu nedenle soyut olarak kabul edilmeyen hüküm ve içtima ilişkisi, ancak duyularla varlığı algılanan sebep ile soyut olmayan içtimanın ilişkisinden daha üstündür. Dolayısıyla da içtimanın hükümlerde uygulanması daha münasıptır. Hanefîler, hüküm bakımından içtimanın icra edildiği konularda, genel olarak ukûbât alanının en başta geldiğini belirlemişlerdir.⁷⁵

Bu açıklamalardan anlaşıldığı üzere, Hanefî hukukçular içtima ilkesini uygularken, iki alanda ihtiyatlı olma esasını elden bırakmamışlardır. Bunlar; ibâdât ve ukûbât alanında ihtiyatlı olmaktır. Ukûbât alanında, cezanın icra edilmesine engel teşkil edecek en zayıf bir şüphenin olması halinde, cezanın tatbik edilmemesidir. İbâdât alanında ihtiyatlı olmak ise, içtima prensibini işletmeyerek, işletilse dahi birçok sebebin varlığını tek bir sebep kabul etmek ve tek bir hükmün tatbik edilmesidir. Burada üzerinde durulması gereken diğer bir

⁷²Mansur, *et-Tedâhül ve eserühü fi'l-ahkâmi's-şer'iyyeti*, 51; Mustafa Bülent Dadaş, "Hanefî Fıkıhında Tedâhül İlkesinin Kapsamına Dair Bir İnceleme", *İslam Hukuku Araştırmalar Dergisi*, 30 (2017): 209.

⁷³İctima bağlamında sözü edilen sebep, mükellefin fiili olan sebeptir. Bkz. Bâbertî, *el-İnaye şerhü'l-Hidaye*, 1: 24; Mansur, *et-Tedâhül ve eserühü fi'l-ahkâmi's-şer'iyyeti*, 51; Dadaş, "Hanefî Fıkıhında Tedâhül İlkesinin Kapsamına Dair Bir İnceleme", 210.

⁷⁴Bâbertî, *el-İnaye şerhü'l-Hidaye*, 2: 22.

⁷⁵İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, 2: 23; Mansur, *et-Tedâhül ve eserühü fi'l-ahkâmi's-şer'iyyeti*, 51; Dadaş, "Hanefî Fıkıhında Tedâhül İlkesinin Kapsamına Dair Bir İnceleme", 210.

husus, sebepte içtima ile hükümde içtima arasındaki farktır. O halde sebepte içtima ve hükümde içtima arasında önem arz eden iki fark söz konusudur.⁷⁶

- a) Sebepte içtima, birçok sebebin varlığı ile her bir sebebin bir hükme bağlanması asıl iken, aslın aksine bu sebeplere hüküm tatbik edilmesinde önce ya da sonra tek bir sebep olarak değerlendirilmesidir. Örneğin bir mecliste, ilk olarak okunan secde âyetinden sonra tilavet secdesini eda eden bir kimse, bulunduğu meclisi terk etmeden okunan âyet birkaç defa daha tekrarlanırsa tilavet secdesinin vacip olmasına sebep olan ilk okuma ile sonraki okumalar içtima edeceklerinden, ayrıca bir tilavet secdesi yapmasına gerek yoktur.⁷⁷ Hükümde içtima ise, aynı cins suçların tekrarı halinde, uygulanması kesinleşmiş olan hüküm daha önceki suçlarında yerine geçer ve tek bir hüküm olarak tatbik edilir. Sonra yeni bir suçun sebebi meydana gelince, bu durumda yeni bir hükme bağlanması gerekmektedir. Örneğin zina fiilini işleyen bir kimse, bu fiili birkaç defa işleyip, kendisine had cezası uygulandıktan sonra tekrar zina fiilini işlerse, önceden işlemiş olduğu ve cezaya çarptırıldığı suç ile bu işlemiş olduğu yeni suç içtima etmez. Kendisine yeni bir had cezasının uygulanması gerekir.⁷⁸
- b) Sebepte içtimanın uygulanabilmesi için, gereken şartlardan bir tanesi de meclis birliği şartıdır. Hanefiler, alış-veriş akdinde olduğu gibi, aynı cins sebeplerin tek bir hükme bağlanabilmesi için, meclis birliği şartının gerekli olduğunu ifade etmişlerdir. Çünkü meclis, dağınık olan şeyleri bir arada cem ettiği ve meclis devam ettikçe, yani değişmedikçe o meclisteki devam eden zaman da tek bir an olarak kabul edildiği görüşünü benimsemişler. Hükümde içtima ise, aynı mecliste olma, yani meclis birliği şartını gerektirmez. Ancak farklı meclislerde, mekânlarda aynı cezayı gerektirecek suçun işlenmesi durumunda, sadece tek bir ceza uygulanır.⁷⁹

⁷⁶Dadaş, “Hanefî Fıkhdında Tedâhül İlkesinin Kapsamına Dair Bir İnceleme”, 210.

⁷⁷Serahsî, *el-Mebsûṭ*, 2: 5; Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i’ fî tertîbi’s-şerâ’i’*, 1: 181; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta’lîl-i’l-Muhtâr*, 1: 81; Bâbertî, *el-Înaye şerhü’l-Hidaye*, 2: 24; İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, 2: 22; İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-muhtâr*, 2: 115.

⁷⁸Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i’ fî tertîbi’s-şerâ’i’*, 1: 181; İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-muhtâr*, 1: 115; Mansur, *et-Tedâhül ve eserühü fî’l-ahkâmi’s-şer’iyyeti*, 52; Dadaş, “Hanefî Fıkhdında Tedâhül İlkesinin Kapsamına Dair Bir İnceleme”, 211.

⁷⁹Bâbertî, *el-Înaye Şerhü’l-Hidaye*, 2: 24; İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, 2: 23; Mansur, *et-Tedâhül ve eserühü fî’l-ahkâmi’s-şer’iyyeti*, 53; Dadaş, “Hanefî Fıkhdında Tedâhül İlkesinin Kapsamına Dair Bir İnceleme”, 211.

5.2. İçtimanın Hükümde Değil Sebep Oluduğunu Kabul Edenler

İçtimanın hükümlerde değil de sebeplerde olduğunu ifade edenler ise Mâlikî⁸⁰, Şâfiî⁸¹ ve Hanbelîlerdir.⁸² Bu görüşte olanlar, içtimanın iki durumun veya iki şeyin bir araya gelmesi ile oluştuğunu ve bu ikisinin sebepler olduğunu ifade etmişlerdir. Zira onlara göre içtima, sebepler arasında meydana gelir. Yani iki sebebin bulunması ve bu iki sebebinde müsebbibi bir tek olması ile birlikte, her bir sebep müstakil bir sonuç meydana getirmesi gerekirken, tek bir sonuç meydana getirmesidir. Nitekim kıyasa göre iki farklı sebebe iki sonucun bağlanmasını gerektirir.⁸³ Asıl olan, sebeplerin tekrarı ile hükümlerin de tekrar etmesidir.⁸⁴

Yukarıda geçen açıklamalara dayanarak içtimanın tanımında tutarlı olmak gerekirse, içtimanın terim manasından da anlaşılacağı üzere, hüküm gerektirecek iki bilinen vad'i sebebin içtima etmesi durumunda, tek bir hüküm terettüp eder ki içtimanın mahalli de burasıdır. Şâfiîlerinde içinde bulunduğu cumhur fukahâ bu görüşü tercih etmiştir.

İçtimanın mahallinin belirlenmesi meselesinde, Hanefiler ile cumhur ulemâ arasındaki görüş ayrılığı meydana gelmesinde içtima açısından herhangi ilmi bir fayda sağlamamaktadır. Şöyle ki içtimanın oluşmasındaki etken, bu ister sebep olsun ister hüküm bakımından olsun, içtimanın mahallinin mahiyeti, niteliği ve sınırı değildir. Bilakis o, içtimanın tercih edilmesinin yanı sıra, içtimanın meydana gelmesine vesile olan bir karinedir. Mahiyetinin ve kapsamının dışında harici bir delilin varlığıdır. İşte o da içtimanın sebepleridir.⁸⁵

⁸⁰Karâfi, *Envârü'l-burûk fî envâ'i'l-furûk*, 2: 29.

⁸¹Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz İbn Abdüsselâm, *Qavâ'idü'l-ahkâm fî mesâlihi'l-enâm* (Kâhire: Mektebetü'l Külliyyati'l-Ezheriyye, 1991), 1: 214; Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-kavâ'id*, 1: 269-277.

⁸²İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8: 213; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el-Kâfi fî fîkhi'l-imâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel* (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1994), 1: 61; Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân İbn Receb, *el-Qavâ'id* (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1933), 26.

⁸³Karâfi, *Envârü'l-burûk fî envâ'i'l-furûk*, 2: 29.

⁸⁴İbn Abdüsselâm, *Qavâ'idü'l-ahkâm fî mesâlihi'l-enâm*, 1: 214.

⁸⁵Mansur, *et-Tedâhül ve eserühü fî'l-ahkâmi's-şer'iyyeti*, 55.

İKİNCİ BÖLÜM

İBÂDÂT, MUÂMELAT VE UKÛBÂT ALANLARINDA İÇTİMA

1. İbâdât Alanında İçtima

Bu başlık altında genel olarak ibadetler dediğimiz niyet, abdest, namaz, oruç, hac, cenaze ve yeminlerde olmak üzere meydana gelen içtimayı alt başlıklar hahinde ele alacağız. Ayrıca bu alanda meydana gelen içtimanın, Hanefî ve Şâfiî mezhepleri bağlamında sebeplerini, hükümlerini, benimsedikleri görüşleri ve tercihlerini açıklayacağız.

1.1. Niyette İçtima

Niyetin sözlük anlamı, yönelmek, itikat, azim, kalbin bir şeyi azmetmesi⁸⁶ gibi manalara gelmektedir. Terim olarak ise, şimdiki zamanda veya gelecekte bir faydayı elde etme ya da bir zararı defetmek amacıyla kalbin yönelmiş olduğu şeydir. Allah'ın rızasını kazanmak, Allah'a yaklaşmak ve hükümlerine yapışmak suretiyle irade ile fiile yönelmek demektir.⁸⁷ Bu tanımdan da anlaşıldığı üzere, Allah'a yaklaşmak amacıyla yapılan ibadetler, niyete ihtiyaç duyar. Niyet ise, ibadet için vacip olup⁸⁸, ibadetle âdet arasındaki farkı belirlemektedir. Abdest ve guslün temizlik amacıyla mı? Yoksa serinlemek amacıyla mı yapıldığını belirlediği gibi, bir kısım ibadetlerin bazılarına derece bakımından üstünlüğünü belirlemektedir. Örneğin abdest, namaz ve oruç gibi ibadetler farz, vacip veya nafîle olmak üzere kendi bünyesinde derecelenmektedir. Bu ibadetlerin hangi amaçla yapıldığı ise, niyet ile belirlenmektedir.⁸⁹

Cumhur ulemâya göre asıl olan, her bir ibadet için o ibadete has bir niyetin olmasıdır. Hz. Peygamberin “ameller niyetlere göredir.”⁹⁰ Sözü buna delalet etmektedir. Bu hadisin delalet ettiği mana ise, kim bir şeye niyet ederse ancak niyet ettiği şey o kimse için hâsıl olur.⁹¹ İşte bu durumda ibadetlerde ortaklık mefhumu beliriyor. O da iki ibadeti tek bir niyet

⁸⁶İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 15: 346; Firûzâbâdî, *el-Kâmusu'l-muhît*, 1728; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 458.

⁸⁷Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâidi ve furûi fikhî'l-Şâfiî*, 30; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanîfe*, 29; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 458.

⁸⁸Kurtubî, *el-Câmiu'l-ahkâmü'l-Kur'ân*, 20: 97; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanîfe*, 19.

⁸⁹Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâidi ve furûi fikhî'l-Şâfiî*, 12; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanîfe*, 29.

⁹⁰Buhârî, “Vahiy”, 1; Ebu Dâvud, “Talâk”, 11.

⁹¹Ebü'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb İbn Dakîkul'îd, *İhkâmü'l-ahkâm şerhu 'Umdeti'l-ahkâm* (Beyrut: Dâru'l-Alemi'l-Kitâb, 1987), 1: 10-11; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b.

ile yapmak⁹² ya da Allah'a yakınlaştıracı iki fiili tek fiil olarak kastetmektir. Mesela, dört rekâtlı iki namazdan biri vaktin farzı, diğeri ise geçmiş bir vaktin kazası olmak üzere tek niyetle yapmaya kastetmektir.⁹³

Niyette ortaklığın oluşu ise, iki ibadeti veya kurbiyyeti tek niyet ile yapmaya denir. Bu, ibadet alanında içtima çeşitlerinden biridir. Yani tek bir niyet ile içtima etmiş iki ibadet sahih olur. Bu iki ibadete tek bir hüküm terettüp eder, o da hükmün karşılığıdır. Yani iki ibadet için, tek bir niyetle ecir hâsıl olmuş olur ki içtimanın dayanağı da buradadır. Niyette ortaklık istisnai bir durumdur. Asıl olan müstakil her bir ibadet için müstakil bir niyetin vacip olmasıdır. Tek bir fiil ile iki ibadeti yapma kastı, iki ibadeti de geçersiz kılar. O ibadetten amaçladığı şeyden sadece biri hâsıl olur. Fakihler, niyetteki bu asıldan bazı meseleleri istisna etmişler ve niyette de içtimanın varlığına, işletilmesine cevaz vermişlerdir.⁹⁴

1.1.1. Hanefilerin Görüşü

Hanefiler, tek bir niyet ile iki ibadeti cem etmeyi ayırıyorlar. Bu iki ibadetin vasıtalarında, yani şartlarda ve maksatlarda olmak üzere iki kısımda olabileceğini belirtiyorlar. İki ibadet arasındaki cem vasıtalarında ise, bu içtima geçerlidir. Çünkü vasıta olan ibadetler, niyete ihtiyaç duymazlar. Örneğin cünüp olan bir kimse, cuma günü hem cuma için hem de cünüplük halinden kurtulmak için gusül abdesti alırsa, hem cünüplük hali kalkar hem de cuma günü için gusül abdesti almasından ötürü sevap kazanmış olur.⁹⁵

İki ibadet arasındaki cem maksatlarda ise, yani bizzat ibadet olanlarda birkaç durum ortaya çıkmaktadır.

- a) Namaz cinsinden iki farz namaza niyetlenmek: Mesela, hem öğlenin hem de ikindinin farzına niyetlenirse ikisi de sahih olmaz.⁹⁶ Namazın dışında iki farza niyetlenmek, mesela farz olan orucun hem kazasına hem de keffâretine niyetlenmesi halinde, bu niyet kaza için geçerli olur. İmam Muhammed'e göre ise bu oruç artık nafil olmuştur. Bu durumun özeti şudur: bu niyet farz olan iki namaz için olursa ikisi de batıl olur. Namazın dışında farz olan diğer ibadetlerden ise, sadece biri geçerli olur. Oruçtaki kaza ve keffârette olduğu gibi, içtima meydana gelmemiş olur.

Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1959), 2: 14.

⁹²İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanife*, 49.

⁹³Ömer Süleyman Eşkar, *Mekâsidü'l-mükellefin fî mâ yeteabbedü bihi liRabbî'l-Âlemîn* (Kuveyt: Mektebetü'l Felâh, 1981), 255.

⁹⁴Mansur, *et-Tedâhül ve eserühü fî'l-ahkâmî's-şer'iyyeti*, 62; Haşlân, *et-Tedâhül beyne'l-ahkâm fî'l-fikhi'l-İslâm*, 159.

⁹⁵Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertibi's-şerâ'i'*, 1: 17; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanife*, 40.

⁹⁶İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanife*, 40.

- b) Farz ve nafıleye birlikte niyet etmek: Mesela, öğlen namazının farzı ile birlikte nafıle bir namaza niyetlenildiği zaman, Ebu Yusuf'a göre, farz olan namaz geçerlidir. İmam Muhammed'e göre ise, iki namazda geçersizdir. Bu ibadetlerde içtima söz konusu değildir.⁹⁷
- c) İki nafıle olan namaza niyet etmek: Mesela, öğlenin son sünneti ile birlikte tahıyyatü'l-mescit⁹⁸ namazına niyet ederse maksat hâsıl olacağından ikisi için de geçerli olur. İki nafıle ibadetin de geçerli olması, içtima olarak değerlendirilir.⁹⁹

Sonuç olarak, Hanefiler içtimayı ibadetlerde kabul ediyorlar. İbadet olmayıp, ibadete vesile cihetinden olursa içtima meydana gelir. Fakat ibadete vasıta cinsinden olmayıp, bizzat ibadet olan iki cins fiil olursa, içtimanın meydana gelebilmesi için, içtimayı kabul eden nafıle cinsinden ibadet olmaları şarttır. Eğer bu iki durumun dışında ise, içtima meydana gelmez.¹⁰⁰

1.1.2. Şâfiîlerin Görüşü

Şâfiî fıkıhçılardan İmam Suyûtî, niyette ortaklığı beş kısma ayırıyor. Bir niyet ile ibadetlerin içtima etme çeşitlerini açıklayarak, bunlardan hangilerinin geçerli ve hangilerinin geçersiz olduğunu belirtmiştir.¹⁰¹

- a) İbadet olan ve ibadet olmayan fiile tek bir niyette bulunması durumunda bu ibadet batıl olur. Mesela, Allah rıza ile birlikte Allah'tan başka bir varlık için niyetlenip kurban kesmek. Bazen de ibadet geçerli olur, fakat sevap hâsıl olmaz. Mesela, tavafa niyetlendiği zaman, bu tavafa borçlu olduğu kimsenin borcuna karşılık onun adına da niyetlenip, onu da tavafa dâhil etmesi.¹⁰²
- b) Farz ibadetle beraber mendûp olan başka bir ibadete tek bir niyet ile yetinmek. İbadeti batıl kılmamakla birlikte ikisinin de geçerli olması. Mesela namazdan çıkma selamının, hem namazdan çıkmak hem de orada bulunanlara selam vermek amacıyla yapmasıdır. Yalnızca farzın geçerli olması: Mesela, hem farz hem de nafıle olan hac ibadetine niyetlenmesi halinde, sadece farz olan ibadet geçerli olur. Yalnızca nafılenin geçerli olması: Mesela, beş dirhem ile hem zekât hem de sadaka niyetinde bulunsa sadece sadakası geçerli olup, farz olan zekât ihtilafsız geçersiz olur. İki ibadetinde geçersiz olması: Mesela mesbûk olan kimse, imam rükûda iken

⁹⁷İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanife*, 41.

⁹⁸Fahrettin Atar, "Tahıyyatü'l-mescit" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 39: 410.

⁹⁹İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanife*, 41.

¹⁰⁰İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanife*, 41; Mansur, *et-Tedâhül ve eserühü fi'l-ahkâmi's-şer'iyyeti*, 64.

¹⁰¹Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fî Kavâidi ve Furûi Fıkhi'l-Şâfiî*, 20; Mansur, *et-Tedâhül ve eserühü fi'l-ahkâmi's-şer'iyyeti*, 65.

¹⁰²Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâidi ve furûi fıkhi'l-Şâfiî*, 20-21.

hem namaza başlamak için farz olan tahrir tekbirini hem de rûkûya varmak niyetiyle sünnet olan tekbiri, tek bir niyetle yapması. Zira tahrir tekbirini hem farz hem de nafil namazlar için farzdır. Farz olan tahrir tekbirini ile rûkûya varmak için sünnet olan tekbir birbirine iştirak etmediklerinden ikisi de geçersizdir.¹⁰³

- c) Farz olan ibadetle beraber, farz olan diğer bir ibadete niyet etmek: Bu, sadece hac ve umreye birlikte niyet etmek ile gusûl abdesti ve namaz abdestine birlikte niyet etme durumunda geçerli olur. Bunların dışındaki alanlarda kabul edilen görüşe göre geçersizdir.¹⁰⁴
- d) Nafil olan ibadetle beraber nafil olan diğer bir ibadete niyet etmek: Mesela, hem cuma günü hem de bayram günü için tek bir gusûl abdesti almaya niyetlenirse amaçları bir olduğu için içtima meydana gelir ve ikisi de geçerli olur.¹⁰⁵
- e) İbadet olmayan ve hüküm itibariyle birbirine muhtelif olan iki şeye niyet etmek: Mesela, bir kimse eşine sen bana haramsın dese ve bununla hem boşamaya hem de zihâr yapmaya niyetlenirse kabul edilen görüşe göre, bunlardan sadece birini tercih edebilir ve içtima söz konusu değildir.¹⁰⁶

Sonuç olarak Şâfiîler de ibadet alanında içtimanın varlığını kabul ediyorlar. İbadet olan ve ibadet olmayan fiile tek bir niyette bulunması halinde bu ibadet batıl olur. Farz ibadetle beraber mendûp olan başka bir ibadete tek bir niyet ile yetinilmesinde, ibadeti batıl kılmamakla birlikte ikisi de geçerli olur. İbadet olmayan ve hüküm itibariyle birbirine muhtelif olan iki şeye niyet edilmesinde ise, sadece birisi geçerli olur. Bu durumların hiçbirinde içtima prensibinin işletilmesi söz konusu değildir.

Farz olan ibadetle beraber, farz olan diğer bir ibadete niyet etmek: Bu, sadece hac ve umreye birlikte niyet etmekle le gusûl abdesti ve namaz abdestine birlikte niyet etme durumunda geçerli olur. Nafil olan ibadetle beraber, nafil olan diğer bir ibadete niyet etmek: Cuma günü ve bayram günü için tek bir gusûl abdesti almaya niyet etmek. Bu iki yerde ise, içtima ilkesinin işletilmesi söz konusudur.

Hem Hanefi fakihler hem de Şâfiî fakihler, ibâdât alanında içtimanın varlığını kabul etmekle beraber, hangi alanlarda işletileceği hususunda farklı görüşler beyan etmişlerdir. Hanefiler, ibadet olmayıp ibadete vasıta, vesile olan alanlarda veya bizatihi ibadet maksadı olan alanlarda ise sadece nafilelerde olacağını ifade etmişlerdir. Şâfiîler, böyle bir ayırıma

¹⁰³Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâidi ve furûi fîkhi'l-Şâfiî*, 21-22.

¹⁰⁴Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâidi ve furûi fîkhi'l-Şâfiî*, 23.

¹⁰⁵Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâidi ve furûi fîkhi'l-Şâfiî*, 23.

¹⁰⁶Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâidi ve furûi fîkhi'l-Şâfiî*, 23.

gitmemişler, gerek ibadete vasıta olan alanlarda gerekse ibadet maksadı olan alanlarda, farz ve nafile ayırımı yapmaksızın içtima ilkesinin işletileceğini ifade etmişlerdir.¹⁰⁷

1.2. Abdestte İctima

Abdestte, yani namaz abdesti, gusül ve teyemmüm olmak üzere bu alanlarda oluşan içtimayı ve içtimanın işletildiği alanları, abdestin sebeplerinde içtima, guslün sebeplerinde içtima ve gusül ile abdestin birlikte olduğu zamanlarda içtimanın sebeplerini açıklayacağız.

1.2.1. Abdestin Sebebinde İctima

Hanefi fakihler, abdestin sebebi olan halin tekrarına bağlı olarak, içtima meydana geleceğini ve birbirine dâhil olacağını, birçok abdest sebebi için tek bir abdest almanın yeterli olacağını ifade etmişlerdir. Örneğin bir kimse, abdest alma sebebi olan gaz, idrarını yapması ve uyuma gibi durumların hepsi için tek bir abdest alması yeterli olur. Zaten abdest almadaki amaç, abdestsizlik halinin sona erdirilmesidir.¹⁰⁸

Şâfiî fakihler de aynı şekilde abdest almayı gerektiren sebebin veya sebeplerin tekrarına bağlı olarak içtima meydana gelir demişlerdir. Sebeplerin, aynı cins olması ile farklı cins olması arasında hiçbir fark yoktur. Bu sebeplerin içtima ettiği ve bu durumların birbirine dâhil olduklarından, ister birine isterse tümüne niyet etmesi halinde bile, tek bir abdest almanın yeterli olacağını ifade etmişlerdir.¹⁰⁹

Abdestin sebebinde içtima hususunda, Hanefi ve Şâfiî fakihler arasında herhangi bir görüş ayrılığı söz konusu değildir. Yalnız bazı Şâfiîler, sebeplerin içtimanda da niyetin belirleyici olacağını savunanlar olmakla birlikte, çoğunluğun tercihi niyetin öneminin olmadığı, asıl olan abdestsizlik halinin giderilmesidir.¹¹⁰

1.2.2. Abdesti Bozan Hallerde İctima

Hanefi fakihler, abdesti bozan halin içtimayı konusunda aynı mecliste ayrı ayrı kusuntular toplanması neticesinde, ağız dolusu olursa abdestin bozulacağını ifade etmişlerdir.¹¹¹ Ebu Yusuf'a göre içtima, meclis birliğinden ötürü meydana gelmiştir. İmam Muhammed'e göre ise içtima, kusmanın sebebinden, yani kismaya sebep olan mide bulantısı,

¹⁰⁷Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi kavâidi ve furûi fihî'l-Şâfiî*, 20-23; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanîfe*, 41; Mansur, *et-Tedâhül ve eserühü fi'l-ahkâmî's-şer'iyyeti*, 65.

¹⁰⁸Serahsî, *el-Mebsût*, 1: 44; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanîfe*, 132; Haşlân, *et-Tedâhül beyne'l-ahkâm fi'l-fikhi'l-İslâm*, 183.

¹⁰⁹Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 1: 472; Haşlân, *et-Tedâhül beyne'l-ahkâm fi'l-fikhi'l-İslâm*, 183; Mansur, *et-Tedâhül ve eserühü fi'l-ahkâmî's-şer'iyyeti*, 78.

¹¹⁰Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 1: 326-327; İbrâhîm b. Muhammed b. Ahmed Bâcûrî, *Hâşiye 'alâ şerhi ibn Kâsım el-Ğazzî 'alâ metni Ebî Şücâ'* (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1999), 1: 50.

¹¹¹Serahsî, *el-Mebsût*, 1: 74-75; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'*, 1: 24; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 1: 17; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 1: 137.

yol tutması, aldığı darbe sonucu vb. aynı olduğu vakit, bu sebepler ittifak ettiğinden içtima meydana gelmiştir.¹¹²

Şâfiî fakihlere göre ise, mutlak olarak kusmak, yani kişinin kendi iradesi dışında ister ağız dolusu olsun ister olmasın, kusmanın neticesinde abdest bozulmadığı için bu alanda içtimadan bahsetmek de doğru değildir.¹¹³

1.2.3. Guslün Sebebinde İçtima

- a) Guslün sebepleri olan haller tekrar ettiği zaman, bunlar ister aynı cins olsun cünüplük hali gibi, isterse farklı cinslerden olsun, cünüplükten hemen sonra meydana gelen hayız hali gibi, bunlar içtima ettikleri vakit, bir gusül abdesti almanın yeterli olacağı hususunda fıkıh âlimleri ittifak etmişlerdir. Zira Hz. Peygamberin bu şekilde uygulaması vardır.¹¹⁴ Bu farz olan gusül içindir.
- b) Farz olan gusül ile sünnet olan guslün sebepleri içtima ettikleri vakit, fıkıh âlimleri farklı görüşler benimsemişlerdir. Mesela, bir kimse cuma günü hem cünüplük halinin sona ermesi hem de cuma gününün sünnetlerinden olan gusül abdesti almayı tek bir gusül abdesti almak suretiyle gerçekleştirdiği vakit Hanefilere göre, bu kimse cünüplükten temizlendiği gibi ayrıca sünnet olan guslün sevabını da elde etmiştir. Çünkü gusül abdesti ibadetlere vesile olduğu için, her birine ayrı ayrı niyet etmeye gerek yoktur.¹¹⁵ Şâfiîlere göre ise, maksatları bir olduğu için, yani burada maksat mutlak temizliktir, her ikisine niyet etmesi durumunda hem cünüplükten kurtulmuş olur hem de sünnet sevabı elde etmiş olur.¹¹⁶
- c) Sünnet olan guslün sebepleri içtima ettikleri vakit ise tek bir gusül abdesti almak yeterli olur. Mesela, gusül niyetiyle hem cuma hem de bayram günü için, tek bir

¹¹² Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'îli'l-Muhtâr*, 1: 17; Bâbertî, *el-İnaye şerhü'l-Hidaye*, 1: 44; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 1: 140.

¹¹³ Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 2: 8; Bâcûrî, *Hâşiye 'alâ şerhi ibn Kâsım el-Ğazzî 'alâ metni Ebî Şüca'*, 1: 69.

¹¹⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 1: 44; Karâfî, *Envârü'l-burûk fî envâ'i'l-furûk*, 2: 29; Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-kavâ'id*, 1: 269; İbn Receb, *el-Kavâ'id*, 23; Merdâvî, *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-imâmî'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*, 1: 148-149; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 1: 66; Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâidi ve furûi fikhî'l-Şâfiî*, 126; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanîfe*, 132; Şirbînî, *Mugni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'âni' elfâzi'l-Minhâc*, 1: 72; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Hamza Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984), 1: 230; Bâcûrî, *Hâşiye 'alâ şerhi ibn Kâsım el-Ğazzî 'alâ metni Ebî Şüca'*, 1: 78.

¹¹⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 1: 66; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanîfe*, 49; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 1: 169.

¹¹⁶ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn* (Beyrut: Mektebetü'l İslâmiyye, 1991), 1: 49; Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâidi ve furûi fikhî'l-Şâfiî*, 22; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 1: 229-230; Bâcûrî, *Hâşiye 'alâ şerhi ibn Kâsım el-Ğazzî 'alâ metni Ebî Şüca'*, 1: 78.

gusül abdesti almasıdır. Buradaki amaç toplumdaki insanlara kötü koku sebebiyle eziyet etmemektir. Fıkıh âlimleri bu konuda ittifak etmişlerdir.¹¹⁷

1.2.4. Abdestin ve Guslün Sebeplerinde İçtima

Abdestin, guslün sünnetinden olduğu hususunda fakihler ittifak halindedirler.¹¹⁸ Çünkü Rasulullah'ın eşi Hz. Âişe'den (ö.58/678) şöyle nakledilmiştir: "Hz. Peygamber cünüplükten dolayı gusül abdesti aldığı zaman, önce ellerini yıkadı. Sonra namaz için abdest alır gibi, abdest alırdı. Sonra parmaklarını suya batırıp, onlarla saç diplerine suyun gitmesini sağlardı. Daha sonra başına üç avuç su dökerdi. En sonunda ise, bütün bedenine su dökerdi."¹¹⁹ Bu hadisten de anlaşıldığı üzere, Hz. Peygamberin uygulamasının bu şekilde olduğu için gusülden önce abdest almak sünnettir.

Hanefî fakihler, abdesti ve guslü gerektiren sebepler bir arada bulundukları zaman, bunlar birbirine dâhil olup içtima ederler. Gusül için sebep olan büyük hades, aynı zamanda abdest için sebep olan küçük hades hali, gusül abdesti almakla sona ereceğinden, tek bir gusül abdestinin alınması yeterli olacağını ifade etmişlerdir.¹²⁰

Şâfiî fakihler, farklı görüşler belirtmekle beraber kabul olan genel görüşe göre, abdestin sebebi olan küçük hades, guslün sebebi olan büyük hades haline dâhil olur. Bu iki abdeste, ister niyet etsin ister etmesin maksatları itibariyle aynı cins ibadet oldukları için, tek bir gusül abdesti almanın yeterli olacağını ifade etmişlerdir. Zira amaç, abdestsizlik halinin sona erdirilmesidir.¹²¹

1.2.5. Abdest ve Guslün Sebebiyle Teyemmümde İçtima

Fıkıh âlimleri, su bulunmadığı zaman veya kullanma imkânı olmadığı zaman, teyemmüm ile hem hükmî kirliliğin hem de namaz kılmanın caiz olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu hükmî kirlilik, abdestsizlik hali, cünüplük hali ve hayız hali olması veya her ikisinin birlikte olmasında arasında hiçbir fark yoktur. Zira bu durumların hepsi, abdest ve

¹¹⁷Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâidi ve furûi fıkhi'l-Şâfiî*, 126; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanife*, 49; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 1: 230; Bâcûrî, *Hâşiye 'alâ şerhi ibn Kâsım el-Gazzî 'alâ metni Ebî Şüca'*, 1: 78; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 1: 169.

¹¹⁸Şâfiî, *el-Üm*, 1: 56; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1: 57; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, 1: 57.

¹¹⁹Buhârî, "Gusül", 1; Müslim, "Hayz", 9.

¹²⁰Serahsî, *el-Mebsût*, 1: 44; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanife*, 132; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 1: 106.

¹²¹Şâfiî, *el-Üm*, 1: 58; Şirâzî, *el-Mühezzeb fî fıkhi'l-imâm eş-Şâfi'î*, 1: 39; Zerkeşî, *el-Menşûr fî'l-kavâ'id*, 1: 269.

gusül için birer sebeptirler. Aynı cins veya farklı cins sebepler içtima ettikleri zaman, suyun olmaması veya suyu kullanma imkânın olmaması halinde, tek bir teyemmüm ile yetinilir.¹²²

Delili ise, “Su bulamamışsanız temiz toprağa teyemmüm edin. Ondan yüzlerinize ve ellerinize sürün...”(el-Maide 5/6). Ayeti ile şu hadistir. “İmran bin Husayn (r.a) (ö. 52/672) şöyle dedi: “Rasulullah (s.a.v) ile beraber bir seferde idik. Rasulullah (s.a.v) insanlara namaz kıldırıldı. Namazdan yüzünü dönünce baktı ki bir şahıs, bir kenara çekilmiş cemaatle namaz kılmamış. Rasulullah (s.a.v) ona: Ya falan! Cemaatle beraber namaz kılmana mâni olan şey nedir?’ dedi. O şahıs: Bana cünüplük isabet etti, su da yok! Dedi. Rasulullah (s.a.v): ‘Temiz ve pak toprakla teyemmüm et bu sana kifayet eder’ buyurdu.”¹²³ Hz. Peygamberin, cünüp ve abdestsiz olan kişiye tek bir teyemmüm almak suretiyle namaz kılmasını emretmesi, içtimanın delilidir.

1.3. Namazlarda İçtima

Bu başlığımız altında namazlarda meydana gelen içtima çeşitlerine değineceğiz. Farz ile nafilenin içtima etmesi, nafile ile farzın içtima etmesi, cuma ile bayramların içtima etmesi, sehiv secdelerinde içtima ve tilavet secdelerinde içtima olmak üzere sırasıyla açıklayacağız.

1.3.1. Tahiyatü'l Mescit Namazında İçtima

Farz olan ik namaz birlikte eda edilmediği gibi, nafile olan iki namaz da birlikte eda edilmez. Aynı şekilde farz namaz ile nafile olan namaz eda edilmediği gibi, nafile olan namaz ile farz olan namaz da eda edilmez. Ancak, tahiyatü'l mescit namazı istisnadır.¹²⁴ Farz namaz ile veya nafile namaz ile tahiyatü'l mescit namazına da niyet edildiği zaman iki namaz bir arada eda edilmiş olur. Ama niyet edilmez ise, sadece niyet edilmiş olan namaz eda edilmiş olur. Bu konuda fakihler ittifak etmişlerdir.¹²⁵ Tahiyatü'l mescit namazının farz veya nafile namaz ile kılınmasındaki sebep, mescidin tazim edilmesidir. Bu durum da bir nevi içtimadır. Tahiyatü'l mescit namazı farz namaz veya nafile namaz ile içtima eder. Bu içtimadan maksat, farz veya nafile namazı, tek bir namaz halinde mescitte kılmakla hem

¹²²Serahsî, *el-Mebsût*, 1: 114; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i fî tertîbi's-şerâ'i*, 1: 52; Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, 2. Bs (Beyrut: Dâru İbn-i Hazm, 2006), 58; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1: 251-252; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 4: 220; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 1: 34; İbn Receb, *el-Kavâ'id*, 23.

¹²³Müslim, “el-Mesâcidü ve mevadiu's-saleti”, 55.

¹²⁴Şîrâzî, *el-Mühezzeb fî fikhi'l-imâm eş-Şâfi'i*, 1: 85; Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-kavâ'id*, 1: 269; Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâidi ve furûi fikhi'l-Şâfi'i*, 20-23; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanife*, 40.

¹²⁵İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1: 455; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 4: 52; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 1: 49; Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-kavâ'id*, 1: 269; İbn Receb, *el-Kavâ'id*, 25; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2: 20; Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâidi ve furûi fikhi'l-Şâfi'i*, 21; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanife*, 41; Şîrâzî, *el-Mühezzeb fî fikhi'l-imâm eş-Şâfi'i*, 1: 85; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 1: 118; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 1: 18.

mescit tazim edilmiş hem de farz veya nafilâ namaz bünyesinde, tahıyyatü'l mescit namazı da eda edilmiş olur.¹²⁶

Tahıyyatü'l mescit namazının, farz veya nafilâ namaz ile içtima etmesi hususunda Hanefî ve Şâfiî fakihler, amacın mescidi tazim etmek olduğunu ve dolayısıyla içtima etmelerinin caiz olacağı hususunda görüş birliği etmişlerdir.

1.3.2. Cuma ve Bayram Namazında İçtima

Bayram, cuma gününe denk gelirse bayram namazı ile cuma namazı içtima eder mi? Bayram namazı kılmakla cuma namazı sakıt olur mu? Yoksa her biri kendi vaktinde müstakil olarak kılınmalı mı? Bu konuda fıkıh âlimleri ihtilaf etmişlerdir.

Hanefilere göre bayram, cuma gününe denk gelirse içtima meydana gelmez. Mükellef olan kimseler her iki namazı kendi vakitlerinde kılmakla yükümlüdürler. Zira bayram namazı vacip, cuma namazı ise farz bir namazdır.¹²⁷

Hanefîlerin delili ise şu ayettir. “Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın.” (el-Cum'â 62/9). Bu ayet, cuma namazının farz olması hususunda (umum) genellik arz etmektedir. Bayram İster cuma gününe denk gelsin ister denk gelmesin fark etmez. Bu iki namaz birbirine dâhil olmayıp, birini kılmakla diğeri sakıt olmaz ve içtima etmezler.¹²⁸

Şâfiîlere göre ise bayram, cuma gününe denk gelirse bu iki namaz birbirine dâhil olur ve aralarında içtima gerçekleşir. Bayram namazının kılınması yeterli olup, ayrıca cuma namazının kılınmasına gerek yoktur. O gün sadece öğlen namazının farzı sakıt olmaz.¹²⁹

Şâfiîlerin delili ise şu hadistir. “Zeyd bin Erkam'dan (r.a) rivayet edildiğine göre Muaviye bin Ebû Süfyan (r.a) kendisine şöyle sormuştur: Sen hiç Rasulullah (s.a.v) ile bir gün içerisinde iki bayrama şahit oldun mu? Evet dedim. Peki, Rasulullah bu durumda nasıl davrandı? Sorusu üzerine şöyle dedim: Rasulullah, bayram namazını kıldı sonra cuma namazı için ruhsat verdi ve şöyle dedi: “Kılmak isteyen kılsın”¹³⁰ bu hadiste Zeyd bin Erkam Hz. Peygamber döneminde bayramın cuma gününe denk geldiğini ve Hz. Peygamberin de bayram namazı kıldıktan sonra cuma namazı için dileyen kılsın, dileyen kılmasın şeklinde ruhsat

¹²⁶Zerkeşî, *el-Menşûr fî'l-kavâ'id*, 1: 269; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 2: 19.

¹²⁷Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl-i-Muhtâr*, 1: 126; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2: 71; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 2: 166.

¹²⁸İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, 183.

¹²⁹Şîrâzî, *el-Mühezzeb fî fıkhi'l-imâm eş-Şâfi'î*, 1: 109; Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed Gazzâlî, *el-Veciz fî fıkhi'l-imami's-Şâfi'î* (Beyrut: Dâru'l-Erkam, 1997), 1: 71; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 2: 79; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 1: 317.

¹³⁰Ebu Dâvud, “Kitabu's-salât”, 98; Nesâî, “Kitâbu's-salet-i aydeyn”, 32; İbn-i Mâce, “İmâmetü's-salêti ve's-sünneti fihâ”, 163.

verdiğini bildiriyor. Yani bu açıklama, bayram namazı kılmakla cuma namazının kılınmasına gerek kalmadığını ve içtima ettiklerinin delilidir.¹³¹

Hanefilerin delil olarak getirdikleri ayetin umumuna göre, bayram ister cuma gününe denk gelsin ister gelmesin cuma namazının farz olduğu ve içtimanın meydana gelmediği hükmünü vermişlerdir. Şâfiîlerin delil olarak getirdikleri hadis ise sahih olup, bayram namazı ile cuma namazı içtima etmiştir. Peygamberin açık uygulaması ile cuma gününde bayram namazı kılınmasının yeterli olduğu sabittir. Zira umum ifade eden bu ayet, Zeyd bin Erkam vasıtasıyla gelen bu hadis ve benzeri sahih hadisler ile tahsis edilmiştir. Ancak sahih olan diğer hadislerle göre, Hz. Peygamber cuma namazını da cemaatle kılmıştır.¹³²

Tercihe şayan olan görüş, bayram namazı ile cuma namazının içtima etmeyeceği görüşüdür. Cuma ve bayram namazına gelmedeki amaç, Müslümanların toplanıp bir araya gelmeleri, vaaz dinlemeleri ve Allah'ı topluca zikretmeleri olsa da cuma manazı tüm mezheplerde farzdır. Bayram namazı ise Hanefî mezhebi dışındaki diğer mezheplerde sünnettir. Dolayısıyla bayram namazının kılınması ile cuma namazının kılınmasındaki maksat da hâsıl olmamıştır. Çünkü sünnet veya vacip olan bir namazın kılınması ile farz olan bir namaz sakıt olamaz. Her mükellef, üzerine farz olan ibadeti vaktinde yerine getirmesi gerekmektedir.¹³³

1.3.3. Sehiv Secdelerinde İçtima

Sehiv secdesi, namazdaki bir kusurdan ötürü, namazın tam ikmal edilebilmesi için namazın sonunda peş peşe yapılan iki secdedir.¹³⁴ Bir kimse, namaz içerisinde yanlış olduğu zaman, namazın sonunda sehiv secdesi yapmasının gerekli olduğu hususunda fıkıh âlimleri ittifak etmişlerdir. Fakat bu secdenin farz mı, vacip mi, yoksa sünnet mi? Olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir.¹³⁵

Fıkıh âlimleri, namaz içerisinde aynı cins¹³⁶ yanlış meydana gelmesi durumunda içtima edecekleri ve kişinin tek bir sehiv secdesi yapmasının yeterli olacağı hususunda ittifak etmişlerdir.¹³⁷ Delilleri ise şu hadistir. “Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre, Rasulullah

¹³¹Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fîkhi'l-imâm eş-Şâfi'î*, 1: 109; Gazzâlî, *el-Veciz fî fîkhi'l-imâmî's-Şâfi'î*, 1: 71; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 2: 79; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 1: 317.

¹³²Ebû Davud, “Kitabu's-salât”, 99; İbn Mace, “İkametü's-salât”, 166.

¹³³Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'i fî tertîbi's-şerâ'i*, 1: 275; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 2: 166; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, 183.

¹³⁴Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl Mergînânî, *el-Hidaye şerhu Bidâyeti'l-mübtedi* (İstanbul: Mektebetü'l Hanefiyye, t.y.), 1: 74.

¹³⁵İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, 162.

¹³⁶Aynı cins, yanlışmalardan birinin selamdan önce diğeri selamdan sonra meydana gelmesi demektir. Bkz. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1: 39.

¹³⁷Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fîkhi'l-imâm eş-Şâfi'î*, 1: 91; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'i fî tertîbi's-şerâ'i*, 1: 167; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, 162; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2: 39; Nevevî,

(s.a.v) bize öğle veya ikinci namazlarından birini kıldırdı. İki rekâtta sonra selâm verdi. Sonra mescidin ön cephesindeki tahtanın yanında durup ellerini birbirini üstüne gelecek şekilde o tahtaya koydu. Yüzünde hiddet (belirtileri) görülüyordu. Bu ara "namaz kısaltıldı, namaz kısaltıldı" diyerek acele ile mescitten çıkanlar oldu. Cemaat içinde Ebû Bekir ve Ömer de vardı. Fakat bu ikisi, Rasulullah'a bir şey söylemekten çekindiler. Bu esnada, Rasulullah'ın zül-yedeyn adını taktığı bir adam kalkıp: Ya Rasulullah! Unuttun mu? Yoksa namaz kısaltıldı mı? dedi. Peygamber (s.a.v) "Unutmadım, namaz, kısaltılmadı da" buyurdu. Adam: Hayır ya Rasulullah! Unuttun dedi. Hz. Peygamber cemaate dönüp: "Zül-yedeyn doğru mu söyledi?" dedi. Evet, diye işarette bulundular. Bunun üzerine Rasulullah (s.a.v) yerine dönüp kalan iki rekâtı kıldırdı. Sonra selâm verdi, tekbir aldı ve her zamanki secdesi gibi veya ondan daha uzun secde yapıp başını kaldırdı, tekrar tekbir aldı ve normal secdesi gibi veya ondan daha uzunca bir secde daha yaptı, sonra başını kaldırdı ve tekbir aldı.¹³⁸

Bu hadise göre Hz. Peygamber, bu namazında iki yanılma olmuştur. Birincisi ilk iki rekâtın sonunda selam vermesi, ikincisi zül-yedeyn künyeli sahabenin konuşmasıdır. Bu iki yanılma, aynı zamanda muhtelif¹³⁹ aynı cins olmayan iki yanılma. Buna rağmen Hz. Peygamberin, namazın sonunda bu iki yanılma için tek bir secde yapmak ile yetinmesi, bu yanılmaların içtima ettiğine ve tek bir secdenin yeterli olacağına delalet etmektedir.¹⁴⁰

1.3.4. Tilavet Secdelerinde İçtima

Fıkıh âlimleri, bir mecliste farklı ayetlerin okunması ya da farklı meclislerde aynı ayetler okunduğu takdirde, her bir okuma için tilavet secdesinin¹⁴¹ yapılması gerektiği hususunda ittifak etmişlerdir. Zira her bir secdenin sebebi olan okuma, farklı ayetlerde veya mecliste tekrar etmiştir.¹⁴²

Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn, 1: 310; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl-l-Muhtâr*, 1: 112; Bâbertî, *el-Înaye şerhü'l-Hidaye*, 1: 500; Merdâvî, *el-Însâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-imâmî'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*, 2: 157; Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâidi ve furûi fikhî'l-Şâfiî*, 126; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanife*, 133.

¹³⁸Buhârî, "Salât", 88, "Sehv", 5, "Ezan", 69; Müslim, "Mesâcid", 97, 99; Tirmizî, "Mevâkîf", 175.

¹³⁹Muhtelif, yanılmanın selamdan sonra meydana gelmesi demektir. Bkz. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, 163.

¹⁴⁰Şîrâzî, *el-Mühezzeb fî fikhî'l-imâm eş-Şâfi'î*, 1: 91; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 1: 167; Derdîr, *eş-Şerhu's-şagîr 'alâ Akrebi'l-mesâlik*, 1: 378.

¹⁴¹Tilavet secdesi: Kur'an'da bulunan secde ayetleri okunduğu zaman yapılması gereken secdedir. Hafilerde vacip, diğer mezheplerde ise sünnettir. Bkz. Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 1: 180; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, 185; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl-l-Muhtâr*, 1: 114; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 2: 104.

¹⁴²Şîrâzî, *el-Mühezzeb fî fikhî'l-imâm eş-Şâfi'î*, 1: 85; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1: 624; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 4: 61; Bâbertî, *el-Înaye şerhü'l-Hidaye*, 2: 24; Merdâvî, *el-Însâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-imâmî'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*, 2: 193; Şîrbînî, *Muğnî'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 1: 214; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 2: 92; Derdîr, *eş-Şerhu's-şagîr 'alâ Akrebi'l-mesâlik*, 1: 416; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 2: 114.

Fakat aynı mecliste aynı secde ayeti tekrar ettiği zaman, bu tekrar ister secde yapılmadan önce olsun ister secde yapıldıktan sonra olsun, bu durumda secdeler tekrar eder mi? Yoksa secdelerin sebeplerinde içtima meydana geldiğinden, tek bir secde ile yetinmek yeterli midir? Bu konuda fıkıh âlimler ihtilaf etmişlerdir.

Hanefiler, aynı mecliste aynı secde ayeti tekrar ederse zorluğu kaldırmak prensibi üzere, yani istihsânen bu secdelerde içtima meydana gelir ve tek bir secde yapması yeterli olur demişlerdir.¹⁴³ Hanefilerin delili, Hz. Peygamberin Cebrail'den secde ayetini dinlediği, bunu ashabına okuduğu ve tek bir secde yaptığını bildiren hadistir.¹⁴⁴

Şâfiîler ise, her bir tekrar için tilavet secdesi yapar demişlerdir.¹⁴⁵ Şâfiîlerin delili ise, aynı mecliste aynı ayetin tekrarı veya farklı ayetlerin okunması durumunda, secdenin tekrar etmesini gerekli kılan sebep, tilavetin tekrar etmesidir.¹⁴⁶

Burada tercih edilen görüş, aynı mecliste aynı ayetin tekrarında içtimanın oluştuğu, bu konuda Hz. Peygamberin fiilinin olduğu, Kur'an öğreniminde ve öğretiminde zorluğun kaldırılması ve ümmete kolaylık olması bakımından Hanefilerin görüşüdür.

Ayrıca Hanefî fakihler, bir kimse içinde secde olan ayeti okuduğu zaman tilavet secdesi yapıp, sonra namaza dursa ve aynı secde ayetini okursa tekrar tilavet secdesi yapmak zorundadır. Zira tilavet secdesine sebep olan tekrar okuma, farklı durumlarda gerçekleşmiştir. Namaz içinde yapılan secde, namaz dışında yapılan secdeden daha kuvvetlidir ve içtima söz konusu değildir. Fakat namaz dışında okumuş olduğu secde ayeti için, secde etmez ve namaza başlarsa aynı secde ayetini aynı mecliste, hatta farklı mecliste namazda okursa bu secdeler içtima eder. Bu tilavet secdelerinin zimmet düşmesi için, namazdaki tek bir secdesinin yeterli olacağını ifade etmişlerdir. Çünkü namaz içinde yapılan secde, namaz dışında yapılan secdeden daha kuvvetlidir.¹⁴⁷

Ebu Yusuf'a göre, tilavet secdesi namazın ilk iki rekâtında tekrarlanırsa, mekân bir olduğu için, meclis birliğine kıyas edilir ve tek bir secde yeterli olur. İmam Muhammed'e göre ise, istihsânen her bir tilavet için ayrı ayrı secde yapması gerekir. Çünkü her ne kadar mekân, hükmen ve hakikaten bir olsa da ikinci rekâtta okunan tilavet secdesi, birinci rekâtta okunan için tekrar sayılmaz. Eğer böyle sayılırsa, ikinci rekâtı kıratsız yapılmış olur ki bu, namazın fasit olduğunu gösterir.¹⁴⁸

¹⁴³Kâsânî, *Bedâ'i' u's-sanâ'i fî tertibi's-şerâ'i*, 1: 181; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 1: 115; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 2: 114.

¹⁴⁴Buhârî, "Vahiy", 1.

¹⁴⁵Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 4: 71; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 1: 217; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 2: 101.

¹⁴⁶Nevevî, *Ravzatü'l-fâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 1: 321; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 4: 71.

¹⁴⁷Kâsânî, *Bedâ'i' u's-sanâ'i fî tertibi's-şerâ'i*, 1: 184; Bâbertî, *el-Înaye şerhü'l-Hidaye*, 2: 21-22; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 2: 113-114.

¹⁴⁸Kâsânî, *Bedâ'i' u's-sanâ'i fî tertibi's-şerâ'i*, 1: 182-183.

Şâfiî fakihler, bir kimse aynı secde ayetini namazın ilk rekâtında tekrar ederse, aynı meclisteki okuma gibi olup içtima eder ve tek bir secde yeterli olur. Eğer tilavet secdesi ikinci rekâtta da tekrar ederse, iki farklı meclisteki okuma gibi olup, her bir secde için ayrı ayrı secde etmesi gerekir demişlerdir.¹⁴⁹

1.4. Oruçta İçtima

Oruçta içtima, farz olan orucun nafil ile birlikte eda edilmesi veya nafil olan orucun farz ile birlikte eda edilmesi, ramazan orucu ile itikâfta tutulan orucun içtima etmesi, ramazan ayında gündüz vakti cima edilmesi neticesinde keffârette içtima konularını kapsamaktadır.

1.4.1. Farz ve Nafil Oruçta İçtima

Fıkıh âlimleri, farz orucun nafil olan oruç ile veya bunun aksinin, nafil orucun farz olan oruç ile birlikte eda edilmesinin caiz olmadığı görüşünü benimsemişlerdir. Zira böyle bir ibadette, niyette ortaklık meydana geleceğinden içtima söz konusu olmayıp, ya ibadeti batıl kılar ya da sadece niyet edilen ibadetten sadece biri geçerli olur. Hanefiler, bir kimse farz ile nafil ile veya keffâret ile kazaya birlikte niyet ederse, içtima meydana gelmez ve hangisinde niyeti kuvvetli olursa, onun için o hâsıl olur demişlerdir.¹⁵⁰ Şâfiîler ise, bir kimse arefe günü oruç tutacak olsa ve bu oruçla beraber kaza, adak veya keffâret orucuna niyet ederse, bu oruçlarla beraber arefe günü orucunu eda etmiş olup, bu günün sevabını da elde etmiş olur.¹⁵¹ Nafil olan oruçlarda niyette ortaklık ise, mesela hem arefe günü hem de pazartesi günü orucuna niyet ederse, niyeti geçerli olup içtima meydana geldiğinden, her iki orucu da geçerli olur demişlerdir.¹⁵²

1.4.2. Ramazan ile İtikâf Orucunda İçtima

Hanefi fakihler orucun, adak veya nafil olan itikâf için sıhhat şartı olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁵³ Şâfiîler ise, orucun itikâf için sıhhat şartı olmayıp, müstehap olduğunu belirtmişlerdir.¹⁵⁴ Bu şartlar bağlamında orucun, itikâf için sıhhat şartı kabul eden Hanefilere göre, ister nafil itikâf olsun isterse adak itikâf olsun, ramazan ayına denk gelirler ise bu iki oruç içtima etmiş olur. Bu bahsi geçen içtima, aslı itibariyle sebepte içtimadır. Çünkü itikâf

¹⁴⁹Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 1: 321; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 4: 71; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 1: 217; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 2: 102.

¹⁵⁰Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i fî tertîbi's-şerâ'i*, 2: 84-85.

¹⁵¹Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâidi ve furûi fîhi'l-Şâfi*, 22.

¹⁵²Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâidi ve furûi fîhi'l-Şâfi*, 23.

¹⁵³Serâhsî, *el-Mebsût*, 1: 115; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i fî tertîbi's-şerâ'i*, 2: 109; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2: 390; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 2: 442.

¹⁵⁴Şirâzî, *el-Mühezzeb fî fîhi'l-imâm eş-Şâfi*, 1: 191; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 2: 393; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 1: 453.

oruç için sebeptir, aynı şekilde ramazan hilalinin görülmesi de farz olan oruç için sebeptir. İtikâfın sebebi ile ramazan hilalinin görülmesi sebebi birbirine dâhil olmuş ve içtima meydana gelmiştir. Bu iki sebebin içtimaidan ötürü tek bir hüküm doğmuş olur. O hüküm, farz olan ramazan orucunu eda etmekle diğer orucun da eda edilmiş olmasıdır.¹⁵⁵

1.4.3. Orucun Keffâretinde İçtima

Fıkıh âlimleri, ramazan ayının gündüzünde cima fiilinin işlenmesi suretiyle orucunu bozan kimseye keffâretin farz olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.¹⁵⁶ Aynı şekilde ilk cima fiili sebebiyle keffâret yerine getirildikten sonra, orucu ifsat eden cima fiili tekrar ederse yeni bir keffâretin gerektiği hususunda da ittifak etmişlerdir. Zira keffâreti meydana getiren sebep tekrar etmiştir. O sebep ise, ramazan ayında oruçlu iken cima fiilinin işlenmesidir. Bu hükmün, yani keffâretin tekrar etmesinin amacı, kişiyi ibadet ettiği zaman dilimi içerisinde cima fiilinden men etmektir. Fakat ilk keffâret, kişiyi bu fiili işlemekten men edememiştir. O halde, cima fiili neticesinde oluşan ifsattan hemen sonra keffâret yerine getirilir, sonra keffâret gerektiren fiil tekrar işlenir ise, o zaman keffâret tekrar eder.¹⁵⁷ Ama zaruret alanları istisnadır. Mesela hadlerde, bedeni cezalarda işlenen suçların tekrarında, cezalar kişiyi helak edeceği korkusundan, bu alanda suçun tekrarı sebep olarak sayılmamıştır.¹⁵⁸

Ancak cima fiili iki veya daha çok tekrar eder ve ilk cima fiili için henüz keffâret yerine getirilmemiş ise, bu konuda fakihler ihtilaf etmişlerdir. Hanefiler, ramazan ayının gündüzünde birden fazla cima fiili işlense, henüz keffâret yerine getirilmemiş ise bu keffâretler içtima eder ve tek bir keffâret yeterli olur demişlerdir.¹⁵⁹ Şâfiîler ise, ramazan ayının gündüzünde işlenen cima fiili içtima etmediği için, her bir cima fiiline birer keffâret gerekir demişlerdir.¹⁶⁰

¹⁵⁵Serahsî, *el-Mebsût*, 3: 116; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 2: 444; Haşlân, *et-Tedâhül beyne'l-ahkâm fi'l-fikhi'l-İslâm*, 521; Mansur, *et-Tedâhül ve eserühü fi'l-ahkâmî's-şer'iyyeti*, 141.

¹⁵⁶Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'*, 1: 98; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 2: 374; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Muhezzeb*, 6: 333; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2: 342.

¹⁵⁷Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 1: 183; Gazzâlî, *el-Veciz fi fikhi'l-imami's-Şafii*, 1: 104; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'*, 2: 102; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, 223; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2: 337; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanife*, 133; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 1: 444; Süley bin Muhammed bin Ömer Büceyremî, *Hâşiyetü'l-Büceyremî ala'l-Hâtîp* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2007), 2: 340; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 2: 413; Osman bin Şidâ Ebu Bekr Bekrî, *İlanetü'l-tâlibîn* (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyyeti, 1300), 2: 239.

¹⁵⁸Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'*, 2: 101.

¹⁵⁹Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fi tertibi's-şerâ-i'*, 2: 101-102; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2: 343; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanife*, 133; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 2: 413.

¹⁶⁰Şirâzî, *el-Muhezzeb fi fikhi'l-imâm eş-Şafî'i*, 1: 184; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Muhezzeb*, 6: 337; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 1: 444; Büceyremî, *Hâşiyetü'l-Büceyremî ala'l-Hâtîp*, 2: 340; Bekrî, *İlanetü'l-tâlibîn*, 2: 239.

Delilleri, "Ebu Hureyre anlatıyor. Biz bir defa Nebi'nin (s.a.v) huzurunda otururken bir adam geldi ve "Ey Allah'ın Elçisi, helak oldum" diye halinden yakındı. Peygamber (s.a.v) "Seni helak eden nedir?" dedi. O kimse, "Ramazanda oruçlu iken eşime yaklaştım" dedi..."¹⁶¹ Hanefiler, bu hadiste adamın ramazan ayında oruçlu iken eşi ile cima ettiğini, bu eylemin bir veya birkaç defa tekrar ettiğinin ihtimali olduğu, Hz. Peygamberin, bir ya da birkaç cima fiili için herhangi bir açıklamada bulunmaması, keffâret de henüz yerine getirilmediğinden hepsine yeterli olur demişlerdir.¹⁶² Şâfiîler ise, ramazan ayının her günü başlı başına müstakil bir ibadet olduğu, keffâret vacip olduğunda ise içtima meydana gelebileceğini söylemişlerdir. Bunu, iki ayrı cünüplük durumuna kıyas etmişlerdir. Cima fiili keffâret için sebeptir ve sebebin tekrarına bağlı olarak keffâretin tekrar edeceği hükmünü vermişlerdir.¹⁶³

Hanefilerin delil olarak getirdikleri bu hadis sahihtir. Fakat keffâretin içtima ettiğine delalet etmez. Bu hadisteki cima fiilinin bir defa meydana geldiğini, "eşimle beraber oldum" ifadesi açıklamaktadır. Eğer durum böyle olmasaydı, eşimle iki defa beraber oldum demesi gerekirdi. Ayrıca ramazan ayının gündüzündeki cima fiiline hükmedilen keffâret ile hadlerdeki cezalara kıyası, aykırı bir durumdur. Çünkü ramazanın her bir günü, başlı başına müstakil bir ibadettir. Allah bu konuda, "...tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar..."(el-Bakara 2/184). Ramazanda tutulmayan her bir gün için, kaza orucu tutmasını emretmiştir. Hiçbir fıkıh âlimi de bunun aksini söylememiştir. Ramazan ayının her bir günü, başlı başına kastedilen bir ibadet olduğunun göstergesidir. Bu itibarla her kim ramazan ayının farklı günlerinde cima fiilini işlerse, sebebin tekrar etmesine bağlı olarak, keffâretin tekrarı vacip olur görüşü daha uygundur. Hadler konusunda ise ihtiyat önemli olup, asıl olan şüphe ile cezaların düşmesi prensibidir.¹⁶⁴

Ama keffâretten önce aynı gün içerisinde ikinci defa cima fiilli işlenirse, bunda içtimanın meydana geldiği ve tek bir keffâretin yeterli olacağı hususunda ittifak etmişlerdir.¹⁶⁵

1.5. Hacda İçtima

Hacda içtima, haccın tavafında, hac ile umrenin fiillerinde ve fidyelerde olmak üzere fıkıh âlimlerinin bu konulardaki görüşlerini ve delillerini açıklayacağız.

¹⁶¹ Buhâri, "Savm", 29; Müslim, "Siyâm", 14.

¹⁶² Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-sanâ'i fî tertîbi's-şerâ'i*, 2: 101-102; İbnü'l-Hümâm, *Fetħu'l-kadîr*, 2: 337; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 2: 413.

¹⁶³ Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fıkhi'l-imâm eş-Şâfi'i*, 1: 184; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe*, 6: 337; Büceyremî, *Hâşiyetü'l-Büceyremî ala'l-Hâtîp*, 2: 340; Bekrî, *Îlânetü'l-tâlibîn*, 2: 239.

¹⁶⁴ Mansur, *et-Tedâhül ve eserühü fî'l-ahkâmî's-şer'iyyeti*, 144-145.

¹⁶⁵ Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe*, 6: 337; Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-kavâ'id*, 1: 271; İbn Nuceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanife*, 133.

1.5.1. Tavafta İçtima

Şâfiî fakihler, bir kimse ifâda¹⁶⁶ tavafını, yani ziyaret tavafını yapar, bununla beraber veda tavafına da niyet ederse bu tavaf daha önce yapamadığı tavaflar için de yeterli olur. Zira ziyaret tavafı rükündür. Bu da derece bakımından daha zayıf olanın, daha kuvvetli olana dâhil olması itibariyle içtimadır. Çünkü amaçları birdir, o da veda tavafıdır ki ifâda tavafı ile ifa edilmiştir.¹⁶⁷

Hanefiler ise, ifâda tavafı ile veda tavafının maksatları bir olmadığı ve bunların içtima edemeyeceklerini ifade etmişlerdir.¹⁶⁸

Tercih edilen görüş Şâfiîlerin görüşüdür. Asıl olan kullara kolaylıktır, Şâri'in maksadı da budur. Özellikle hac aylarında şiddetli zorluk ve izdihamdan ötürü, hac ibadetini yerine getirenlere bir kolaylık olması bakımından, tek bir niyet ile iki tavafı ifa etmek yeterli olacaktır.¹⁶⁹

1.5.2. Hac (Kıran) ve Umre Fiillerinde İçtima

Kıran,¹⁷⁰ hac çeşitlerinden birisidir. Hac ve umreyi bir niyet, ihram ve yolculukla birlikte, hac ayları içerisinde, umrenin fiillerini de bünyesinde bulunduracak şekilde yapılan hac ibadetidir. Kıran haccı için, mîkât yerlerinin ve fiillerin bir olması şarttır. Kıran sahih olması için tek bir mîkât, ihram, telbiye ve tıraş yeterli olacağı hususunda âlimler ittifak etmişlerdir.¹⁷¹ Ancak önce umre için ihrama girip, sonra hac yapmaya niyet eder veya önce hac için ihrama girip, sonra umre yapmaya niyet ederse, işte bu iki durumda fakihler ihtilaf etmişlerdir.

- a) Haccın umreye dâhil olup içtima etmesi: Fakihlerin çoğunluğu, umre için tavaf edilmeden, hacca da niyet edilirse bu ibadet kıran haccına dönüşür. Hac ve umre fiilleri içtima eder, bu fiilleri yapan kimse ister âfâkî¹⁷² olsun ister mekkî¹⁷³ olsun

¹⁶⁶İfâda: Ziyaret tavafı anlamına gelmektedir. Arafât'tan vakfesinin ardından yapılan tavafa denir. Bkz. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 550.

¹⁶⁷Süyûtî, *el-Eşbâh ve 'n-nezâir fî kavâidi ve furûi fıkhi 'l-Şâfiî*, 23.

¹⁶⁸İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve 'n-nezâir alâ mezhebi Ebi Hanîfe*, 132.

¹⁶⁹Süyûtî, *el-Eşbâh ve 'n-nezâir fî kavâidi ve furûi fıkhi 'l-Şâfiî*, 23; Mansur, *et-Tedâhül ve eserühü fî 'l-ahkâmî 'ş-şer'iyyeti*, 150.

¹⁷⁰Şîrâzî, *el-Mühezzeb fî fıkhi 'l-imâm eş-Şâfi 'î*, 1: 200; Serahsî, *el-Mebsût*, 4: 25; Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-sanâ 'î fî tertibi 'ş-şerâ 'î*, 2: 167; Nevevî, *el-Mecmû 'şerhu 'l-Mühezzeb*, 7: 171; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 164.

¹⁷¹Şîrâzî, *el-Mühezzeb fî fıkhi 'l-imâm eş-Şâfi 'î*, 1: 201; Gazzâlî, *el-Veciz fî fıkhi 'l-imami 'ş-Şafii*, 1: 114; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3: 376; Nevevî, *Ravzatü 't-tâlibîn ve 'umdetü 'l-müttakîn*, 3: 44-45; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl 'l-Muhtâr*, 1: 167; Merdâvî, *el-İnsâf fî ma'rifeti 'r-râcih mine 'l-hilâf 'alâ mezhebi 'l-imâmî 'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*, 3: 437; İbn Âbidîn, *Reddû 'l-muhtâr 'ale 'd-Dürri 'l-muhtâr*, 2: 530.

¹⁷²Âfâkî: Mikat bölgesi dışından Mekkeye gelen kişiye denir. Bkz. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 14.

¹⁷³Mekkî: Harem denilen bölgenin içinde bulunan Mekke ile bu bölgenin yakınındaki Mikat sınırlarında kalan bölge içinde ikâmet eden kişiye denir. Bkz. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 357.

fark etmez. Fakat Hanefiler, bu fiillerin sadece âfâkîler için geçerli olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁷⁴

Delilleri, “Hz. Âişe anlatıyor: Ben umreye niyetlenip ihrama girdim, telbiyeye başladım. Mekke'ye hayızlı olarak girdim. Ne Beytullah'ı tavaf ettim ne de Safa ve Merve arasında sa'y yaptım. Bu durumdan Allah Resulü'ne (s.a.v) yakındım. O da bana: "Başını çöz, saçlarını tara, hacca niyetlen ve umreyi bırak." buyurdu. Buyurduğunu yaptım.”¹⁷⁵

Bu hadise göre, Hz. Âişe'nin umre için ihrama girdiği ve hayız sebebiyle Kâbe'yi tavaf etmeksizin arefe gününe kadar beklediğini belirtmektedir. Hz. Peygamberin de O'na haccını umresine dâhil etmesini emretmiştir. Bu hadisten de anlaşıldığı üzere, Hz. Âişe'nin henüz umre için tavaf etmeden, Hz. Peygamberin haccı umreye dâhil etmesini emretmesi, içtimaya cevaz verdiğinin delilidir.¹⁷⁶

Bu henüz tavafa başlamadan önceki durum idi. Peki, umre tavafının bir kısmını veya çoğunu yapmaya başlarsa durum nasıl olur? Bu konuda âlimler ihtilaf etmişlerdir.

Hanefiler, eğer kişi tavafa başlamış ise, haccın umreye dâhil edilmesi, içtimayı sadece âfâkîler için sahih olup, bu hac kıran haccına dönüşmüştür demişlerdir.¹⁷⁷

Şâfiîler, kişi tavafa bir adımla da olsa başlamış ise, haccın umreye dâhil edilmesi, içtimayı sahih değildir. Umre maksadıyla ihrama girdikten ve umre fiillerini, özellikle tavaf yapmaya başladıktan sonra, zira tavaf umrenin sahih olabilmesi için en önemli fiildir. Hiçbir şekilde haccın içine dâhil olmayıp içtima gerçekleşmez demişlerdir.¹⁷⁸

Bu durumda tercih edilen görüş Şâfiîlerin görüşüdür. Çünkü umre niyeti ile umre fiillerini yapmaya başlamıştır. En önemli fiil olan tavafa başladıktan sonra onu terk etmesi caiz değildir. Zira tavaf umre için farz olduğundan ve ihramdan çıkma niyetiyle bu fiillere başladığından başka bir şey ile bozulması uygun değildir.¹⁷⁹

- b) Umrenin hacca dâhil olup içtima etmesi: Şâfiîlerin de içinde bulunduğu fıkıh âlimlerinin çoğunluğu, umrenin hacca dâhil edilmesinin sahih olmadığı görüşündeler. Zaten kıran haccından başka, umrenin hac ile yapılması söz konusu değildir. Böyle bir uygulama ise ne kıran haccı, ne de kaza umresi olur. Zira hac

¹⁷⁴Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fıkhi'l-imâm eş-Şâfi'î*, 1: 201; Serahsî, *el-Mebsûṭ*, 4: 180; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 2: 167; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe*, 7: 172; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2: 518; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 1: 514; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 2: 530.

¹⁷⁵Buhâri, “Hac”, 31.

¹⁷⁶Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fıkhi'l-imâm eş-Şâfi'î*, 1: 201; Serahsî, *el-Mebsûṭ*, 4: 180; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 2: 167; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe*, 7: 172; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2: 518; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 1: 514; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 2: 530.

¹⁷⁷Serahsî, *el-Mebsûṭ*, 4: 182; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 2: 167; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 1: 225; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 2: 530.

¹⁷⁸Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fıkhi'l-imâm eş-Şâfi'î*, 1: 201; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe*, 7: 172.

¹⁷⁹Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe*, 7: 172.

ibadeti farz olması bakımından, umreden daha üstün ve kuvvetlidir. Bunun için umrenin, haccın peşi sıra yapılması caiz değildir.¹⁸⁰ Hanefilere göre ise, böyle bir uygulama sünnete muhalif olmasına rağmen, kerahetle kıran haccı olmuş olur. Çünkü sünnet olan, haccın umreye dâhil olmasıdır.¹⁸¹

- c) Kıran haccı yapan kimse için tavaf ve sa'yın içtima etmesi: Kıran haccı yapan kimse, tek bir tavaf ve sa'y yapması mı gerekir? Yoksa iki tavaf ve sa'y yapması mı gerekir? Bu konuda fıkıh âlimleri ihtilaf etmişlerdir. Şâfiî fakihlerin de içinde bulunduğu fıkıh âlimlerinin çoğunluğu, kıran haccı yapan kimse, tek bir tavaf ve sa'yın yapmasının yeterli olacağı görüşündedirler.¹⁸² Hanefiler ise, kıran haccı yapan kimse için, iki tavaf ve iki sa'y yapması gerektiği görüşündedirler.¹⁸³

Şâfiîlerin delili, "Hz. Peygamberin zevcesi Âişe (r.a) şöyle demiştir: Hz. Peygamberin beraberinde Veda Haccı için yola çıktık ve umre niyetiyle telbiye ettik. Sonra Peygamber: "Beraberinde hedy, yâni kurbanlık hayvanı bulunan, umre ile birlikte hacca niyet edip telbiye eylesin, sonra da umre ile hacdan birlikte ihramdan çıkıncaya kadar da ihramdan çıkmasın!" buyurdu. Ben hayızlı olarak Mekke'ye geldim. Beyt'i tavaf etmedim; Safa ile Merve arasında sa'y etmedim. Bu durumumu Peygambere şikâyet tarzında arz ettim. Hz. Peygamber bana: "Başının saç örgülerini çöz, saçlarını tara, umreyi terk et ve yalnız hacca niyetle telbiye et!" buyurdu. Ben de böyle yaptım. Hac fiillerini yerine getirip tamamladığımız zaman, Peygamber beni erkek kardeşim Abdurrahmân bin Ebû Bekr'in (ö. 53/673) beraberinde olarak, Ten'im mevkiine gönderdi de ben oradan umre yaptım. Peygamber: "İşte bu, senin umrenin yeridir" buyurdu. Âişe dedi ki: Umre niyetiyle telbiye etmiş olanlar Beyt'i tavaf ve Safa ile Merve arasında sa'y ettikten sonra ihramdan çıktılar. Sonra Minâ'dan dönmelerinin akabinde diğer bir tavaf daha yaptılar. Ama hac ve umreyi cem' edenlere gelince, onlar ancak bir tavaf yaptılar."¹⁸⁴

Hz. Peygamberin sahabelerine, "umre ile birlikte hacca niyet edip telbiye eylesin, sonra da umre ile hacdan birlikte ihramdan çıkıncaya kadar da ihramdan çıkmasın!" sözü, kıran haccı yapmalarına işaret olup, kıran haccının cevazı konusunda sarih bir nastır. Hz.

¹⁸⁰Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfiî*, 1: 201; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 3: 45; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe*, 7: 173; Merdâvî, *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-imâmî'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*, 3: 438; Derdîr, *eş-Şerhu's-şagîr 'alâ Akrebi'l-mesâlik*, 2: 35.

¹⁸¹Serahsî, *el-Mebsût*, 4: 180; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i fî tertibi's-şerâ'i*, 2: 167; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2: 518; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 2: 531.

¹⁸²Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfiî*, 1: 232; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3: 466; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe*, 8: 61; İbn Receb, *el-Kavâ'id*, 23; Merdâvî, *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-imâmî'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*, 3: 439; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 1: 514; Derdîr, *eş-Şerhu's-şagîr 'alâ Akrebi'l-mesâlik*, 2: 34.

¹⁸³Serahsî, *el-Mebsût*, 4: 26; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i fî tertibi's-şerâ'i*, 2: 149; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîlî'l-Muhtâr*, 1: 226; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2: 525; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 2: 532.

¹⁸⁴Buhârî, "Hac", 31.

Âişe'nin, “ama hac ve umreyi cem' edenlere gelince, onlar ancak bir tavaf yaptılar.” İfadesi ise, kıran haccı için tek bir tavafın yeterli olduğuna işarettir. Zira ifrad haccında tek bir ihram, tıraş, tavaf ve sa'y yeterli olduğu gibi, kıran haccı için de yeterlidir.¹⁸⁵

Hanefilerin delili ise, “Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın...”(el-Bakara 2/196) ayetidir. Allah, bu ayette haccı ve umreyi Hz. Peygamberin açıkladığı üzere her birini müstakil bir şekilde tamamlamayı emrediyor. Buna göre, kıran haccı ile diğer hac çeşitleri arasında herhangi bir fark yoktur. Yani hac ve umreyi ayrı ayrı yapan ile kıran haccı yapan kimse, iki tavaf ve iki sa'y yapması gerekir. Nitekim İmran bin Husayn vasıtasıyla gelen hadiste Hz. Peygamber, “iki tavaf ve iki sa'y yapar” buyurmuştur.¹⁸⁶ Çünkü hac ve umre iki farklı ibadettir. İfrad haccında olduğu gibi, her biri için tavaf ve sa'y yapmak gerekmektedir.¹⁸⁷

Hz. Âişe vasıtasıyla gelen hadis sahihtir. Hz. Peygamberin de Hz. Âişe'ye hac ve umre için bir tavaf ve bir sa'y yap sözü, bu hususta açık bir nastır. Hz. Âişe'nin de “ama hac ve umreyi cem' edenlere gelince, onlar ancak bir tavaf yaptılar.” Sözü de açık bir şekilde bir tavaf ve bir sa'y yapmalarının yeterli olduğuna delalet etmektedir.¹⁸⁸

“Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın...”(el-Bakara 2/196) ayeti, hac ve umrenin tamamlanması için iki tavaf ve iki sa'y yapmalarına delalet etmediği gibi şart da değildir. Bilakis, hac ve umrenin tamamlanması, tek bir tavaf ve sa'y ile olur. Bu da Hz. Peygamberin ashabına öğrettiği şekilde olur. O, temettü ve kıran haccında olduğu gibi umreyi de tek tavaf ve sa'y ile yapmalarını öğretmiştir.¹⁸⁹ İmran bin Husayn vasıtasıyla gelen, “iki tavaf ve iki sa'y yaptı” hadisi ise, sadece Dârekutnî'nin (ö. 385/995) süneninde geçmektedir. Hadis âlimleri bu hadisin zayıf olduğunu belirtmişlerdir. Hanefilerin, hac ve umre iki farklı ibadettir. Bu ibadetler için iki tavaf ve iki sa'y gerekir, demeleri akli bir delildir. Nassın olduğu yerde ise, akli delil geçerli değildir.¹⁹⁰

Tercih edilen, kıran haccı yapan kimse için, tek bir tavaf ve sa'y yapmasının yeterli olacağı görüşüdür. Zira bu husus Hz. Peygamberin hadislerine dayanmakta, tek bir tavaf ve sa'yın yeterli olacağı konusundaki hadislerin sahih, iki tavaf ve sa'y yapması gerekli olduğu görüşünü savunanların sundukları hadisler ise zayıftır.¹⁹¹

Sonuç olarak şunu da söyleyebiliriz, kıran haccı yapan kimsenin, iki tavaf ve sa'y yapması gerekir diyenlere göre, hac ve umre yasakları çiğnendiğinde iki ceza gerekli olmuş

¹⁸⁵Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fıkhi'l-imâm eş-Şâfi'i*, 1: 201.

¹⁸⁶Dârekutnî, *Sünen*, 3: 264.

¹⁸⁷Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i fî tertîbi's-şerâ'i*, 2: 149; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, 2: 526-527.

¹⁸⁸Mansur, *et-Tedâhül ve eserühü fî'l-ahkâmî's-şer'iyyeti*, 161-162.

¹⁸⁹Mansur, *et-Tedâhül ve eserühü fî'l-ahkâmî's-şer'iyyeti*, 162-163.

¹⁹⁰Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed Zeylaî, *Nasbü'r-râye li-tahrîci eḥâdisi'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l Kible lissekâfeti'l-İslâmiyye, t.y.), 3: 111.

¹⁹¹Mansur, *et-Tedâhül ve eserühü fî'l-ahkâmî's-şer'iyyeti*, 164.

olur. Çünkü hac ve umre muhtelif iki ibadettir. Ama kıran haccı yapan kimsenin, bir tavaf ve sa'y yapması gerekir diyenlere göre ise, tek bir ceza gerekli olmuş olur.¹⁹²

1.5.3. Hac Cezalarında İçtima

- a) İhramlı bir kimse, keffâreti yerine getirmeden önce veya getirdikten sonra, birkaç defa av hayvanı avlarsa her bir avlanma için ceza ödemesi gerekir. Avlanma cezalarında içtima söz konusu değildir. “Ey iman edenler! İhramlı iken (karada) av hayvanı öldürmeyin. Kim (ihramlı iken) onu kasten öldürürse (kendisine) bir ceza vardır.”(el-Mâide 5/95). Bu ayetteki nehiy daimidir. Kişi ihramlı olduğu sürece, ne zaman av hayvanını öldürürse kendisine ceza gerekir.¹⁹³ Av hayvanını öldürme tekrar ettikçe, buna bağlı olarak ceza da tekrar eder. Bu konuda içtima söz konusu değildir ve fakihlerin çoğunluğu da bu görüş üzere ittifak etmişlerdir.¹⁹⁴

Fakat ihramlı kimse, harem sınırları içerisinde av hayvanını öldürürse, bu kimseye bir ceza gerekli olur. Bu kimse için hürmet edilmesi gereken iki durum içtima etmiştir. Bunlardan birincisi haremın saygı gösterilmesi gereken yasakları, ikincisi ise ihramın bizzat kendisidir. Bunlar kıran haccı yapan kimseye kıyasla aynı cins sayılırlar.¹⁹⁵ Bu hac ve umre yasağının çiğnemesine rağmen, harem sınırları içerisinde av hayvanını öldüren kimseye, tek bir ceza gereklidir. Çünkü ihram yasağı, haremdeki yasaklardan daha üstündür ve harem yasakları ihram yasağı ile içtima etmiştir.¹⁹⁶

- b) İhramlı iken işlenen cima fiilinin cezası: İhramlı kimse, birkaç defa cima fiilini işlemesi halinde, içtima olup-olmayacağı hususunda fakihler ihtilaf etmişlerdir. Hanefiler, ihramlı kimsenin birkaç kez cima fiilini işlemesi halinde, içtima meydana gelir ve tek bir fidye ödemesi yeterli olur. Eğer meclis birliği var ise ve kişi cima fiilini işlemek ile ihram yasaklarını kaldırmayı, yani ihramdan çıkmayı kast etmiyorsa kendisine tek bir keffâret yeterli olur. Şayet bu fiili ihramdan çıkma maksadı ile yapar ise, ister meclis birliği olsun ister olmasın yine tek bir keffâret yeterli olur

¹⁹²Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfi'î*, 1: 217; Serahsî, *el-Mebsût*, 4: 119; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 2: 207; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe*, 7: 418; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 1: 226; Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-kavâ'id*, 1: 272; Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâidi ve furûi fikhi'l-Şâfi'î*, 127; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanîfe*, 133; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 1: 523; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 2: 555.

¹⁹³İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2: 682; Kurtubî, *el-Câmiu'l-ahkâmü'l-Kur'ân*, 6: 199.

¹⁹⁴Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfi'î*, 1: 217; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3: 496; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 3: 149; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 1: 227; Bâbertî, *el-İnaye şerhü'l-Hidaye*, 3: 72.

¹⁹⁵Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfi'î*, 1: 218; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, 262; Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-kavâ'id*, 1: 272; Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâidi ve furûi fikhi'l-Şâfi'î*, 126.

¹⁹⁶Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 2: 208; Bâbertî, *el-İnaye şerhü'l-Hidaye*, 3: 38; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanîfe*, 1332.

demişlerdir.¹⁹⁷ Hanefiler, meclis birliği birden fazla cima fiili için delil olup içtima meydana gelir. Eğer birden fazla cima fiili farklı meclislerde işlenmişse, o zaman içtima meydana gelmeyip fidye tekrar eder. Burada içtima kıyasın hilafına istihsânen meydana gelmiştir. Çünkü içtımının gerekli olmasının sebebi, cins birliği ile meclis birliğidir. Bu durumda bir keffâret yeterlidir. Bunun nedeni ise meclisin, hem beden hem de kelâm olarak farklı olan şeyleri bünyesinde toplamasıdır.¹⁹⁸ Genel kabul görmemekle beraber, Şâfiîlerde de böyle bir görüş vardır.¹⁹⁹ İmam Muhammed'e göre, ister meclis birliği olsun ister olmasın, cima fiilinin fidyesi mutlak surette içtima eder.²⁰⁰ İmam Muhammed, ilk olarak işlenen cima fiili ihramı ifsat etmiştir. Bundan ötürü keffâret gerekli olmuştur. Zira ihramın saygınlığı, hürmeti birdir, cima fiili ise bu saygınlığın çiğnenmesine sebep olmuştur. İhramın saygınlığının tekrar çiğnenmesi artık söz konusu değildir. Bu eylem, ramazan ayının gündüzünde oruçlu iken bir mecliste birden fazla cima fiilini işleyen kimsenin eylemi gibidir. Bu, tek bir keffâret yeterli olur görüşünün delilidir.²⁰¹

Şâfiîler tarafından kabul edilen görüş, cima fiilinin fidyesi, bu fiilin tekrar etmesiyle beraber tekrar etmesidir. Cima fiili, fidyenin sebebidir. Fidyenin sebebi olan cima fiilinin tekrar etmesiyle fidye de tekrar etmiştir.²⁰²

Tercih edilen görüş: Cima fiilinden ötürü fidyenin içtima ettiği görüşüdür. Hanefilerin belirttiği üzere, bir mecliste cima fiili tekrar ederse tek bir keffâret gerekli olur. Bunun aslı, fidyenin tekrar etmesi, fidyeyi gerektiren sebebin tekrarına bağlı olmasıdır, bu da cima fiilidir. Cinayetlerin tekrar etmesiyle hüküm de tekrar eder. Birkaç defa işlenen cinayetlerin, hükmen ve hakikaten bir olmasını gerektiren delil vardır o da meclis birliğidir. Ancak her cima fiili için keffâret ödendikten sonra, tekrar ederse keffâret de tekrar eder. Bu meselede keffâret tekrar etmesi, ödenip ödenmemesine bağlıdır.²⁰³

- c) Av hayvanı öldürme ve cima fiili dışındaki fidyeler: Bunlar; dikişli elbise giymek, başı örtmek, yağ sürünmek, koku sürünmek, saçları tıraş etmek ve tırnakları kesmektir. İhramlı bir kimseye av hayvanı öldürmek ve cima fiilini işlemek yasak

¹⁹⁷ Serahsî, *el-Mebsûât*, 4: 122; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 2: 217-218; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 3: 44; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanîfe*, 132; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 2: 558.

¹⁹⁸ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 2: 218; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 3: 44; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 2: 558.

¹⁹⁹ Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe*, 7: 407; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttaķîn*, 3: 139.

²⁰⁰ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 2: 218.

²⁰¹ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ-i'*, 2: 218; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 3: 44.

²⁰² Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfi'i*, 1: 215; Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imâmî's-Şâfi'i*, 1: 126; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe*, 7: 407; Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-kavâ'id*, 1: 271; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 1: 523; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 3: 341.

²⁰³ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ-i'*, 2: 218.

olduğu gibi, bu fiilleri işlemesi de yasaktır.²⁰⁴ Bu cezalarda asıl olan, insanın başında olan bir rahatsızlıktan dolayı, tıraş olan kimsenin durumu, fidye miktarına kıyas edilmesidir. Delili ise şu ayet ve hadistir. “Bu kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir.” (el-Bakara 2/196).

Ka’b bin Ucre (ö. 52/672) şöyle dedi: “Hudeybiye’de bitler yüzüme saçılır halde ben Nebi’nin (s.a.v) yanına taşındım. Nebi (s.a.v): Ben meşakkatin sende bu dereceye ulaştığını bilmiyordum! Sen bir koyun bulabilir misin?’ buyurdu. Ben: Hayır dedim. Nebi (s.a.v): Üç gün oruç tut yahut her bir fakire yarım sâ²⁰⁵ olmak üzere altı fakire yiyecek ver ve başını tıraş et! Buyurdu. Ka’b bin Ucre (r.a.) şöyle dedi: İçinizden hasta olan yahut başından bir rahatsızlığı bulunan (bundan dolayı tıraş olmak zorunda kalan) kimse, oruçtan, sadakadan veya kurbandan (biriyle) fidye vardır. Bakara Suresi 196. Ayeti, hususi olarak benim hakkımda geldi, fakat o umumi olarak size de şamildir dedi.”²⁰⁶

Hanefilere göre, cima fiili dışındaki ihram yasaklarında içtima meydana gelir. Eğer aynı cins ve meclis birliği oluşur, maksat da ihramdan çıkmak ise, içtima meydana gelir. Delilleri ise, daha öncede belirttiğimiz üzere, aynı cins ve meclis birliğinin oluşmasıdır. Zira meclis, muhtelif fiilleri bir araya toplayıcıdır. Meclis birliğine rağmen, farklı cins fiiller olursa, her bir fiilin hükmü neyse, o hüküm verilir. Meclis aynı, fakat ihram yasağı olan farklı cins fiiller tekrar ederse, istihsânen tek bir hüküm, yani dem²⁰⁷ gerekir demişlerdir. Hâlbuki kıyasa göre, her uzuv başlı başına kendi miktarınca keffârete ihtiyaç duyar, bu da her bir cinâyet²⁰⁸, bir dem gerektirir demektir.²⁰⁹

Ebu Hanife (ö.150/767) ve İmam Yusuf’a göre, ihram yasakları farklı meclislerde olur ise keffâret tekrar eder. İmam Muhammed’e göre ise, ikinci fiil işlenmeden evvel, birinci fiil için keffâret ödenirse tekrar eder. Ama ikinci fiilde işlenir ve henüz keffâret ödenmemişse

²⁰⁴İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3: 255; Nevevî, *el-Mecmû‘ şerhu’l-Mühezzeb*, 7: 364; İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, 3: 24; Derdir, *eş-Şerhu’s-şagîr ‘alâ Akrebi’l-mesâlik*, 2: 74.

²⁰⁵Sâ’: Dört müdd miktarında olan hacim ölçüsüne denir. 1040 dirhem arpa veya buğday alan ölçektir. Bkz. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 487.

²⁰⁶Buhârî, “Muhsar”, 5,6,8; Müslim, “Hacc”, 80-84.

²⁰⁷Dem: Keçi ve koyun cinsinden ceza olarak verilen kurbana denir. Bkz. Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta’lîl’l-Muhtâr*, 1: 226; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 97.

²⁰⁸Cinâyet: Hac ve umre niyetiyle ihrama giren kimselerin şer’an yapmaları yasak olan şeylere denir. Bkz. Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta’lîl’l-Muhtâr*, 1: 226; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 78.

²⁰⁹Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i fî tertîbi’s-şerâ’i*, 2: 194-195; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta’lîl’l-Muhtâr*, 1: 226-230; İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, 3: 32,37-39; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanife*, 132; İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-muhtâr*, 2: 545,549.

tekrar etmez ve içtima meydana gelir demişlerdir.²¹⁰ Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'un delili, meclisin, sebepleri bir araya toplamasıdır. Sebep tekrar ederse buna bağlı olarak fidye de tekrar eder ve içtima oluşmaz. Çünkü bunda ibadet manası vardır. Tilavet secdesinde olduğu gibi, ancak meclis birliği olursa içtima meydana gelir, aksi halde içtima meydana gelmez. İmam Muhammed'in delili ise, aynı cins fiiller tek bir cinayet mesabesinde. Bu durumda içtima meydana gelir. Çünkü keffâret, ihram yasakları çiğnendiği zaman gerekli olur. Nitekim yasak olan ilk fiilin işlenmesi ile ihram yasağı çiğnenmiştir.²¹¹

Mesela ihramlı bir kimse gömlek, pantolon ve terliği, ister bir gün veya birkaç gün, isterse sabah giyip akşam çıkarsın, bunların hepsi için tek bir keffâret gerekir. Eğer işlemiş olduğu yasak fiiller için, keffâret ödedikten sonra tekrar giyerse ittifakla kendisine yeni bir keffâret gerekir. Çünkü ilk keffâreti ödemekle ikinci işlenen yasak fiil, yeni bir fiil olmuştur. Yeni fiil için ise, yeni bir keffâret gereklidir. Bu Ebu Hanife ve İmam Yusuf'a göredir. İmam Muhammed'e göre ise, ikinci fiil işlenmeden evvel, birinci fiil için keffâret ödenirse tekrar eder, ama ikinci fiili de işlenir ve henüz keffâret ödenmemişse, tekrar etmez ve içtima meydana gelir demiştir.²¹²

Şâfiîlere göre, ihram yasakları istihlâk²¹³ ve istimtâ'²¹⁴ olmak üzere ikiye ayrılıyor. İstihlâk cinsinden olan fiiller, başı tıraş etmek, tırnakları kesmek gibi fiillerdir. İstimtâ' cinsinden olan fiiller ise, koku sürünmek ve elbise giymek gibi fiillerdir.²¹⁵ Asıl mesele ihram yasakları bakımından ister istihlâk cinsinden olsun ister istimtâ' cinsinden fiiller olsun, aynı cins fiillerin birçok defa işlenmesi durumunda içtimanın meydana gelip-gelmemesidir. Genel kabul edilmiş olan görüşe göre, istihlâk cinsinden aynı fiiller, aradan uzun zaman geçmeden işlenmesi halinde, içtima meydana gelir.²¹⁶ Fakat istihlâk cinsinden aynı fiiller, farklı mekânlarda ve farklı zamanlarda işlenmesi halinde ise, tercih edilen görüşe göre her bir fiil

²¹⁰Kâsânî, *Bedâ'i' u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 2: 188-190,194; Mevslî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 1: 227-230; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 3: 25,32,37,39; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanîfe*, 132; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 2: 545,549.

²¹¹Serahsî, *el-Mebsûr*, 4: 78; Kâsânî, *Bedâ'i' u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 2: 195; Mevslî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 1: 227.

²¹²Serahsî, *el-Mebsûr*, 4: 78; Kâsânî, *Bedâ'i' u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 2: 179; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 3: 28; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 2: 548.

²¹³İstihlâk: Tüketmek, yok etmek, helak etmek veya yarar sağlayacak bir şekilde harcamak anlamına gelmektedir. Bkz. Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imami's-Şafii*, 1: 127; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 3: 170; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 7: 382; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 265.

²¹⁴Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imami's-Şafii*, 1: 127; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 7: 382; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 267 Bir şeyden yararlanmak, faydalanmak.

²¹⁵Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imami's-Şafii*, 1: 127; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 7: 382; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 3: 170.

²¹⁶Şîrâzî, *el-Mühezzeb fî fikhi'l-imâm eş-Şafii*, 1: 214; Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imami's-Şafii*, 1: 127; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 7: 369.

için ayrı ayrı fidye gerekir.²¹⁷ İstimtâ' cinsinden fiiller işlenmesinde ise, aynı cins fiiller işlenir ve ilk işlenen fiil için keffâret verilirse, ikinci defa işlenmesi durumunda yeni bir keffâret gerekir. Ancak ilk işlenen fiil için keffâret ödenmez, aynı cins fiiller araya çok zaman girmeden peş peşe işlenirse içtima eder ve tek keffâret yeterli olur.²¹⁸

Tercih edilen görüş, cumhurunda üzerinde ittifak etmiş olduğu, farklı cins fiillerde, haccın fidyesi için içtimanın meydana gelmemesidir. Diğer aynı cins olan fiillerde ise, zaman ve mekân birliğinden ötürü haccın fidyesinde içtimanın meydana gelmesidir.²¹⁹

- d) Hacda dem gerektiren durumlarda içtima: Hacda dem gerektiren durumlar iki kısma ayrılıyor. Birinci kısım, sebeplerin farklı olmasına rağmen vacip olan demlerin içtima etmesi. Mesela, Mikât sınırları içerisinde ihramın terk edilmesi, Mina'da geceleminin terk edilmesi ve veda tavafının terk edilmesi. Bunlar farklı farklı sebeplerdir ve her biri terk edildiği takdirde dem gerekli olur. Ancak ihramın terk edilmesi, Mina'da geceleminin terk edilmesi ve veda tavafının terk edilmesi veya bunların hepsinin birden terk edilmesi durumunda her biri için dem gerekir mi? İçtima meydana gelir de tek dem mi gerekir? Yoksa gerekliliği farklı olan bu sebeplerin tekrarından dolayı ceza da tekrar eder mi? Fakihlerin çoğunluğu, hacda dem gerektiren sebeplerin tekrar etmesine bağlı olarak dem cezası da tekrar eder demişlerdir. Haccın farzları terk edilirse her bir farz için dem cezası gerekli olur. Mesela, Mina'da gecelemei terk etmek ile Kurban Bayramı gecesi Müzdelife'de gecelemei terk etmek. Her iki geçenin de mekânı farklıdır.²²⁰

İkinci kısım ise, aynı cins dem cezası gerektiren durumlar ile dem cezası gerektiren sebeplerin farklı olmasında içtimanın meydana gelmesi. Mesela, remy-i cimarın²²¹ ilk gün terk edildikten sonra ikinci günde de terk edilmesi veya Mina'da geceleme günlerinde Mina dışındaki farklı mekânlarda gecelemei terk etmek. Bu durumlarda, sebeplerin

²¹⁷Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfi'i*, 1: 214; Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imami's-Şafii*, 1: 125-127; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe*, 7: 370-371; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 3: 136; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma 'rifeti me 'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 1: 521.

²¹⁸Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imami's-Şafii*, 1: 127; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe*, 7: 378,379,382; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 3: 171; Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-kavâ'id*, 1: 272.

²¹⁹Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfi'i*, 1: 214; Serahsî, *el-Mebsût*, 4: 78; Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imami's-Şafii*, 1: 127; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertibi's-şerâ'i'*, 2: 195; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe*, 7: 378-379,382; Mevslî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 1: 227-230; Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-kavâ'id*, 1: 272; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 3: 28; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanîfe*, 132; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma 'rifeti me 'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 1: 521; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 2: 548.

²²⁰Serahsî, *el-Mebsût*, 4: 65; Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imami's-Şafii*, 1: 121; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, 305; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 3: 105; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 3: 60; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma 'rifeti me 'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 1: 506; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 3: 311; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 2: 550-557.

²²¹Remy-i cimar: Mina'da küçük taş öbeklerine ufak taşların atılması, sembolik olarak şeytan taşlama işlemine denir. Bkz. Erdoğan, *Fıkah ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 478

tekrar etmesi ile dem cezaları tekrar eder mi? Dem cezalarında içtima meydana gelir ve hepsi için tek bir dem yeterli olur mu? Bu konuda fakihler ihtilaf etmişlerdir.

Birinci görüşe göre, aynı cins sebeplerin içtima ettiği ve tek bir dem cezasının yeterli olacağı görüşüdür. Mesela, teşrik günlerinin sonunda, güneşin batacağı ana kadar remy-i cimarın hepsinin terk edilmesi. Teşrik günleri, aynı zaman remy-i cimarın da günleridir. Bu fiilin terki ile remy-i cimar düşer ve dem cezası gerekir. Hanefiler ile Şâfiîlerde tercih edilen görüştür.²²²

Delilleri: Aynı cins vacibin terk edilmesi, aynı cins cinayetlerin işlenmesi gibidir. Bu durumda tek dem cezası yeterli olur. Mesela bir kimsenin dikişli elbise giymesi ve vücuduna koku sürmesi gibi, sadece tek dem cezası gerekli olur. Aynı şekilde remy-i cimarın hepsi hac ibadeti için tek bir fiildir, başın tıraş edilmesi gibi tek bir cins sayılır. Nasıl ki bir kimse, vücudundaki bütün kılları kesse, sadece tek keffâret gerekli olur ve keffâret tekrar etmez. Remy-i cimarın hepsinin terk edilmesinde de dem cezası tekrar etmez ve tek dem yeterli olur.²²³

İkinci görüşe göre ise, aynı cins sebeplerin içtima etmeyeceği ve sebebin tekrar etmesi ile remy-i cimarın her bir günü için dem cezasının gerekli olacağı görüşüdür. Bu görüşte olanlar yine Hanefiler ve Şâfiîler'dir.

Delilleri: Cinayetler aynı cins olur ve farklı meclislerde işlenirlerse, her bir meclis için dem cezası gerekli olur. Mesela, bir kimsenin el ve ayak tırnaklarını farklı meclislerde keserse, dem cezası gerekir.²²⁴

Tercih edilen görüş: Aynı cins oldukları takdirde dem gerektiren cezaların içtima edeceği görüşüdür. Çünkü bu durum ihram yasaklarının fidyesi gibi olup, aynı cins oldukları zaman içtima ederler. Aynı şekilde remy-i cimar da tek bir fiildir, Mina'da gecelemede tek bir fiildir. Bunların bir kısmının terk edilmesinden ötürü tek bir dem cezası yeterli olur.²²⁵

²²²Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfi'î*, 1: 230-231; Serahsî, *el-Mebsûât*, 4: 65; Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imami's-Şafii*, 1: 122; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 2: 139; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe*, 7: 240; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 1: 228-231; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 3: 60.

²²³Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfi'î*, 1: 230-231; Serahsî, *el-Mebsûât*, 4: 65; Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imami's-Şafii*, 1: 122; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 2: 139; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 3: 105; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 1: 228-231; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 3: 60; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 2: 554.

²²⁴Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imami's-Şafii*, 1: 122; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 3: 105; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 3: 60; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 1: 506; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 2: 554.

²²⁵Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfi'î*, 1: 230-231; Serahsî, *el-Mebsûât*, 4: 65; Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imami's-Şafii*, 1: 122; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 2: 139; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe*, 7: 240; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 3: 105; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 1: 228-231; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 3: 60; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 1: 506.

1.6. Cenazelerde İctima

Fıkıh âlimleri, zaruret hali dışında her bir cesedin, tek bir kabre defnedilmesi gerektiğini, zaruret zamanlarında ise, iki veya daha çok cesedin, tek bir kabre defnedilmesinin caiz olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.²²⁶

Delili ise: “Hz. Cabir (ö.78/697) anlatıyor: "Rasulullah (s.a.v), Uhud şehitlerini (defin sırasında), her iki kişinin (cesedini) bir giysiye koyuyor, sonra da: "Kur'an'ı hangisi daha iyi biliyor?" diye sorup, onlardan birine işaret edildiği takdirde, onu lahitte öne koyuyordu. Sonra da: "Ben bunlara şahidim!" diyordu. Onları kanlarıyla defnetmelerini emretti. Onlara cenaze namazı kılmadı, onları yıkamadı da."²²⁷

Hz. Peygamberin iki şehidi bir kabre defnedilmesini emretmesi, zaruret zamanlarında iki cesedin, bir kabre defnedilmesi hususunda içtimanın cevazına delildir. Aynı zamanda tercih edilen görüşte budur.²²⁸

1.7. Yeminlerde İctima

Fıkıh âlimleri, bir kimse farklı yeminlerde bulunur, yeminin bir kısmında veya tamamında yeminini bozarsa tek bir keffâret yeterli olup, keffâretin tekrar etmeyeceği konusunda aynı görüşü benimsemişlerdir. Mesela, bir kimse vallahi eve girmeyeceğim, vallahi falanca kişi ile konuşmayacağım, vallahi falanca kişiyi ziyaret etmeyeceğim diye yemin etmesidir. Bu yeminlerdeki lafızlar birdir, o da vallahi lafzıdır. Fakat yeminler ise farklı farklıdır. Bu kimse ister birini bozsun ister hepsini bozsun, yemin lafzı bir olduğu için yeminin bozulması da bir sayılır ve tek bir keffâret yeterli olur. Yemin edildikten sonra bozulur ve yemin eden kimse keffâret öder, sonra tekrar yemin eder ve keffâret öderse, yeminin tekrarına bağlı olarak yemin keffâreti de tekrar edeceği hususunda da fıkıh âlimleri ittifak etmişlerdir.²²⁹

- a) Ancak yemin lafzı ile üzerinde yemin edilen şey aynı olursa, mesela bir kimse “vallahi Ahmet’in ziyaretine gitmem” diye iki veya daha çok defa yemin eder, sonra yemini bozar ve yeminini bozmadaki maksadı keffâret vermek ise, böyle bir kimseye bütün

²²⁶Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 1: 319; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 2: 563; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 2: 138; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 1: 143; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2: 141; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 1: 354; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 2: 233.

²²⁷Buhari, “Cenaiz”, 73; Ebu Davud, “Cenaiz”, 31.

²²⁸Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 1: 319; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 2: 138; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 1: 143; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 2: 141; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 1: 354; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 2: 233.

²²⁹Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 3: 9; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, 335; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8: 706; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 11: 83; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 5: 79; Merdâvî, *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-imâmî'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*, 11: 46.

yeminleri için bir keffâret yeterli olur mu? Yoksa her bir yemin için birer keffâre mi vermesi gerekir? Bu konuda fıkıh âlimleri ihtilaf etmişlerdir. Şâfiîler, yemin lafzı ile üzerinde yemin edilen şey aynı olur ve herhangi bir yemin bozulduktan sonra keffâret de ödenmemiş ise, yeminlerin keffâretinde içtima meydana gelir ve tek bir keffâret yeterli olur demişlerdir.²³⁰

Delilleri ise: İkinci ve sonrası yapılan yeminler, ilk yapılan yemin neyi ifade ediyorsa, bu yeminler de ancak onu ifade etmektedir. Zira diğer yeminler ilk yemin için te'kid konumunda olup, birden fazla keffâreti gerektirmemektedir. Böyle bir yeminin bozulması durumunda ise, içtima meydana geldiğinden tek bir keffâret yeterlidir.²³¹

Hanefiler ise, ister meclis birliği olsun ister farklı meclisler olsun, yemin bozulduğunda içtima meydana gelmeyeceği, bozulan her bir yemin için keffâret gerekli olduğu ve yeminin tekrar etmesi ile keffâretin tekrar edeceğini belirtmişlerdir.²³²

Delilleri ise: Yeminlerin hepsi başlı başına yeni bir yemin sayılır. Ayrıca yeminin kendisinde azim ve kararlılık manası vardır. Keffâretin sebebi olan yeminin tekrarı, keffâretin tekrarını gerektirmektedir. Özellikle yemin keffâretlerinin, şüphe ile düşürülmesi caiz değildir. Bu nedenle içtima söz konusu olmayıp her bir yemin için keffâret gerekmektedir.²³³

İmam Muhammed'e göre ise, yemin eden kimsenin niyetine bakılır. Eğer ilk yeminden sonra yapılan yeminlerden maksat ilk yemini te'kid etmek, desteklemek ise, içtima meydana gelir ve tek bir keffâret yeterli olur. Fakat maksat, ayrı bir yemin etmek ise, o zaman içtima meydana gelmez ve keffâret tekrar eder. Delili ise, asıl olan yeminin tekrar etmesi ile keffâretin tekrar etmesidir. Ancak yemindeki niyet onu tek bir yemin haline getirmiştir.²³⁴

Tercih edilen görüş: Yemin lafzı ile üzerinde yemin edilen şey aynı olur ve yeminlerden herhangi biri bozulduktan sonra yemin için keffâret de ödenmemişse, içtima meydana gelir. Zira ilk yeminden sonraki yeminlerin gayesi, ilk yemini pekiştirmek ve desteklemek içindir. Yeminler aynı cins oldukları için, diğer yeminler de ilk yemin gibi olmuş ve içtima etmişlerdir. Keffâretin sebebi ise yeminin bozulmasıdır. Zaten ilk yeminin

²³⁰Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fıkhi'l-imâm eş-Şâfi'î*, 2: 141; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttaķîn*, 11: 82; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 4: 323; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 8: 178.

²³¹Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fıkhi'l-imâm eş-Şâfi'î*, 2: 141; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttaķîn*, 11: 82; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 4: 323; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 8: 178.

²³²Serahsî, *el-Mebsûţ*, 8: 157; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 3: 10; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 5: 79; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 3: 714.

²³³Serahsî, *el-Mebsûţ*, 8: 157; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 3: 10; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 5: 79; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 3: 714.

²³⁴İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 5: 79; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 3: 714.

bozulması ile diğer yeminlerde bozulmuştur. Bu yeminler tek bir yemin sayıldıkları için içtima ederler ve tek bir keffâret yeterli olur.²³⁵

- b) Bir kimsenin yemin ederken tek bir yemin lafzını kullanması ve üzerinde yemin edilen şeylerin farklı farklı olması: Mesela, “vallahi Ahmet’in evine girmeyeceğim, vallahi Mehmet ile konuşmayacağım, vallahi Ali’yi dinlemeyeceğim” diye yeminde bulunur. Sonra yeminini bozarsa, bozulan her bir yemin için keffâret ödemesi gerekir mi? Yoksa bu yeminlerin hepsi bir sayılıp, tek bir keffâret yeterli olur mu? Bu konuda Hanefiler ile Şâfiîler aynı görüşler. Bozulan her bir yemin için keffâret vermesinin gerekli olduğu ve böyle bir yeminde içtimanın söz konusu olmadığını ifade etmişlerdir.²³⁶

Delilleri ise: her ne kadar yemin lafzı bir olsa da üzerinde yemin edilen şeyler farklı fiillerdir. Bu yeminlerin her birinin sebebi de farklıdır. Sebepler tekrar ettiği müddetçe, buna bağlı olarak keffâret hükmü de tekrar eder. Bunlar kendi başlarına müstakil birer yemindir. Birinin bozulması ile diğerleri bozulmuş olmaz. Bu farklı yeminlerden hangisi bozulmuş ise, bozulan yemin için keffâret gerekli olur.²³⁷

Tercih edilen görüş: Yemin lafzının bir olması ile birlikte üzerinde yemin edilen fiiller farklı olması durumunda yeminler bozulursa içtima meydana gelmeyeceği ve her bir yemin için keffâretin gerekli olacağıdır. Zira bunlar farklı yeminlerdir. İlk yeminin bozulması ile diğer yeminler bozulmamıştır. İlk yemin için ödenen keffâret, diğerlerinin yerine keffâretin ödenmemesi hükmünü gerektirmemiştir. Bunlar kendi başlarına müstakil birer yemindir. Bu yeminlerin her birinin sebebi de farklıdır. Sebepler tekrar ettiği müddetçe, buna bağlı olarak keffâret hükmü de tekrar edecektir.²³⁸

²³⁵Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfi'î*, 2: 141; Serahsî, *el-Mebsût*, 8: 157; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 3: 10; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 11: 82; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 5: 79; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 4: 323; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 8: 178; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 3: 714.

²³⁶Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfi'î*, 2: 141; Serahsî, *el-Mebsût*, 8: 157; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 3: 10; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 11: 82; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 5: 79; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 4: 323; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 8: 178; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 3: 714.

²³⁷Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfi'î*, 2: 141; Serahsî, *el-Mebsût*, 8: 157; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 3: 10; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 11: 82; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 5: 79; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 4: 323; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 8: 178; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 3: 714.

²³⁸Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfi'î*, 2: 141; Serahsî, *el-Mebsût*, 8: 157; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 3: 10; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 11: 82; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 5: 79; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 4: 323; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 8: 178; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 3: 714.

c) Bir kimsenin yemin ederken farklı yemin lafızlarını kullanması ve üzerinde yemin edilen şeyin ise aynı olması: Mesela, “vallahi Ahmet’in evine girmeyeceğim, Âlemlerin Rabbine yemin olsun ki Ahmet’in evine girmeyeceğim, Rahman ve Rahim olana yemin olsun ki Ahmet’in evine girmeyeceğim” diye yeminde bulunur. Sonra yeminini bozarsa, bozulan her bir yemin için keffâret ödemesi gerekir mi? Yoksa bu yeminlerin hepsi bir sayılıp, tek bir kefarete yeterli olur mu? Bu konuda Hanefi ve Şâfiî fakihler ihtilaf etmişlerdir. Hanefilere göre, böyle bir yeminin bozulması durumunda, ister bunlar birbirlerine atıf harfî ile bağlansın ister bağlanmasın, bunlar müstakil birer yemin sayılırlar ve içtima etmezler. Her bir yemin için ayrı bir keffâret gerekli olur. Şâfiîlere göre ise, bunlar birbirlerine atıf harfî ile ister bağlansın ister bağlanmasın, tek yemin sayılırlar. Herhangi birinin bozulması durumunda tek bir keffâret yeterli olur.²³⁹

Hanefilerin delilleri, bu yeminler farklı cins yeminlerdir ve içtima söz konusu değildir. Her ne kadar üzerinde yemin edilen isimler, Allah’ın sıfatları olsa da kişi bu sıfatlarla yeminini pekiştirmeyi ve güçlendirmeyi niyet etmediği sürece, bu yeminler müstakil birer yemin sayılırlar. Bu bakımdan her bir yemin bozulduğunda, bunun karşılığında keffâret gerekli olur.²⁴⁰

Şâfiîlerin delilleri ise, bunlar aynı cins yeminlerdir, yapılan yeminlerin hepsi tek bir yemin konumundadır ve böyle bir yeminde içtima meydana gelir. Bu yeminlerin hepsi için tek bir keffâret yeterli olur.²⁴¹

Tercih edilen görüş: Yemin lafızlarının farklı olmasına rağmen, üzerinde yemin edilen şeyin bir olmasından ötürü, bunlar tek bir yemin gibi sayılırlar. Zira bunlar aynı cins yeminlerdir ve farklı lafızlar ile pekiştirilmek istenmiştir. O halde böyle bir yeminin bozulması durumunda, ilk yemin içinde keffâret ödenmediyse, bu yeminlerin hepsi için tek bir keffâret yeterli olacağı tercih edilen görüştür.²⁴²

²³⁹Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfi'î*, 2: 141; Serahsî, *el-Mebsût*, 8: 157; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 3: 10; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 11: 82; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 5: 79; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 4: 323; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 8: 178; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 3: 714.

²⁴⁰Serahsî, *el-Mebsût*, 8: 157; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 3: 10; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 5: 79; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 3: 714.

²⁴¹Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfi'î*, 2: 141; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 11: 82; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 4: 323; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 8: 178.

²⁴²Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfi'î*, 2: 141; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 11: 82; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 4: 323; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 8: 178.

2. Muâmelât Alanında İçtima

Bu alanda değineceğimiz başlıca konular; akitlerde içtima, nikâhta içtima, iddetlerde içtima, îlâda içtima ve zihâr keffâretinde içtima konusudur.

2.1. Akitlerde İçtima

Akitlerde içtima genel olarak musarrât²⁴³ meselesi hakkında cereyan etmiştir. Musarrât hadisi olarak bilinen bu mesele de Hz. Peygamber tasriye yapmayı yasaklamıştır. Böyle bir hayvanı satın alan kimse, hayvanı sağdıktan sonra aldatıldığını anlarsa dilerse bu hayvanı böyle kabul eder, dilerse bu hayvanın sağılan sütüne karşılık bir sâ'(2175 gr.), yani bir ölçek hurmayla beraber hayvanı aldığı sahibine geri verir. Musarrât cinsinden hayvanların çok olması durumunda, bunlar sağıldıktan sonra bir sâ' hurma verilmesi, hepsi için yeterli midir? Yoksa sağılan her bir hayvan için ayrı birer sâ' hurma mı verilmelidir?

“Ebû Hüreyre, Hz. Peygamberden şunu nakletmiştir: “Develerin ve koyunların memelerini sütlü göstermek için şişirmeyin. Birisi böyle bir hayvanı satın almış olur ve sütünü de sağmış bulunursa iki şeyden birisini seçebilir: Ya hayvanı bu hali ile kabul eder veya hayvanı iade eder ve ayrıca bir sâ' da hurma verir.”²⁴⁴

Şâfiîler bu hadisin mantûkuna²⁴⁵ göre, bir kimse musarrât cinsinden bir hayvan satın alırsa bu kimse için muhayyerlik²⁴⁶ hakkı doğar. Dilerse bu hayvanı sağdıktan sonra, aldatıldığını fark ederse, akit esnasında hayvanın memesinde bulunan süte karşılık bir sâ' hurma ile beraber hayvanı satın almış olduğu sahibine iade eder. Dilerse hayvanı bu şekilde kabul eder ve iade etmez, görüşünü savunmuşlardır.²⁴⁷

Ancak musarrât cinsi hayvanlar ya bir akitle ya da birkaç akitle satın alınmışsa, sağılan süte karşılık verilen ölçekler içtima eder mi etmez mi? Şâfiîler, satın alınan hayvanlar birkaç akit neticesinde olmuş ise, musarrât olan hayvanın durumuna göre verilecek olan ölçeklerinde tekrar edeceği ve içtimanın olmayacağı görüşündedirler. Eğer musarrât cinsi hayvanlar bir akitle satın alınmışsa, aynı şekilde musarrât olan hayvanın durumuna göre

²⁴³Şükrü Özen, “Musarrât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 240-241.

²⁴⁴Müslim, “Büyû”, 11; Ebû Dâvud, “Büyû”, 46.

²⁴⁵Ferhat Koca, “Mantûk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28: 30-31.

²⁴⁶H.Yunus Apaydın, “Muhayyerlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31: 25-30.

²⁴⁷Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc* (Mısır: Müessesetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1938), 4: 390; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 2: 64; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 4: 73.

verilecek olan ölçeklerin de tekrar edeceği ve içtimanın olmayacağı görüşünü tercih edilmiştir.²⁴⁸

Hanefiler ise, bu görüşe muhalefet etmişlerdir. Onların görüşü, akit esnasında müşteri için muhayyerlik şartı koşulmamış ise muhayyerlik hakkının olmayacağıdır. Aynı zamanda bu hadisin zayıf olduğu ve usul kaidelerine de aykırı olduğu görüşü mevcuttur. Hanefiler, özellikle Ebû Hanîfe bu görüşünün dayanağı olarak musarrât hadisinin metin açısından tenkide tabi tuttuğunu ve zayıf olduğunu savunmaktadır. Musarrât hadisinin usul açısından değerlendirilmesinde ise, Kitap, Sünnet ve İcmâ' olarak bilinen asıllara uygunluk arz etmemektedir. Musarrât hadisinin, bir bedelin misli ile tazmin edilmesinin gerektiğini bildiren ayetlere muhalif olduğu gibi, "haracın damâna tabi olduğunu" bildiren hadise de muhaliftir.²⁴⁹ Ebû Hanîfe'nin musarrât hadisi ile amel etmemesinin sebebi, hadisin hükmünün geçerli olmadığı ve neshedildiği görüşüne varmasına bağlıdır. Musarrât hadisinin hükmünü geçersiz kılan, yani mensuh olma sebebinin ne olduğu hususunda görüş ayrılığı vardır. Bazılarına göre bu musarrât hadisi, işlenen suçlara ceza olarak mali yaptırımların olduğu dönem ile sınırlıdır. Tedricen ceza hukukuyla ilgili ilkelerin oluşmaya başlamasıyla bu hadisin hükmü de ortadan kalkmış ve neshedilmiştir.²⁵⁰ Tahâvî (ö. 321/933), borcun borç karşılığında satımını yasaklayan hadislerle musarrât hadisinin neshedildiği görüşünü savunmuştur.²⁵¹

Tercih edilen görüş: Hanefiler dışındaki diğer mezheplerle birlikte, Şâfiîlerin benimsemiş olduğu görüştür. Zira Ebu Hureyre'nin rivayet etmiş olduğu hadis hem senet hem de metin açısından sahihtir. Neshedildiğini bildiren bir delil ve karine de bulunmamaktadır. Ancak bu hadise göre, Hz. Peygamberin açık bir şekilde bildirmesinden de anlaşılacağı üzere, musarrât olan her bir hayvan için, bir sâ' hurmanın verilmesi ve içtimanın oluşmayacağı sonucu çıkmaktadır.²⁵²

²⁴⁸Gazzâlî, *el-Veciz fi fikhî'l-imami's-Şafîi*, 1: 142-143; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 4: 369; Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 2: 64; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc*, 4: 390; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 4: 73.

²⁴⁹Muhammed Zâhid Kevserî, *en-Nüketü't-tarife fi't-tahaddüs an rudûdi ibn Ebî Şeybe* (Kâhire: Mektebetü'l-Ezheriyye lit-Türâs, 1956), 90.

²⁵⁰Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk Zebîdî, *Ukûdü'l-cevâhiri'l-münîfe fi edilleti mezhebi'l-imâm Ebî Hanîfe* (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1985), 2: 21.

²⁵¹Ebü Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âsâr* (Beyrut: Dâru'l-Alemi'l-Kitâb, 1994), 3: 284.

²⁵²Gazzâlî, *el-Veciz fi fikhî'l-imami's-Şafîi*, 1: 142-143; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 4: 369; Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 2: 64; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc*, 4: 390; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 4: 73.

2.2. Nikâhta İçtima

Nikâhta içtima meselesi verilecek olan mehir²⁵³ ile ilgilidir. Fasit²⁵⁴ bir nikâh akdi ile veya şüphe ile yapılan cinsi temastan ötürü, mehr-i misil gerekli olur.

Şüphe ile cinsi temas bir defa olabileceği gibi, birden fazla da olabilir. Bir kimse şüphe ile önce kendi karısı zannedip yabancı bir kadına cinsi münasebette bulunur, daha sonra aynı kadının cariyesi olduğu zannıyla yine cinsi münasebette bulunursa bu durumda mehir tekrar eder. Bu konuda fıkıh âlimleri ittifak etmişlerdir. Zira şüphenin sebebi tekrar ettiğinden, şüphleyle de olsa karşı cinsten faydalandığından, hem mehrin kendisi hem de tekrarı vacip olmuştur.²⁵⁵

Ancak fasit nikâh akdi ile bir kadınla cinsi münasebette bulunur veya şüphe halinde birkaç kez cinsi münasebette bulunursa, o zaman her bir temastan sonra, tek bir mehir vermek yeterli olur mu? Yoksa birçok defa tekrar etmiş olan cinsi temastan sonra içtima meydana gelir ve tek bir mehrin verilmesi yeterli olur mu? Mesela, bir adam şüphe ile bir kadını karısı Zeynep zannedip cima eder, sonra tekrar cima ederse veya ilk cima eyleminde karısı Zeynep, sonraki cima eyleminde diğer karısı Zübeyde olduğunu zanneder. Hanefilere göre, fasit nikâh akdi ya da tek şüphe ile gerçekleşen cima eylemlerinde, içtima meydana gelir ve tek bir mehrin verilmesi yeterli olur.²⁵⁶ Şâfiilere göre ise, ilk cima eyleminden sonra mehir vermiş ise, diğer cima eylemleri için yeni bir mehir gerekir.²⁵⁷ Ancak ilk cima eyleminden sonra mehir vermemiş ise, o zaman diğer cima eylemleri içtima eder ve tek bir mehir vermesi yeterli olur.²⁵⁸ Şâfiî mezhebinde diğer bir görüşe göre de ister fasit nikâh akdi ile olsun, ister şüphe ile olsun, cima eylemi tekrar ettiği takdirde mehir de tekrar edeceğidir.²⁵⁹

Delilleri ise şu hadistir. Hz. Âişe (r.a) bildirmiştir: Peygamber Efendimiz (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Hangi kadına velisinin izni olmadan nikâh kıyılırsa onun nikâhı bâtıldır, onun nikâhı bâtıldır, onun nikâhı bâtıldır. (Üç defa söylemiştir.) Eğer bir erkek, böyle bir nikâha dayanarak kadına temas ederse bundan dolayı mehir vermesi gerekir. Veliler arasında ihtilâf çıkarsa, bu durumda sultan (yetkili devlet adamı, devletin atadığı nikâh memuru) velisi

²⁵³ Mehmet Âkif Aydın, “Mehir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28: 389-391.

²⁵⁴ Fasit: Sıhhat şartları bakımından eksik olan nikâha denir. Örneğin nikâhın şahitsiz kıyılmasıdır. Bkz. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 456

²⁵⁵ Kâsânî, *Bedâ'i 'u 's-sanâ' i ' fî tertîbi 'ş-şerâ' i ' , 2: 289; Zerkeşî, el-Mensûr fî 'l-kavâ'id, 1: 273; İbnü'l-Hümâm, Fethu'l-kadîr, 3: 365; İbn Nüceym, el-Eşbâh ve 'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanîfe, 133; Şîrbînî, Muğni'l-muhtâc ilâ ma 'rifeti me 'ânî elfâzi 'l-Minhâc, 3: 233; Remlî, Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi 'l-Minhâc, 6: 354.*

²⁵⁶ Kâsânî, *Bedâ'i 'u 's-sanâ' i ' fî tertîbi 'ş-şerâ' i ' , 2: 289; İbnü'l-Hümâm, Fethu'l-kadîr, 3: 365; İbn Nüceym, el-Eşbâh ve 'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanîfe, 133.*

²⁵⁷ Zerkeşî, *el-Mensûr fî 'l-kavâ'id, 1: 273.*

²⁵⁸ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttaķîn, 7: 288; Zerkeşî, el-Mensûr fî 'l-kavâ'id, 1: 273; Süyûtî, el-Eşbâh ve 'n-nezâir fî kavâidi ve furûi fikhî 'l-Şâfiî, 127; Şîrbînî, Muğni'l-muhtâc ilâ ma 'rifeti me 'ânî elfâzi 'l-Minhâc, 3: 233; Remlî, Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi 'l-Minhâc, 6: 354.*

²⁵⁹ Zerkeşî, *el-Mensûr fî 'l-kavâ'id, 1: 273.*

olmayanın velisidir.”²⁶⁰ Hz. Peygamberin “kadına temas ederse bundan dolayı mehir vermesi gerekir” sözü, hem fasit nikâh akdi hem de şüphe ile cima eyleminin, bir veya birden fazla olabileceği ihtimalini kapsamaktadır. Bu fasit nikâh akdi veya şüphe ile temas bir defa ya da birden fazla gerçekleşmesi neticesinde içtımının oluşabileceği ve tek bir mehir verilmesinin de yeterli olacağına delildir.²⁶¹ Birden fazla yapılan cima eyleminden sonra kadının tek bir iddet²⁶² beklemesi yeterli olduğu gibi, böyle bir durumda tek bir mehir verilmesi de yeterli olur.²⁶³

Tercih edilen görüş: Daha önce de açıkladığımız üzere, gerek fasit nikâh akdi ile gerekse şüphe ile kadının mehir almasının nedeni, kendisinden faydalanılmış olmasıdır. Ancak bu faydalanma birden fazla olması, fasit nikâh akdi veya şüphe ile temasın aynı olması, içtımının bu meselede oluşmasına sebeptir. Ayrıca kadının tek bir mehir alma hakkının doğmasına da sebeptir. Asıl olan, fasit nikâh akdi veya şüphe ile her bir temastan sonra, kadının ayrı bir mehir hakkı kazanmış olmasıdır. Fakat burada sebep birliği olduğu için, içtima gerçekleşmiş ve kadına tek bir mehir verilmesi hükme bağlanmıştır. Fasit nikâh akdi ve şüphe ile yapılan cima eyleminde, şüphe halinin aynı olması veya cima eyleminde kendisiyle cima edilen kadının aynı kadın olması ve henüz mehir verilmeden tekrar etmesi durumunda mehirlerin içtima edeceği ve tek bir mehir verilmesinin yeterli olacağıdır.²⁶⁴

2.3. İddetlerde İctima

İddetlerde içtima, bir kadının iddet görmeye başlaması ve bu başlanmış olduğu iddet henüz sona ermeden yeni bir iddete başlanmasına denir. Böyle bir durumda olan kadın, ister kur²⁶⁵ ile ister ay hesabı ile iddet görsün, ilk iddeti sona ermeden yeni iddet başlarsa, ikinci iddeti ilk iddetin içine dâhil olur. Aynı zaman dilimi içerisinde iki iddet toplanmış olur ve iddetlerde içtima meydana gelmiş olur.²⁶⁶

Aynı şahıs için iki iddet olursa bakılır. Eğer aynı cins iddet olursa, bu iddetler içtima eder. Mesela, kadın boşansa ve üç kur’ olan iddetine başlasa sonra, kocası onu bain talak ile boşadığını bilmeden onu kendi nikâhı altında olduğunu zannedip kadına temas etse veya ric’i talakla bilerek ya da bilmeyerek kadına temas etse bu durumda iddetler içtima etmiş olur.

²⁶⁰Ebü Dâvud, “Nikâh”, 20.

²⁶¹Zerkeşî, *el-Mensûr fi’l-kavâ'id*, 1: 273.

²⁶²H.İbrahim Acar, “İddet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21: 466-471.

²⁶³Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i’ fi tertîbi’s-şerâ’i’*, 2: 335.

²⁶⁴Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i’ fi tertîbi’s-şerâ’i’*, 2: 289; Zerkeşî, *el-Mensûr fi’l-kavâ'id*, 1: 273; İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, 3: 365; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanîfe*, 133; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc ilâ ma’rifeti me’ânî elfâzi’l-Minhâc*, 3: 233; Remlî, *Nihâyetü’l-muhtâc ilâ şerhi’l-Minhâc*, 6: 354.

²⁶⁵Acar, “Kur”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 21: 466-471.

²⁶⁶Nevevî, *Ravzatü’l-ıtlîbîn ve ’umdetü’l-müttakîn*, 8: 384.

Eğer kadın iddet döneminde, boşandığı kocasıyla birlikte olsa, sonra başka bir şahıs tarafından şüphe ile kendisine temas edilse, bu kadının iki iddet görmesi gerekmektedir. Birincisi kendisini boşamış olan kocasından ötürü, ikincisi ise şüphe ile yapılan temastan ötürüdür. Bu durumda da iddetler içtima etmiş olur. Kadın şüphe ile yapılan temastan hamile kalırsa, o zaman bu kadının iddeti doğum yapana kadar sürer. Kadın doğum iddetine başlar ve ilk iddeti doğum iddetine dâhil olmuş olur. Şayet hamile kalmaz ise, hesaplamış olduğu ilk iddetinden geriye kalanını tamamlar. Şüphe ile temastan önce bir hayız görmüş ise iki hayız müddeti daha bekler, bu müddeti üçe tamamlar ve ilk iddeti sona ermiş olur. Bundan sonra da bir hayız daha gördüğü takdirde, kadının beklemesi gereken ikinci iddet de tamamlanmış olur.²⁶⁷

2.3.1. Aynı Cins İki İddette İçtima

- a) Aynı cins iki iddet²⁶⁸ ile şahsın bir olması: Mesela, bir adam karısını üç talak ile boşasa, sonra kadının iddeti henüz bitmeden yeni bir nikâh akdi yapsalar. Veya karısını kinayeli lafızlar kullanmak suretiyle boşasa ve kadının iddeti devam ederken, adam kadının kendisine helal olduğunu zannedip cinsi münasbette bulunmasıdır. Bu durumda içtima meydana gelir. Şöyle ki kadının iddeti devam ederken kendisini boşamış olan kocasıyla cinsi münasbette bulunursa yeniden üç kur' beklemek zorunda kalır ve iddet yeniden başlar. İkinci iddet ise ilk iddete dâhil olur ve içtima meydana gelir. Eğer ilk hayız dönemi bittikten sonra koca kadına temas ederse iki hayız dönemi daha bekler ve böylelikle ilk iddetini tamamlamış olur. Sonra bir hayız dönemi daha bekler ve ikinci iddetini de tamamlamış olur.²⁶⁹

Aynı cins iki iddetin içtima edip etmeyeceği hususunda iki görüş söz konusudur.

Birinci görüş, yukarıda belirttiğimiz üzere aynı cins oldukları ve şahıs da aynı olduğu zaman, ikinci iddet birinci iddete dâhil olup, içtima ederler.²⁷⁰

²⁶⁷Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 8: 384; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 4: 325; Ahmet Nasır Cündî, *İddetü'n-nisâ akibe'l-firâk* (Kâhire: Dâru'l Kütübi'l-Kanuniyye, 2005), 153.

²⁶⁸Aynı cins iki iddetten maksat kur' ile hesaplanan iddet aynı cinstir, ay ile iddetin hesaplanması aynı cinstir. Bkz. Gazzâlî, *el-Veciz fi fikhi'l-imami's-Şafii*, 2: 97; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 8: 384.

²⁶⁹Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi fikhi'l-imâm eş-Şâfi'i*, 2: 151; Gazzâlî, *el-Veciz fi fikhi'l-imami's-Şafii*, 2: 97; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 8: 384; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 4: 325.

²⁷⁰Ebü İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf Şîrâzî, *et-Tenbih fil-fikhi's-Şafii* (Beyrut: Dâru'l-Alemi'l-Kitâb, 1983), 127; Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi fikhi'l-imâm eş-Şâfi'i*, 2: 151; Serahsî, *el-Mebsût*, 6: 41; Gazzâlî, *el-Veciz fi fikhi'l-imami's-Şafii*, 2: 97; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i fi tertibi's-şerâ'i*, 3: 190; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 8: 384; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 4: 325; Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi kavâidi ve furûi fikhi'l-Şafii*, 128; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 3: 392; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 3: 518.

İkinci görüşe göre ise, aynı cins iki iddetin, şahıs aynı olsa dahi içtima etmeyeceğidir. Kadın ilk iddetini tamamladıktan sonra, ikinci iddetine yeniden başlaması gerektiği görüşüdür ve bu zayıf bir görüştür.²⁷¹

İki aynı cins iddetin içtima edeceğini belirtenlerin delili, iddetten maksadın kadının rahminin temiz olması ve çocuktan hali olmasıdır. Yani kadının hamile olup-olmamasının anlaşılmasıdır. Bu, kadının ilk iddet döneminde anlaşılır ve diğer iddet ilk iddete dâhil olup içtima ederler.²⁷²

İddet belli bir müddet, zaman ile sınırlıdır. İster bir şahıs hakkında olsun ister bir topluluk hakkında olsun, bu müddet iç içe girince borçların müddeti gibi tek bir müddet halini alır. Zira Allah iddeti belli bir zaman bekleme, müddet gibi isimlerle isimlendirmiştir. Beklemek, müddet, belli bir zaman dilimi için ise sebep olur. Mesela bir şahsın başka bir şahsa, borç olarak vermiş olduğu bir mala karşılık, belirlenen sürenin sonuna kadar beklemesidir. Bu bekleme müddetinden maksat, alacaklının alacağını tahsil etmesi ve borçlunun da borcunu eda etmesidir. Kadının, iddet döneminde beklemesinden maksat da aynıdır. Kocasının menfaatinin gözetilmesidir ki bu, kocanın lehine olan bir haktır. Bu hak, kadının hamile olup-olmadığı, rahminin temiz olduğunun anlaşılması için iddet döneminde kadının üç hayız müddeti beklemesidir.²⁷³

Bu görüşü benimseyenler, iddetten maksat kadının hamile olmadığına anlaşılmasıdır. Bu, ilk iddet ile bilinir. İkinci iddet ise ilk iddetin içine dâhil olmakla içtima etmiş olduğunu kısaca belirtmek istediklerini ifade edebiliriz.

İki aynı cins iddetin içtima etmeyeceğini belirtenlerin delili ise, bunun iki kişi hakkında iki farklı hak olduğunu, nasıl ki iki mehir gerektiriyorsa aynı şekilde iki iddet müddeti beklemesi de gereklidir.²⁷⁴ İddetin rüknü, bu müddet içerisinde kadının evlilikten uzak durması ve evinden çıkmamasıdır. Aynı zamanda, evlilikten uzak durmak ve evden çıkmamak ise birer ibadettir. Ancak iddette bulunan ibadet anlamı asli değil, manen ibadet anlamındadır. Asıl rükün, evliliğin ve evden çıkmanın haramlığıdır. Çünkü Allah, şu ayette “...Bekleme müddeti bitinceye kadar da nikâh yapmaya kalkışmayın...”(el-Bakara 2/235). İddet bitinceye kadar evden çıkmamaları, şu ayette ise, “...Apaçık bir hayâsızlık yapmaları dışında onları (bekleme süresince) evlerinden çıkarmayın...”(et-Talâk 65/1). buyurmaktadır. İddet müddeti içerisinde evden çıkarılmamaları hususundaki nehiy, emir hükmündedir.

Bu durum, ibadet olan iki orucu aynı günde tutmaya benzemektedir. Ancak bir gün, sadece bir oruç ibadetini eda etmeye müsaade eder. Burada da iki bekleme müddeti birbirine

²⁷¹Nevevî, *Ravzatü'l-İtâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 8: 384.

²⁷²İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 4: 326; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzî'l-Minhâc*, 3: 392.

²⁷³Serahsî, *el-Mebsût*, 6: 42.

²⁷⁴Serahsî, *el-Mebsût*, 6: 41.

dâhil olmayıp, içtima etmezler. Çünkü iddette itibar edilen husus, iddetin kendisinde ibadet manasının olmasıdır. Ramazan ayının gündüzünde, yasak olan birçok fiilden geri durmak veya aynı vakit içinde iki ibadeti eda etmek gibidir. Şayet böyle bir durumda içtima meydana gelmiş olsaydı üç kur' beklemesi yerine bir kur' beklemesi yeterli olurdu. Çünkü iddet müddetinde kadının rahminin temiz olması, kadının tek bir kur' bekleme döneminde anlaşılmaktadır.²⁷⁵

Tercih edilen görüş: İddetin iki mehre kıyas edilmesi uygun bir kıyas değildir. Zira buradaki iddet tek adamdan, yani kadının kocasından kaynaklanmaktadır. Ama kadının iki mehir almasını gerektiren sebep, iki farklı adamdan, yani biri fasit nikâh sebebiyle ikincisi şüpheyile yapılan temastan ötürüdür. İddetlerin aynı cins olması ve kocanın da aynı adam olmasından dolayı, bu iddetler içtima etmiştir. Tercih edilen görüşte budur. Çünkü aynı kocadan ötürü kadının beklemesi gereken iddetlerden maksat, kocasının menfaatinin gözetilmesidir. Bu, koca için bir haktır. O hak da kadının hamile olup-olmadığının anlaşılmasıdır. İddetler içtima ettikleri zaman, kadının ilk iddetini bitirip, ikinci iddete yeniden başlamasının bir anlamı yoktur. Nitekim kadın, ilk iddetini beklemesiyle maksat hâsıl olmuştur.²⁷⁶

- b)** Aynı cins iki iddet ile iki farklı şahsın olması: İddetlerin aynı cins, fakat şahısların farklı olması halinde içtima meydana gelir mi? Mesela, bir kadın ilk kocasından boşandıktan sonra iddet beklemeye başlaması, iddeti devam ederken başka bir adam ile evlenmesi ve adam kendisiyle cinsi münasebette bulunduktan sonra aralarında ayrılık meydana gelmesidir.²⁷⁷

Böyle bir durumda fıkıh âlimleri ihtilaf etmişlerdir. Hanefilere göre, kadın boşanmış olduğu ilk kocasından ilk iddetini beklerken bir hayız gördükten sonra diğer bir adam ile evlendiklerini zannedip adam kadına temas ederse kadın iki hayız dönemi daha bekler ve ilk iddetini tamamlar. Sonra bir hayız dönemi daha bekler ve ikinci iddetini de tamamlamış olur. Böylelikle iki iddet içtima etmiş olur.²⁷⁸ Şâfiîlere göre ise, bu iki iddette içtima meydana gelmez. Kadın, boşanmış olduğu ilk kocasından beklediği iddetini tamamlar. Ya da iddet

²⁷⁵Serahsî, *el-Mebsût*, 6: 41-42.

²⁷⁶Şîrâzî, *et-Tenbîh fîl-fikhi's-Şâfiî* (Beyrut: Dâru'l-Alemi'l-Kitâb, 1983), 127; Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfiî*, 2: 151; Serahsî, *el-Mebsût*, 6: 41; Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imâmî's-Şâfiî*, 2: 97; Kâsânî, *Bedâ'i u's-sanâ'i fî tertîbi's-şerâ'i*, 3: 190; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 8: 384; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 4: 325; Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâidi ve furûi fikhi'l-Şâfiî*, 128; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 3: 392; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 3: 518.

²⁷⁷Müzenî - Şâfiî, *Muhtasarü'l-Müzenî fî furu'i's-Şâfiyyeti ve yelihi Ümm*, 8: 329; Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfiî*, 2: 150; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 8: 386; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 4: 326.

²⁷⁸Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 3: 213; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 3: 519.

müddetinde, fasit bir evlilik gerçekleşir ve kadın ile cinsi münasebette bulunduktan sonra ayrılık meydana gelirse, kadın ikinci iddetine yeniden başlar ve bu iddetini de tamamlar.²⁷⁹

Hanefîlerin delilleri, her bir iddetin bir müddeti vardır ve müddetler de içtima ederler. İlk kocasından ayrılan kadın, ayrıldığı zaman iddet beklemeye başlar. Kadın ilk iddetini beklerken ikinci adam ile evlenir ve ayrılık gerçekleşirse ilk iddetten kalan müddet ikinci iddetin içine dâhil olup içtima ederler.²⁸⁰ Kadının iddet beklemesinin asıl amacı, kadının rahminin temiz olması ve hamile olmadığına bilinmesidir. Zaten bu ilk iddet ile bilinir ve ikinci iddet ilk iddete dâhil olup içtima ederler.²⁸¹

Şâfiîlerin delilleri ise, “Hz. Ömer (ö.23/644) ve Hz. Ali’den rivayet olunan Tüleyha el-Esedî ve Raşit es-Sekafî evli iken Raşit es-Sekafî eşini boşadı. Kadının iddeti devam ederken yeniden nikâhına aldı. Hz. Ömer bu durumu öğrenince, her ikisine de kırbaç vurmak suretiyle cezalandırdıktan sonra aralarını ayırdı ve şöyle dedi. “Herhangi bir kadın, iddet beklerken ilk eşi ile nikâhlanır ve cima etmezlerse araları ayrılır. Sonra kadın ilk eşinden kalan iddetini tamamlar. Eğer başka bir adam ile nikâhlanır ve cima ederler ise araları ayrılır. Kadın, önce ilk kocadan boşanmasının neticesinde iddetinden kalan müddeti tamamlar. Sonra diğer adamdan ayrılık vaki olmasından ötürü, bir iddet müddeti daha bekler ve bir daha evlenemezler.”²⁸² Hz. Ömer’in bu uygulamasına göre, kadın ilk kocasından kalan iddetini tamamladıktan sonra, diğer adamdan dolayı yeni bir iddet beklemeye başlar ve bunlar içtima etmezler. Ayrıca Hz. Ömer’in bu uygulamasına hiçbir sahabe muhalif bir söz ve davranışta bulunmamıştır.²⁸³ Çünkü insanlar için iki iddet başlı başına iki haktır. Nasıl ki iki borç, iki diyet ve iki yemin durumu içtima etmez ise aynı şekilde iki kişi hakkında olan iddet de içtima etmez.²⁸⁴

Tercih edilen görüş: Aynı cins olmalarına rağmen iki farklı şahsın olması, bu konuda Hz. Ömer’in uygulamasının bulunması, vârid olan eserin sahih olması ve Hz. Ömer’in bu uygulamasına hiçbir sahabenin muhalif bir söz ve davranışta bulunmaması, iddetlerin içtima edemeyeceğini gösterir.²⁸⁵

²⁷⁹ Müzenî - Şâfiî, *Muhtasaru'l-Müzenî fi furu'i's-Şâfiyyeti ve yelihi Ümm*, 8: 329; Şîrâzî, *et-Tenbih fil-fikhi's-Şâfiî*, 127; Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi fikhi'l-imâm eş-Şâfiî*, 2: 150; Gazzâlî, *el-Veciz fi fikhi'l-imâmî's-Şâfiî*, 2: 97; Nevevî, *Ravzatü'l-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 8: 385; Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi kavâidi ve furûi fikhi'l-Şâfiî*, 128; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'âni elfâzi'l-Minhâc*, 3: 392.

²⁸⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 6: 41.

²⁸¹ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 3: 213; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 4: 326; Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde Meydânî, *el-Lübâb fi şerhi'l-kitâb* (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1971), 3: 500.

²⁸² Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7: 441.

²⁸³ Şâfiî, *el-Üm*, 5: 249; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7: 441.

²⁸⁴ Şâfiî, *el-Üm*, 5: 249; Müzenî - Şâfiî, *Muhtasaru'l-Müzenî fi furu'i's-Şâfiyyeti ve yelihi Ümm*, 8: 329; Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi fikhi'l-imâm eş-Şâfiî*, 2: 151.

²⁸⁵ Şâfiî, *el-Üm*, 5: 249; Müzenî - Şâfiî, *Muhtasaru'l-Müzenî fi furu'i's-Şâfiyyeti ve yelihi Ümm*, 8: 329; Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi fikhi'l-imâm eş-Şâfiî*, 2: 151.

2.3.2. Ayrı Cins İki İddette İçtima

- a) Ayrı cins iki iddetin²⁸⁶ içtima etmesi: Ayrı cins iki iddetin bulunmasıyla beraber aynı şahsın bulunması. Mesela koca, kadın hamile iken onu boşar ve kadın iddet beklemeye başlar, sonra adam iddet devam ederken kadın ile cinsi münasebette bulunursa, kadının ilk iddeti hamileliğinin bitmesi olan doğum, ikinci iddeti ise kur' ile bekleyip bitirmesi gerekir. Ya da bu durumun tersi de olabilir. Koca, kadını boşayıp kadının kur' ile iddet bekler, iddet devam ederken kadın ile cinsi münasebette bulunur ve kadın hamile kalırsa, sonra aralarında ayrılık meydana gelirse kadının hamilelik iddeti beklemeye başlaması gerekir.²⁸⁷ Ayrı cins iki iddetin oluşması ve adamın da aynı adam olmasından dolayı iddetlerin içtima edeceği, kadının hamilelik iddetini tamamlaması ile bu iki iddetin son bulacağı ve kadının başka iddet beklemesine gerek kalmayacağı hususunda, hem Hanefi fakihler hem de Şâfiî fakihler ittifak etmişlerdir.²⁸⁸

Delilleri ise, ayrı cins iki iddet ile adamın aynı adam olması, aynı cins iki iddet ile adamın aynı olması durumuna kıyas etmişlerdir. Kadının iki iddet beklemesi, tek bir adamın hakkı içindir. Amaç ise kadının rahminin temiz olması ve çocuktan hali olmasıdır. Hamile olması ise, adam için bir haktır. Her iki durumda da adamın hakkı gözetildiği ve aynı adamdan ötürü kadın iddet beklemek zorunda kaldığı için iddetler içtima eder.²⁸⁹

Tercih edilen görüş: Ayrı cins iki iddet ile adam aynı olduğu zaman, iddetlerin içtima eder. Zira amaç kadının rahminin temiz olması ve çocuktan hali olmasıdır. Hamile olması ise, adam için bir haktır. Her iki durumda da adamın hakkı gözetildiği ve aynı adamdan ötürü kadın iddet beklemek zorunda kaldığı için, iddetlerin içtima edeceği tercih edilen görüşür.²⁹⁰

²⁸⁶Hamilelik iddeti beklemek ile kur' iddeti beklemek ayrı cins, ölüm iddeti ile kur' iddeti beklemek ise ayrı cinstir. Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, 6: 43; Kâsânî, *Bedâ'î u's-sanâ'î fî tertîbî's-şerâ'î*, 3: 190; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 8: 384; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzî'l-Minhâc*, 3: 392; Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu* (İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, t.y.), 2: 378-379.

²⁸⁷Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfi'î*, 2: 151; Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imami's-Şafii*, 2: 97; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 8: 384; Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn* (Beyrut: Dâru'l Minhâc, 2005), 115; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzî'l-Minhâc*, 3: 392; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 7: 140.

²⁸⁸Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfi'î*, 2: 151; Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imami's-Şafii*, 2: 97; Kâsânî, *Bedâ'î u's-sanâ'î fî tertîbî's-şerâ'î*, 3: 190; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 8: 384; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 115; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 4: 326; Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâidi ve furûi fikhi'l-Şâfi'î*, 128; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzî'l-Minhâc*, 3: 392.

²⁸⁹Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfi'î*, 2: 151; Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imami's-Şafii*, 2: 97; Kâsânî, *Bedâ'î u's-sanâ'î fî tertîbî's-şerâ'î*, 3: 190; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 8: 384; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 115; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 4: 326; Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâidi ve furûi fikhi'l-Şâfi'î*, 128; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzî'l-Minhâc*, 3: 392.

²⁹⁰Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfi'î*, 2: 151; Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imami's-Şafii*, 2: 97; Kâsânî, *Bedâ'î u's-sanâ'î fî tertîbî's-şerâ'î*, 3: 190; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*,

b) Ayrı cins iki iddet ve farklı iki adamın olması: Mesela, bir kadın kocası öldüğü için ölüm iddeti beklemeye başlar, sonra başka bir adam fasit nikâh akdi ile kendisiyle evlenir ve adam, kadın ile cinsi münasebette bulunduktan sonra aralarında ayrılık meydana gelir.²⁹¹ Bu konuda fıkıh âlimleri ihtilaf etmişlerdir. Şâfiî fakihlere göre, bu iki iddet içtima etmez. Kadın, kocası öldüğü için önce ilk iddeti olan ölüm iddetini tamamlar, sonra fasit nikâh ve cinsi temastan ötürü diğer adamdan ayrıldıktan sonra beklemesi gereken iddeti bekler.²⁹² Hanefi fakihlere göre ise, bu iki iddet içtima eder. Kadın ölüm iddeti beklerken fasit nikâh akdi ile evlenir sonra adam kadına temas ettikten sonra ayrılırlarsa, ayrılığın meydana geldiği andan itibaren kadın üç hayız dönemi olan iddeti beklemeye başlar. İkinci iddet, ilk kocası sebebiyle beklemiş olduğu ölüm iddetin içine dâhil edilir ve böylelikle iki adamdan kaynaklı, iki ayrı cins iddet içtima etmiş olur.²⁹³

Şâfiîlerin delilleri, “Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hali (hayız veya temizlik müddeti) beklerler...”(el-Bakara 2/228). Ayeti ile “İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler...”(el-Bakara 2/234). Ayeti, kadının hangi iddeti nasıl beklemesi gerektiğini açıklamaktadır. Bu iki ayete göre, kocası ölmüş olan kadının dört ay on gün ölüm iddeti, boşanmış olan kadının da üç kur’ müddeti iddet beklemesi gerekmektedir. Bu iki ayetin zahirinden de anlaşılacağı üzere her iki iddetin başlı başına tamamlanması gerekmektedir. Özellikle, farklı cins ve farklı adamlardan kaynaklı iddetlerin, ayrı ayrı beklenmesi daha uygun olacaktır.²⁹⁴

Hanefilerin delilleri ise, “...Bekleme müddeti bitinceye kadar da nikâh yapmaya kalkışmayın...”(el-Bakara 2/235). İddet belli bir müddet, zaman ile sınırlıdır. İster bir şahıs hakkında olsun ister bir topluluk hakkında olsun, bu müddet iç içe girince borçların müddeti gibi tek bir müddet halini alır. Zira Allah iddeti belli bir zaman bekleme, müddet gibi isimlerle isimlendirmiştir. Beklemek, müddet belli bir zaman dilimi için ise sebep olur. Mesela, bir şahsın başka bir şahsa borç olarak vermiş olduğu bir mala karşılık, belirlenen sürenin sonuna kadar beklemesi. Bu bekleme müddetinden maksat alacaklının alacağını tahsil etmesi ve borçlunun da borcunu eda etmesidir. Kadının, iddet döneminde beklemesinden maksat da aynıdır. Kocasının menfaatinin gözetilmesidir ve bu, koca için bir haktır. Bu hak

8: 384; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 115; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 4: 326; Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâidi ve furûi fıkhi'l-Şâfiî*, 128; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'âni'elfâzi'l-Minhâc*, 3: 392.

²⁹¹Serâsî, *el-Mebsût*, 6: 43; Gazzâlî, *el-Veciz fî fıkhi'l-imami's-Şafii*, 2: 97; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 3: 190; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 8: 385; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 4: 326; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 3: 519.

²⁹²Gazzâlî, *el-Veciz fî fıkhi'l-imami's-Şafii*, 2: 97; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 8: 385.

²⁹³Serâsî, *el-Mebsût*, 6: 43; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 3: 190; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 4: 326-328; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 3: 519.

²⁹⁴Gazzâlî, *el-Veciz fî fıkhi'l-imami's-Şafii*, 2: 97; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 8: 385.

ise, kadının hamile olmadığı ve rahminin temiz olduğunun anlaşılması için, iddet döneminde kadının beklemesidir. Bu nedenle iddetler, birbirine dâhil olup içtima ederler.²⁹⁵

Tercih edilen görüş: Ayrı cins iki iddetin ve farklı iki adamdan kaynaklı iddetlerin, içtima edeceği görüşüdür. Çünkü iddetten maksat, kadının hamile olup-olmadığı ve rahminin temiz olduğunun anlaşılmasıdır. Bu durum, tek bir hükmü gerektirir. O hüküm ise, ister aynı cins iki iddet olsun ister ayrı cins iki iddet olsun ve adam ister tek bir adam olsun ister iki farklı adam olsun, iddetler içtima ettiklerinde kadının tek bir iddet beklemesi yeterlidir. Ayrıca ister cins birliği olsun ister sebep birliği, asıl olan kadının hamile olmadığı ve rahminin temiz olduğunun bilinmesidir. İddetlerde içtima ilkesinin işletilmesi, mükelleflerden zorluğu ve meşakkati kaldırılması kuralı gereğidir. Kadın, iki iddeti içtima etmiş bir biçimde beklemesi, kadından zorluğun kaldırılması ve kendisine bir kolaylık sağlanmasına da uygun düşmektedir.²⁹⁶

2.4. İlâ Keffâretinde İçtima

Bir adam, nikâhı altında bulunan hanımlarının hepsine tek bir yemin ile ilâ²⁹⁷ da bulunur, sonra bu hanımlarından herhangi birisi ile cinsi münasebette bulunursa yemini bozulur ve kendisine keffâret gerekli olur. Yemin tek bir yemin olduğu için tek bir keffâret yeterli olur.²⁹⁸ Ancak adam yalnızca bir hanımına, birkaç defa yemin etmek suretiyle ilâda bulunursa, her bir yemin için ayrı keffâret vermesi gerekir mi? Yoksa bu keffâretler birbirine dâhil olup, içtima edeceklerinden tek bir keffâret mi gerekir? Mesela, hanımına iki veya üç defa Vallahi sana yaklaşmayacağım diye yemin ederse, tek keffâret mi verecek? Yoksa her bir yemin için birer keffâret mi verecek?

Bu konuda, hem Hanefî fakihler hem de Şâfiî fakihler farklı görüşler ortaya koymuşlardır.

²⁹⁵Serahsî, *el-Mebsût*, 6: 43; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 3: 190; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 4: 326-328; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 3: 519.

²⁹⁶Serahsî, *el-Mebsût*, 6: 43; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 3: 190; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 4: 326-328; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 3: 519.

²⁹⁷Hamdi Döndüren, “İlâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 61-62.

²⁹⁸Müzenî - Şâfiî, *Muhtasarü'l-Müzenî fî furu'i's-Şâfiyyeti ve yelihi Ümm*, 8: 303; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme Tahâvî, *el-Muhtasari't-Tahâvî* (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, t.y.), 207; Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfi'i*, 2: 108; Serahsî, *el-Mebsût*, 7: 19-20; Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imâmî's-Şâfi'i*, 2: 74; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 3: 161; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 8: 237; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 112; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 3: 186; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 4: 190-191; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 3: 347; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 6: 75; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 3: 422-424; Meydânî, *el-Lübâb fî şerhi'l-kitâb*, 3: 480.

Birinci görüş, îlâ için yapılan yeminlerin keffâretleri, içtima edeceği görüşüdür. Eğer bir mecliste ve bir îlâ yeminin pekiştirilmesi amacıyla birkaç defa yemin edilirse²⁹⁹ veya bir mecliste mutlak olarak îlâ için, farklı meclislerde ise îlâ yeminin pekiştirilmesi amacıyla birkaç defa yemin edilirse³⁰⁰ yapılan bu yeminlerin keffâretleri içtima eder. Zira yapılan yeminler tek bir îlâ için yapılmıştır, îlâ yemininin keffâretini gerektiren sebep de birdir, o da yeminin bozulmasıdır.³⁰¹

İkinci görüş ise, îlâ için yapılan yeminlerin keffâretleri içtima etmeyeceği, yeminin tekrar etmesiyle keffâretlerin de tekrar edeceği görüşüdür. Eğer îlâ için yapılan yeminden maksat yeminin tekrarı ise, ister aynı mecliste olsun ister farklı meclislerde olsun, yeminin tekrar etmesiyle keffâret de tekrar eder. Çünkü yeminin tekrarına bağlı olarak, keffâretin sebebi olan yeminin bozulması da tekrar etmiştir. Bu nedenle hüküm de tekrar eder ve keffâretler içtima etmez.³⁰²

Tercih edilen görüş: Îlâ için yapılan yemin bir kadına mahsus ise, ister aynı mecliste olsun ister farklı meclislerde olsun, îlâ yemininden ötürü keffâretlerin içtima edeceği görüşüdür. Zira yeminin mahalli birdir o da kendisine îlâ yapılan kadındır. Burada yapılan îlâ yemini, diğer yemin çeşitlerine kıyasla aynı konumdadır. Bir şey hakkında yapılan birkaç yeminden maksat, yemini pekiştirmek olduğundan ve yemin bozulduğu zaman yapılan bütün yeminler tek bir bozma ile bozulacağından, tek keffâret yeterli olur. Yeminlerde olduğu gibi îlâ için yapılan yeminler de birbirine dâhil olup içtima ederler. Yeminlerin hepsi aynı cins oldukları için, aynı hükmü gerektirirler. Hüküm ise, bozulan yeminlerin içtima etmesi sebebiyle, tek keffâretin gerekli olması hükmüdür.³⁰³

²⁹⁹Tahâvî, *el-Muhtasari't-Tahâvî*, 207; Serahsî, *el-Mebsût*, 7: 31-32; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 3: 177; Mevslî, *el-İhtiyâr li-ta'lîlî'l-Muhtâr*, 1: 152; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 4: 201; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 3: 439; Meydânî, *el-Lübâb fî şerhi'l-kitâb*, 3: 185.

³⁰⁰Şâfiî, *el-Üm*, 5: 292; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 8: 259; Bâcûrî, *Hâşiye 'alâ şerhi İbn Kâsım el-Gazzî 'alâ metni Ebî Şücâ'*, 2: 290.

³⁰¹Şâfiî, *el-Üm*, 5: 292; Serahsî, *el-Mebsût*, 7: 32.

³⁰²Şâfiî, *el-Üm*, 5: 292; Serahsî, *el-Mebsût*, 7: 32; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 3: 177; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 8: 259; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 4: 201; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 3: 439.

³⁰³Müzenî - Şâfiî, *Muhtasaru'l-Müzenî fî furu'i's-Şâfiyyeti ve yelihi Ümm*, 8: 303; Tahâvî, *el-Muhtasari't-Tahâvî*, 207; Şîrâzî, *el-Muhezzeb fî fikhi'l-imâm eş-Şâfi'i*, 2: 108; Serahsî, *el-Mebsût*, 7: 19-20,32; Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imâmî's-Şâfi'i*, 2: 74; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 3: 161; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 8: 237; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 112; Mevslî, *el-İhtiyâr li-ta'lîlî'l-Muhtâr*, 3: 186; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 4: 190-191; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzî'l-Minhâc*, 3: 347; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 6: 75; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 3: 422-424; Meydânî, *el-Lübâb fî şerhi'l-kitâb*, 3: 480.

2.5. Zihâr Keffâretinde İçtima

Zihâr³⁰⁴ için keffâret hükmünün kesinleşebilmesi için kocanın karısına, bir uzvunu kendisine haram olan bir kimsenin uzvuna benzetmek suretiyle, vakitli bir haram kılma ve geri dönme niyetinin hâsıl olmasıyla olur. Koca, zihâr keffâretini yerine getirinceye kadar, karısı kendisine haram olur. Burada belirttiğimiz üzere, kocanın zihâr yaptığı karısına yaklaşma, yani kendisiyle birlikte olma niyetine bağlı olarak keffâret hükmü de gerekli olmuştur. Eğer koca, karısına zihâr yaptıktan sonra karı-kocadan herhangi birisi ölür veya koca karısına henüz dönüş yapmadan, aralarında ayrılık meydana gelirse keffâret gerekmez.³⁰⁵

“Ubade bin Sâmî'tin (ö. 34/654) kardeşi Evs (ö. 32/652-53) artık iyice yaşlanmıştı. Bu yaşlılığı neticesinde kendisinde farklı davranışlar belirmişti. Evs'in hanımı Havle binti Sa'lebe bir gün kocasından birtakım isteklerde bulununca sinirlendi ve "Sen bana anamın sırtı gibisin" dedi. Fakat bir zaman sonrada sergilemiş olduğu bu tavrından ötürü pişmanlık duydu. Hanımıyla birlikte olmak maksadıyla kendisine yaklaşmak istedi. Ancak hanımı kendisine yaklaşmadı. Hz. Peygambere giderek içinde bulunmuş olduğu bu olayın nasıl bir hüküm gerektirdiğini öğrenmek istedi. Lakin kocası Evs kendisiyle birlikte gitmekten çekindi. Bunun üzerine Evs'in hanımı Havle tek başına Hz. Peygamberin huzura çıktı ve; "Ya Rasulallah! Ben gençtim ve güzeldim. Kendisine çocuklar verdim. Şimdi ise yaşlandım. Güzelliğim benden gitti. Belim büküldü. Evs ise beni anası gibi yaptı. Kimsesiz bıraktı. Bana bir ruhsat bulsan ve onunla geçindirsen" dedi. Allah Rasulü, sen ona haram olmuşsun, dedi. Aralarındaki mücadele hayli devam etti. Kadıncağız da çaresiz durumunu Allah'a havale etti. Çok geçmeden Mücâdele suresinin 2, 3 ve 4. ayetleri nazil oldu.”³⁰⁶ “Kadınlarından zihâr yaparak ayrılıp sonra da söylediklerinden dönecek olanlar, eşleriyle birbirlerine dokunmadan önce, bir köle azat etmelidirler. İşte bu hüküm ile size öğüt veriliyor. Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.”(el-Mücâdele 58/3).

Allah, bu ayette zihâr keffâretine hükmedilmesinin sebebi, kocanın karısına geri dönme isteği ve niyetine bağlı olduğunu bildiriyor. Zira kocanın, karısından ayrılması veya karı-kocadan herhangi birinin ölmesi, geri dönmeyi zorlaştıracığından ve aralarında da karı-kocalık ilişkisi kalmayacağından zihâr keffâreti düşer.³⁰⁷

³⁰⁴ Ahmet Yaman, “Zihâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44: 387-390.

³⁰⁵ Tahâvî, *el-Muhtasari't-Tahâvî*, 212; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, 480-481; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 4: 245-246; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'âni'elfâzi'l-Minhâc*, 3: 356; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 6: 86.

³⁰⁶ Ebu Davud, “Talâk”, 17.

³⁰⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, 482-483.

Aynı zamanda zihâr keffâretinin vacip olmasını, yemin keffâretine kıyas etmişlerdir. Nasıl ki yemin keffâreti yeminin bozulmasıyla vacip oluyorsa, zihâr keffâreti de zihâr yapan kimsenin karısına geri dönme niyetiyle vacip olur.³⁰⁸

2.5.1. Tek Lafızla Birden Fazla Kadın İçin Zihâr Keffâretinde İçtima

Tek bir lafız ile birden fazla kadın hakkında zihâr yapılması, mesela bir kocanın nikâhı altında bulunan tüm hanımlarına, siz bana anamın sırtı gibisiniz demek suretiyle zihâr yapmasıdır. Böyle bir zihâr yapan koca, her bir hanımı için ayrı bir keffâret vermesi gerekir mi? Yoksa tüm hanımları için, zihâr keffârelerinin içtima edeceğinden, tek bir keffâret yeterli olur mu?

Bu konuda fakihler, farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Şâfiîlerin ilk görüşüne göre, bir adamın nikâhı altında bulunan tüm hanımlarına tek bir lafızla zihâr yapması halinde, zihâr keffâreti içtima eder ve tek bir keffâretin verilmesi yeterli olur.³⁰⁹

Delilleri ise, Hz. Ömer'den naklolduğuna göre O, şöyle diyordu: “Bir adamın nikâhında dört kadın olur ve tek bir lafız ile hepsine zihârda bulunursa, tek keffâret yeterli olur.”³¹⁰ Aynı şekilde Hz. Ali'den de böyle bir rivayet mevcut olup, bu konuda sahabelerden herhangi bir muhalefet söz konusu değildir. Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin açık ifadeleri ve kendilerine herhangi bir muhalefetin olmaması, bu konuda icmâ olduğuna işarettir.³¹¹

Zihâr keffâretinin yemin keffâretine kıyas edilmesi, bir kimsenin tek bir yemin lafzı ile farklı şeyler üzerine yemin etmesi gibi, tek bir lafızla birçok kadına yapılan zihâr aynı konumdadır. Yemin lafızları tek olduğu için, farklı şeylere yemin edilse dahi keffâretler içtima eder. Buna kıyasla kadınlar, birçok kişi olsa dahi zihâr lafzı tek olduğundan, keffâret gerektiği takdirde içtima eder ve tek bir keffâret yeterli olur. Ayrıca tek bir lafızla zihârda bulunan kimseye, tüm hanımları için tek bir geri dönme niyeti ve dönüşüne delalet eden tek bir sîga yeterli olacağından, tek bir keffâret de yeterli olur.³¹²

³⁰⁸İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, 482-483.

³⁰⁹Müzenî - Şâfiî, *Muhtasarü'l-Müzenî fi furu'i's-Şâfiyyeti ve yelihi Ümm*, 8: 307; Şîrâzî, *et-Tenbih fil-fikhi's-Şâfiî*, 119; Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi fikhi'l-imâm eş-Şâfiî*, 2: 114; Gazzâlî, *el-Veciz fi fikhi'l-imâmî's-Şâfiî*, 2: 80; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 8: 275; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 113; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 3: 358; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 6: 89.

³¹⁰Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7: 383; Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi fikhi'l-imâm eş-Şâfiî*, 2: 114; Kurtubî, *el-Câmiu'l-ahkâmü'l-Kur'ân*, 17: 180-181.

³¹¹İbn Kudâme, *el-Muğni*, 1: 357.

³¹²Müzenî - Şâfiî, *Muhtasarü'l-Müzenî fi furu'i's-Şâfiyyeti ve yelihi Ümm*, 8: 307; Şîrâzî, *et-Tenbih fil-fikhi's-Şâfiî*, 119; Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi fikhi'l-imâm eş-Şâfiî*, 2: 114; Gazzâlî, *el-Veciz fi fikhi'l-imâmî's-Şâfiî*, 2: 80; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 8: 275; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 113; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 3: 358; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 6: 89.

Hanefiler ve Şâfiîlerin son görüşüne göre ise, böyle bir durumda keffâretler içtima etmeyeceği ve kocanın, her bir karısı için müstakil birer keffâret vermesi gerektiği görüştür.³¹³

Delilleri ise, zihâr lafzı her ne kadar tek bir lafız olsa dahi, kocanın nikâhı altında bulunan her bir kadın için, ayrı ayrı söylenmiş gibidir. Mesela koca, nikâhı altında bulunan tüm hanımlarına sizleri boşadım dediği zaman, her bir hanımı münferit olarak boş oluyorsa aynı şekilde zihâr yaptığında da tek lafızla her birini ayrı ayrı kastetmiş sayılır. Koca, herhangi hanımına geri dönmeye niyetlendiği vakit, her biri için geri dönüş sağlanmış oluyorsa aynı şekilde her biri için ayrı ayrı keffâret vermesi de gerekir.³¹⁴

Ayrıca zihâr yapılması sebebiyle haramlık her bir kadın hakkında sabit olmuştur. Bu kadınların her biri, zihâr için farklı mahallerdir. Kadınların farklı olmasından ötürü haramlıkta farklılık gösterir. Bundan dolayı keffâret de her biri için ayrı ayrı olmalıdır.³¹⁵

Tercih edilen görüş: Tek bir lafız ile birden fazla kadına yapılan zihâr akabinde, koca eşlerinden herhangi birine dönmeye niyetlenirse, zihâr keffâreti yerine getirmek mecburiyetindedir. Bu keffâretler de içtima ettiklerinden tek bir keffâret yeterli olur. Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin böyle bir uygulamanın olması ve sahabelerden buna muhalif bir söz ve fiilin olmayışı bu konuda icmâ olduğuna delalet eder. Ayrıca yemin keffâretine kıyas edilmesi, bu kıyas göre kadınlar birden fazla olsa dahi, zihâr lafzı tek olduğundan keffâretler içtima eder ve tek bir keffâret yeterli olur. Ayrıca tek bir lafızla zihârda bulunan kimseye, tüm hanımları için tek bir geri dönme niyeti ve dönüşüne delalet eden tek bir sîga yeterli olacağından, tek bir keffâret de yeterli olur.³¹⁶

³¹³Şâfiî, *el-Üm*, 5: 296; Müzenî - Şâfiî, *Muhtasaru'l-Müzenî fi furu'i's-Şâfiyyeti ve yelihi Ümm*, 8: 307; Tahâvî, *el-Muhtasari't-Tahâvî*, 213; Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi fikhi'l-imâm eş-Şâfi'i*, 2: 114; Serahsî, *el-Mebsût*, 6: 226; Gazzâlî, *el-Veciz fi fikhi'l-imami's-Şâfi'i*, 2: 80; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'*, 3: 234; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 8: 275; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 3: 198; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 4: 256; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 3: 358; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 6: 89; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 3: 471.

³¹⁴Şâfiî, *el-Üm*, 5: 296; Müzenî - Şâfiî, *Muhtasaru'l-Müzenî fi furu'i's-Şâfiyyeti ve yelihi Ümm*, 8: 307; Tahâvî, *el-Muhtasari't-Tahâvî*, 213; Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi fikhi'l-imâm eş-Şâfi'i*, 2: 114; Serahsî, *el-Mebsût*, 6: 226; Gazzâlî, *el-Veciz fi fikhi'l-imami's-Şâfi'i*, 2: 80; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'*, 3: 234; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 8: 275; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 3: 198; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 4: 256; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 3: 358; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 6: 89; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 3: 471.

³¹⁵Serahsî, *el-Mebsût*, 6: 226; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'*, 3: 234-235; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 3: 198-199; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 4: 256; Meydânî, *el-Lübâb fi şerhi'l-kitâb*, 2: 192.

³¹⁶Müzenî - Şâfiî, *Muhtasaru'l-Müzenî fi furu'i's-Şâfiyyeti ve yelihi Ümm*, 8: 307; Şîrâzî, *et-Tenbih fil-fikhi's-Şâfi'i*, 119; Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi fikhi'l-imâm eş-Şâfi'i*, 2: 114; Gazzâlî, *el-Veciz fi fikhi'l-İmami's-Şâfi'i*, 2: 80; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 8: 275; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 113; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 3: 358; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 6: 89.

2.5.2. Ayrı Lafızla Birden Fazla Kadın İçin Zihâr Keffâretinde İçtima

Fıkıh âlimlerinin çoğunluğu, kocanın ayrı lafızlar kullanmak suretiyle, nikâhı altında bulunan hanımlarına zihâr yapması halinde, her bir hanımı için ayrı keffâret vermesi gerektiği ve bu konuda içtimanın oluşmayacağı görüşündedirler.³¹⁷

Delilleri, Hz. Ömer'den naklolduğuna göre O, şöyle diyordu: “bir adamın nikâhında dört kadın olur ve birine zihâr yaptıktan sonra diğerine zihâr yaparsa, zihâr yaptığı her biri için ayrı keffâret vermesi gerekir.”³¹⁸

Hüküm, sebebin tekrarına bağlı olarak tekrar eder. Zihâr keffâretinin tekrar etmesi ise, keffâretin sebebi olan yeminin bozulmasıdır. Yani zihâr yapan şahsın hanımlarına geri dönme niyeti ve isteğidir. Zira hanımlarının kendisine haram kılınması, zihâr lafızlarının farklı zamanlarda veya her birine tek tek söylenmesi ile olmuştur. Hanımlarına yaklaşmak suretiyle yeminini bozan kimseye her bir hanımı için ayrı keffâret vermesi vacip olur.³¹⁹

2.5.3. Birçok Lafızla Bir Kadın İçin Zihâr Keffâretinde İçtima

Fıkıh âlimleri, bir kimse hanımına ilk defa zihâr yaptıktan sonra pişman olup, hanımına yaklaşma niyetiyle yemini bozarsa keffâret vacip olur. Daha sonra tekrar zihâr yapar ve hanımına yaklaşma niyetiyle yemini bozarsa yeni bir keffâret gerekli olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.³²⁰

Fakat zihâr lafızlarını aynı mecliste veya farklı meclislerde, aynı gün içinde veya farklı günlerde tek hanımı için tekrar eder, sonra pişman olup yemini bozar ve ilk zihâr için keffâret de vermemişse, keffâretler içtima eder mi? Yoksa her bir zihâr lafzı için ayrı keffâret mi vacip olur? Bu konuda hem Hanefi hem de Şâfiî fakihler farklı görüşler belirtmişlerdir.

³¹⁷Şâfiî, *el-Üm*, 5: 296; Müzenî - Şâfiî, *Muhtasarı'l-Müzenî fi furu'i's-Şâfiyyeti ve yelihi Ümm*, 8: 307; Tahâvî, *el-Muhtasari't-Tahâvî*, 213; Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi fikhi'l-imâm eş-Şâfi'i*, 2: 114; Serahsî, *el-Mebsût*, 6: 226; Gazzâlî, *el-Veciz fi fikhi'l-imami's-Şâfi'i*, 2: 80; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'*, 3: 234; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 8: 275; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lili'l-Muhtâr*, 3: 198; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 4: 256; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 3: 358; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 6: 89; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 3: 471.

³¹⁸Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 7: 383; Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi fikhi'l-imâm eş-Şâfi'i*, 2: 114; Kurtubî, *el-Câmiu'l-ahkâmü'l-Kur'ân*, 17: 180-181.

³¹⁹Serahsî, *el-Mebsût*, 6: 226; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'*, 3: 234; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 8: 275; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lili'l-Muhtâr*, 3: 198; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 4: 256; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 3: 358; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 6: 89; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 3: 471.

³²⁰Şâfiî, *el-Üm*, 5: 296; Müzenî - Şâfiî, *Muhtasarı'l-Müzenî fi furu'i's-Şâfiyyeti ve yelihi Ümm*, 8: 307; Tahâvî, *el-Muhtasari't-Tahâvî*, 213; Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi fikhi'l-imâm eş-Şâfi'i*, 2: 114; Serahsî, *el-Mebsût*, 6: 226; Gazzâlî, *el-Veciz fi fikhi'l-imami's-Şâfi'i*, 2: 80; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'*, 3: 234; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 8: 275; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lili'l-Muhtâr*, 3: 198; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 4: 256; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 3: 358; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 6: 89; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 3: 471.

Birinci görüşe göre böyle bir durumda içtima meydana gelmez. Eğer yemini pekiştirmek, zihâr lafızlarını bu konuda kararlı olduğunu belli etmek için değil de yeni bir zihâr yapmak maksadıyla tekrarladıysa, her bir lafız için birer keffâret gerekli olur. Bu lafızların, aynı mecliste veya farklı mecliste söylenmesi bu hükmü değiştirmez.³²¹

Delilleri ise, hüküm, sebebin tekrarına bağlı olarak tekrar eder. Hükmün mahalli ise tek kadındır. Zihâr lafzı tekrar ettiği vakit, buna bağlı olarak keffâret de tekrar eder. Çünkü zihâr, kadının kocasına haram kılınması içindir. Haram olma durumu tekrar ettiği için, keffâret de tekrar eder.³²²

Zihâr lafızlarının talâk lafızlarına kıyas edilmesi, bir kadına aynı anda yeni lafızlar niyetiyle talâk lafızları söylendiği zaman üç talâk oluyorsa, aynı şekilde birçok zihâr lafzı söylemek suretiyle, zihâr tekrar eder ve keffâret gerektiren davranış hâsıl olursa, her lafız için ayrı keffâret gerekir.³²³

İkinci görüşe göre, zihâr lafızlarının tekrar etmesi içtima eder ve tek bir keffâret yeterli olur. Eğer bu lafızlar aynı mecliste söylenir, kadın da aynı kadın olur ve zihâr lafızlarının tekrarının amacı yemini kuvvetlendirmek için olursa, Hanefî hukukçulara göre kazâen³²⁴ geçerli olur.³²⁵ Şâfiî hukukçulara göre ise, aynı veya farklı meclislerde, mutlak olarak zihâr lafızlarını pekiştirmek için söylenirse, lafızlar içtima eder ve tek keffâret yeterli olur.³²⁶

Delilleri ise, insan bazen lafızları tekrar eder, ancak tekrardan maksat, o söylemini kuvvetlendirmek, pekiştirmek ve söyleminde kararlı olduğunu bildirmek içindir. Zihâr lafızlarında da ilk söz ile haramlık meydana gelir. Diğer tekrarlar, bu sözü desteklemek

³²¹Şâfiî, *el-Üm*, 5: 296; Müzenî - Şâfiî, *Muhtasarı'l-Müzenî fi furu'i's-Şâfiyyeti ve yelihi Ümm*, 8: 307; Tahâvî, *el-Muhtasari't-Tahâvî*, 213; Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi fikhi'l-imâm eş-Şâfi'i*, 2: 114; Serahsî, *el-Mebsût*, 6: 226; Gazzâlî, *el-Veciz fi fikhi'l-imami's-Şâfi'i*, 2: 80; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'*, 3: 235; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 8: 275; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 3: 198; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 4: 257; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 3: 358; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 6: 89; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 3: 471.

³²²Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi fikhi'l-imâm eş-Şâfi'i*, 2: 114; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'*, 3: 235; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 4: 257; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 3: 471.

³²³Şâfiî, *el-Üm*, 5: 296; Müzenî - Şâfiî, *Muhtasarı'l-Müzenî fi furu'i's-Şâfiyyeti ve yelihi Ümm*, 8: 307; Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi fikhi'l-imâm eş-Şâfi'i*, 2: 114; Gazzâlî, *el-Veciz fi fikhi'l-imami's-Şâfi'i*, 2: 80; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 8: 275; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 3: 358; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 6: 89.

³²⁴Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 298 Hâkimin takdir ve hükmetmesi.

³²⁵Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fi tertibi's-şerâ'i'*, 3: 235; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 4: 257; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 3: 471.

³²⁶Şâfiî, *el-Üm*, 5: 296; Müzenî - Şâfiî, *Muhtasarı'l-Müzenî fi furu'i's-Şâfiyyeti ve yelihi Ümm*, 8: 307; Şîrâzî, *el-Mühezzeb fi fikhi'l-imâm eş-Şâfi'i*, 2: 114; Gazzâlî, *el-Veciz fi fikhi'l-imami's-Şâfi'i*, 2: 80; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 8: 275; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 3: 358; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 6: 89.

olduğundan yeni bir lafız olarak değerlendirilmez. Böylelikle ilk zıhâr lafız ile haramlık hükmü meydana geldiği için, diğer lafızlar içtima eder ve tek hüküm yeterli olur.³²⁷

Bir kadın hakkında tekrar edilen zıhâr lafızlarının, bir şey üzerine aynı yemin lafızları ile tekrar edilen yeminlere kıyas edilmesi. Yeminin mahalli bir olduğu için, yemin bozulduğunda tek keffâret gerekir. Aynı şekilde, zıhârın mahalli de aynı kadın olduğundan, tek keffâret gerekir.³²⁸

Tercih edilen görüş: Bir kadın için peş peşe tekrar edilen zıhâr lafızları ister bir mecliste olsun ister farklı meclislerde olsun, lafızlar içtima eder. Aynı zamanda zıhâr lafızlarını tekrardan maksat yeni bir zıhâr olsa dahi, ilk lafız ile haramlık meydana geldiğinden ve henüz keffâret verilmediği için zıhâr lafızları içtima eder ve tek bir keffâret verilmesi yeterli olur. Çünkü haramlığın ve keffâretin sebebi birdir. Bu sebep, zıhâr yapıldıktan sonra kocanın hanımına geri dönme isteğidir. Her ne kadar zıhâr lafızları tekrar etmiş olsa bile keffâreti gerektiren geri dönme isteği birdir. Hükümü gerektiren sebebe bağlı olarak, tek bir keffâret yeterlidir. Keffârette asıl olan, zıhâr lafızlarının tekrarı ve zıhâra mahal olan kadının farklılık göstermesi neticesinde keffâretin de tekrar etmesidir. Burada keffâretlerin içtima etmesinden maksat, mükelleflere bir kolaylık ve rahatlık sağlamaktır. Zaten keffâretlerin asıl amacı, mükellefleri yasak olan fiilleri işlemekten menetmek ve engellemektir. Bu, ilk keffâretin sabit olması ilehâsıl olmuştur.³²⁹

3. Ukûbât³³⁰ Alanında İçtima

Bu başlığımız altında, sırasıyla cana ve diğer organlara karşı işlenen suçların cezalarında ve diyetlerde içtimanın meydana gelip-gelmeyeceğini inceleyeceğiz.

3.1.Cana ve Organlara Karşı İşlenen Suçların Cezalarında İçtima

Organların kesilmesi, akabinde organları kesilmiş olan şahsın öldürülmesi suçlarını işleyen kişi veya kişiler olma ihtimali oldukça yüksektir. Eğer organları kesme ve öldürme fiiline iştirak eden suçlular birkaç kişi olursa; mesela, biri şahsın elini kesme, diğeri ayağını

³²⁷Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfi'i*, 2: 114; Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imami's-Şâfi'i*, 2: 81; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertibi's-şerâ'i'*, 3: 235; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 4: 257; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 3: 471.

³²⁸Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 3: 358; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 6: 89.

³²⁹Şâfiî, *el-Üm*, 5: 296; Müzenî - Şâfiî, *Muhtasarü'l-Müzenî fî furu'i's-Şâfiyyeti ve yelihi Ümm*, 8: 307; Tahâvî, *el-Muhtasari't-Tahâvî*, 213; Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfi'i*, 2: 114; Serahsî, *el-Mebsût*, 6: 226; Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imami's-Şâfi'i*, 2: 80; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertibi's-şerâ'i'*, 3: 235; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 8: 275; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 3: 198; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 4: 257; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 3: 358; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 6: 89; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 3: 471.

³³⁰Adil Bebek, "Ükûbât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 469-470.

kesme, bir diğeri de şahsı öldürme fiilinde bulunsa içtima meydana gelmez. Bu husustaki içtimanın esası, farklı fiillerin tek bir fail tarafından işlendiği zaman içtimanın meydana gelmesidir.³³¹

Bunun delili ise şudur. İki cinayet olayında, cinayeti işleyen fail aynı olursa bu cinayetler içtima edeceklerinden bir cinayet olarak kabul etmek ve faile tek bir ceza vermek mümkündür. Bu durumda iki cinayet, tek bir seferde işlemiş gibi kabul edilir. Ancak iki veya daha fazla şahıs tarafından işlenen iki cinayet fiilinde, cinayetleri işleyen failer farklı şahıslar oldukları için, bu cinayetler içtima etmez. Her bir cinayet ve faili için ayrı hüküm verilir. Zira bir şahsın işlememiş olduğu fiili, işlemiş gibi kabul etmek mümkün değildir. Her katile veya organlara zarar veren saldırgana hak etmiş oldukları cezalar verilir.³³²

Bir şahsı öldürmeye yönelik, bir saldırı yapılması halinde şahıs yaralanır, yaraları ve kesilen organları iyileşmeden önce veya iyileştikten sonra ölürse, katile verilecek cezalar içtima eder mi?

Fıkıh âlimleri, yaralar iyileştikten sonra ölüm gerçekleşirse, kesilen organların cezaları ile ölüm cezası içtima etmeyeceği ve ölenin velisinin dilerse her bir cezayı ayrı ayrı uygulatabileceği, yani kısas³³³ uygulayabileceği veya diyetini³³⁴ isteyebileceği arasında tercih etme hakkına sahip olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.³³⁵

Can ve organların yaralanması veya kesilmesine karşı, yaralar iyileştikten sonra öldürme fiili gerçekleşmesi halinde, içtimanın oluşmamasına hem Hanefî hemde Şâfiî fakihler şöyle delil getirdiler. Bu iki fiil, farklı iki cinayettir. Yaralar iyileştiği için işlenen suçların cezasının ayrı ayrı verilmesi gerekir. Zira yaralar iyileştikten sonra öldürme olayı yeni bir fiildir. İyileşme hali, bu iki fiilin cezasını cem etmeye manidir.³³⁶

Öncelikle yaranın iyileşmesine karar kılınması lazımdır. Yara iyileştikten sonra yaralama fiilinin cezası öldürme fiilinin cezasına dâhil edilmez. Bu iki fiil eğer kasten olursa,

³³¹Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fıkhi'l-İmâm eş-Şâfi'î*, 2: 175; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 7: 302,303; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîlî'l-Muhtâr*, 5: 474,475; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 10: 249; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzî'l-Minhâc*, 4: 76; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 6: 557,561; Üdeh, *et-Teşriü'l-cinâiyyi'l-İslâmî mukârinen bi'l-kânûnî'lvâdî*, 2: 161.

³³²Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 7: 302,303; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzî'l-Minhâc*, 4: 76; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 7: 343.

³³³Şamil Dağcı, “Kisas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 488-495.

³³⁴Ali Bardakoğlu, “Diyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9: 473-479.

³³⁵Tahâvî, *el-Muhtasari't-Tahâvî*, 230; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 7: 303; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 9: 161,307; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîlî'l-Muhtâr*, 5: 475; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 10: 248-249; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzî'l-Minhâc*, 4: 76.

³³⁶Tahâvî, *el-Muhtasari't-Tahâvî*, 230; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ-i'*, 7: 303; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 9: 161,307; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîlî'l-Muhtâr*, 5: 475; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 10: 248-249; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzî'l-Minhâc*, 4: 76.

maktulün velisi muhayyerdır. Dilerse önce organlar ve yaralama için kısas ister, sonra öldürme fiili için kısas ister. Eğer bu iki fiil hatâen olmuş ise, o zaman tam diyet ile tam diyetin yarısı gerekir. Organları kasten kesmiş, öldürme fiilini hatâen yapmış ise, organlar için kısas, öldürme için diyet gerekir. Organları hatâen kesmiş, öldürme fiilini kasten yapmış ise, organlar için diyet, öldürme için kısas gerekir.³³⁷

Ancak kesilen organların yaraları iyileşmeden öldürme fiili gerçekleşirse, bu organların diyetleri öldürme fiilinin diyetine dâhil olup, tek bir diyet yeterli olur.³³⁸

3.1.1. Kasten veya Hatâen Yaralama ve Öldürme Cezalarında İçtima

Hanefî ve Şâfiî fakihlere göre, bir şahıs önce organları hatâen kesildikten sonra, aynı kimse tarafından öldürülür veya tam tersi durum meydana gelir ise, organlara karşı işlenen cinayet, cana karşı işlenen cinayete dâhil olmaz ve içtima meydana gelmez. Maktulün velisi ölüm fiili için kısas, hatâen kesilen organlar için diyet isteme hakkı vardır.³³⁹

Delilleri ise, bu iki fiilin farklı cins fiiller olması sebebiyle hükümleri de farklılık gerektirmektedir. Fiillerin ve hükümlerinin farklı olmasından ötürü içtima etmezler. Her bir fiil için gerekli olan hüküm ile yetinilir.³⁴⁰

Şâfiî mezhebinde tercih edilmemekle birlikte diğer bir görüşe göre ise katil, şahsın bir uzvunu hatâen kestikten sonra onu kasten öldürür veya kasten bir uzvunu kestikten sonra hatâen öldürürse, bu cinayetler içtima eder ve kısas cezası yeterli olur.³⁴¹

Delilleri ise, bu cinayetlerde içtimanın anlamı, organlara karşı işlenen cinayetleri, cana karşı işlenen cinayete kısas cezası vermek suretiyle ıskat etmektir.³⁴²

Tercih edilen görüş: Organlara karşı işlenen cinayetler ile cana karşı işlenen cinayetler, ister organlara karşı işlenen cinayetler hatâen, cana karşı işlenen cinayetler kasten veya bu durumun aksi olsun, cins birliği olmadığından içtima etmezler. Hem fiiller, cinsler ve

³³⁷ Kâsânî, *Bedâ'i' u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 7: 303; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 6: 561.

³³⁸ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 9: 306-307; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 127; Zerkeşî, *el-Menşûr fî'l-kavâ'id*, 1: 275; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzî'l-Minhâc*, 4: 76; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 7: 343.

³³⁹ Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imami's-Şafii*, 2: 148; Kâsânî, *Bedâ'i' u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 7: 303; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 9: 307; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 5: 475; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 10: 248; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzî'l-Minhâc*, 4: 76; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 7: 343; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 6: 561.

³⁴⁰ Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imami's-Şafii*, 2: 148; Kâsânî, *Bedâ'i' u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 7: 303; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 9: 307; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 5: 475; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 10: 248; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzî'l-Minhâc*, 4: 76; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 7: 343; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 6: 561.

³⁴¹ Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imami's-Şafii*, 2: 148; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 9: 307; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzî'l-Minhâc*, 4: 76.

³⁴² Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 9: 307;

hükümler farklıdır. Bunlar hataen veya kasten işlenmesine bakılmaksızın, her bir fiilin cezası münferit olarak verilir.³⁴³

3.1.2. Kasten Yaralama ve Öldürme Cezalarında İçtima

Fıkıh âlimleri, katilin kasten maktulün bir veya birkaç organını kestikten sonra onu öldürmesi halinde, katile kısas uygulamak suretiyle öldürülmesi, kasten kesilen organların cezasını da kapsar mı? Yoksa kesilen organlar için ayrı bir kısas uygulamak gerekir mi? Ya da organlar için diyet, öldürme için kısas uygulanması icab eder mi? Bu konuda ihtilaf etmişlerdir.

Birinci görüşe göre, kesilen organların cezası, öldürme cezasına dâhil olup içtima eder. Katile, sadece kısas uygulamak yeterlidir.³⁴⁴

Delilleri ise, "Kisas ancak kılıç ile" ³⁴⁵ hadisidir. Bu hadise göre, öldürme fiilindeki uygulama taktır. O da katilin boynunu vurmak suretiyle kısas yapılmasıdır. Katil, önce maktulün organlarını keser, sonra ölüm gerçekleşir ise, maktulün organlarına karşı işlenen suçlar, öldürme fiilinin cezasına dâhil olup içtima eder ve katile kısas uygulamak yeterli olur.

Ayrıca bu, iki aynı cins fiil gibidir. Organlara karşı işlenen cinayetden maksat şahsı öldürmektir. Zira yaralar ve kesilen organların iyileşmesi süreci başlamadan öldürme fiili gerçekleşiyor. Zaten organlara karşı işlenen cinayetlerin cezası, hükme bağlanabilmesi için iyileşmesi gerekir. Bundan dolayı bu iki cins cinayet, birbirine dâhil olup içtima eder. Netice olarak katile kısas uygulanması, yani öldürülme cezası verilmesi yeterlidir.³⁴⁶

İkinci görüşe göre, organlara karşı işlenen suçlar, cana karşı işlenen suçun cezasına dâhil olmaz ve içtima etmezler. Önce kesilen organlar için kısas uygulanır, sonra cana karşı

³⁴³ Gazzâlî, *el-Veciz fi fikhî'l-imami's-Şafîi*, 2: 148; Kâsânî, *Bedâ'i' u's-sanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'*, 7: 303; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 9: 307; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl-l-Muhtâr*, 5: 475; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 10: 248; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 4: 76; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 7: 343; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 6: 561.

³⁴⁴ Tahâvî, *el-Muhtasari't-Tahâvî*, 235; Gazzâlî, *el-Veciz fi fikhî'l-imami's-Şafîi*, 2: 148; Kâsânî, *Bedâ'i' u's-sanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'*, 7: 303; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 9: 307; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl-l-Muhtâr*, 5: 475-478; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 10: 249-250; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 4: 76; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 7: 343; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 6: 561.

³⁴⁵ İbn Mâce, "Kitabu'd-diyât", 25.

³⁴⁶ Tahâvî, *el-Muhtasari't-Tahâvî*, 235; Gazzâlî, *el-Veciz fi fikhî'l-imami's-Şafîi*, 2: 148; Kâsânî, *Bedâ'i' u's-sanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'*, 7: 303; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 9: 307; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl-l-Muhtâr*, 5: 475-478; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 10: 249-250; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 4: 76; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 7: 343; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 6: 561.

işlenen fiil için kısas uygulanır. Maktulün velisi, dilerse kesilen organlar için ve cana karşı işlenen fiil için, katili affetmek suretiyle diyete hükmedilmesini talep edebilir.³⁴⁷

Delilleri ise, “Onda (Tevrat’ta) üzerlerine şunu da yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş kısas edilir. Yaralar da kısasa tabidir. Kim de bu hakkını bağışlar, sadakasına sayarsa o, kendisi için keffaret olur. Allah’ın indirdiği ile hükmetmeyenler zalimlerin ta kendileridir.”(el-Mâide 5/45). Bu ayete göre Allah, kısasta denkliğin olmasının gerekliliğine dikkat çekmektedir. O halde kim kime nasıl bir fiilde bulundu ise, kendisine de aynı fiillerin uygulanması suretiyle kısas yapılmalıdır. Bu nedenle can ve organlara karşı işlenen suçların cezaları içtima etmezler.³⁴⁸

Hz. Enes (ö. 93/711-12) anlatıyor: “Bir Yahudi, gümüş takıları için bir cariyeyi taşla öldürmüştü. Cariye Rasulullah’a (s.a.v) getirildi. Henüz canını teslim etmemişti. Kadıncağıza (birkısım isimler sayılarak): "Seni falanca mı öldürdü?" diye soruldu. Başıyla: "Hayır!" diye işaret etti. "Seni falan mı öldürdü?" diye bir başka isim zikredildi. Kadıncağız yine: "Hayır!" manasında başıyla işaret etti. Üçüncü kere sordu. Bu sefer: "Evet" dedi ve başıyla işaret etti. Bunun üzerine Rasulullah (s.a.v) adamı (yakalattı, adam suçunu itiraf etti) o da iki taşla öldürdü, başını iki taş arasında ezdi.”³⁴⁹

Bu hadise göre, cana ve organlara karşı işlenen suçlara misliyle karşılık vermenin gerekliliği vurgulanmaktadır.³⁵⁰

Ayrıca yaraların iyileşmesi, öldürme fiilinin gerçekleşmesi ile tamamlanamamıştır. Bu nedenle, organlara karşı işlenen suçların cezası verilebilmesi için, iyileşmiş kabul ederek hüküm verilmesi gerekmektedir.³⁵¹

Tercih edilen görüş: Kasten organlara ve cana karşı işlenen suçların cezası, maktulün ölümü ile sonuçlanması halinde içtima eder ve tek ceza yeterli olur. Zira bu iki cinayet, aynı cins cinayettir. Katile, kısas uygulamak suretiyle önce organların kesilmesi, sonra öldürülmesinde, maktulün velisi ve yakınlarına herhangi bir fayda sağlamayacaktır. Asıl amaç, maktulün ölmesine karşılık katilin de öldürülmesidir.³⁵²

³⁴⁷Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 9: 306-307; Nevevî, *Minhâcü't-Tâlibîn*, 127; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 4: 76; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 7: 343.

³⁴⁸İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 2: 627; Kurtubî, *el-Câmiu'l-ahkâmü'l-Kur'ân*, 6: 125.

³⁴⁹Buhari, “Diyat”, 5, 7, 12, 13; Müslim, “Kasâme”, 15.

³⁵⁰Muhammed bin Sâlih Useymîn, *Şerhu Bulûği'l-merâm min edillti'l-ahkâm* (Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 2007), 5: 191.

³⁵¹Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 4: 76.

³⁵²Tahâvî, *el-Muhtasari't-Tahâvî*, 235; Gazzâlî, *el-Veciz fi fikhi'l-imami's-Şafîi*, 2: 148; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'*, 7: 303; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 9: 307; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl-i-Muhtâr*, 5: 475-478; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 10: 249-250; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 4: 76; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 7: 343; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 6: 561.

3.1.3. Hatâen Yaralama ve Öldürme Cezalarında İçtima

Katilin hatâen, maktulün bir veya birkaç organını kestikten sonra onu hatâen öldürmesi halinde, katilin iki diyet ödemesi mi gerekir? Yoksa hatâen kesilen organların cezası, öldürme cezasına dâhil olup içtima edeceğinden, tek diyetin verilmesi yeterli olur mu? Bu hususta fıkıh âlimleri ihtilaf etmişlerdir.

Birinci görüşe göre, hatâen kesilen organların cezası, öldürme cezasına dâhil olup içtima eder. İki cinayet içtima ettiği için, hatâen kesilen organların cezası, cana karşı işlenen suçun cezasına dâhil olduğundan, katilin sadece cana karşı işlemiş olduğu öldürme fiilinin diyetini ödemesi yeterlidir.³⁵³

Delilleri ise, bunlar aynı cins iki cinayet oldukları için içtima eder ve her ikisi için, tek bir diyet yeterli olur. Ayrıca ilk cinayetin cezası henüz kesinleşmeden, suçlunun kaç organa zarar verdiği tespit edilmeden ve bu zarar gören organların toplamı için ne kadar diyet gerekli olacağı sabit olmadan, ölüm hadisesi gerçekleşmiştir. Bu durum, içtimaya imkân sağlamaktadır.³⁵⁴

İkinci görüşe göre, hatâen organlara ve cana karşı işlenen cinayetlerin cezaları içtima etmeyeceği ve biri organlara karşı işlenen cinayetler için, diğeri de cana karşı işlenen cinayet için, iki diyetin gerekli olduğudur. Şâfiî mezhebinde tercih edilmemekle birlikte, bu görüşe göre diyetlerin ayrı ayrı verilmesi gerekmektedir.³⁵⁵

Delilleri ise, bunlar ayrı cins iki cinayet oldukları için içtima etmezler ve her ikisi için, ayrı ayrı diyet verilmesi gerekir. Organlara karşı işlenen suç tespit edildiği takdirde, yaralar iyileştikten sonra ölüm fiili gerçekleşmiş gibi hüküm verilir. Zira yaralar iyileşmeden ölüm hadisesinin meydana gelmesi, organlara karşı işlenen suçun cezası olan diyetin düşmesine

³⁵³Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfi'î*, 2: 209; Serahsî, *el-Mebsût*, 25: 126; Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imâmî's-Şâfi'î*, 2: 148; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 7: 303; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 9: 307; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 5: 478; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 10: 250; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanîfe*, 134; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 4: 67; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 7: 343; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 6: 561.

³⁵⁴Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfi'î*, 2: 209; Serahsî, *el-Mebsût*, 25: 126; Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imâmî's-Şâfi'î*, 2: 148; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 7: 303; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 9: 307; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 5: 478; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 10: 250; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanîfe*, 134; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 4: 67; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 7: 343; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 6: 561.

³⁵⁵Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfi'î*, 2: 209; Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imâmî's-Şâfi'î*, 2: 148; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 9: 307; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 7: 343.

sebepe değildir. Hem organlara karşı işlenen suçların cezası, hem de cana karşı işlenen suçun cezası için, iki farklı diyetin verilmesi gerekmektedir.³⁵⁶

Tercih edilen görüş: Cana ve organlara karşı işlenen cinayetler, hatâen olduğu zaman, kesilen veya zarar gören organlar iyileşmeden ölüm gerçekleşirse, diyetlerin içtima edeceği ve tek bir diyetin verilmesinin yeterli olacağı tercih edilen görüştür. Çünkü bunlar, aynı cins iki cinayettir. Organlara karşı işlenen cinayetler sabit olmadan ölüm hadisesi gerçekleşmiştir. Hatâen ölüm gerçekleştiğinden, ayrıca organlar için diyet verilmesi gerekmemektedir. Bu nedenle, cana karşı işlenen suça bağlı olarak, tek bir diyetin verilmesi yeterlidir.³⁵⁷

3.1.4. Birden Fazla Şahsın Canına veya Organlarına Karşı İşlenen Suçlarda İçtima

Cana veya organlara karşı işlenen suçlar, birden fazla şahıs hakkında olduğu zaman, bir topluluğa denk kimseleri öldürme eyleminde bulunmuş bir katil için, tek kısas cezası yeterli olur mu? Sadece kısas ile yetinilmeyip, diğer maktuller için de ayrıca diyetin verilmesi gerekir mi? Ya da birden fazla şahsın, aynı organlarını kesmesine karşılık, örneğin kasten bir adamın kolunu kestikten sonra başka bir adamın da aynı kolunu kesmesi veya bu adamların aynı bacaklarını kesmesi. Saldırganın işlemiş olduğu suçların cezası içtima eder mi? Yani tek kısas mı gerekir? Yoksa kısas tekrar edip ayrıca diyet de gerekli olur mu?

Bu konuda fıkıh âlimleri ihtilaf etmişlerdir. Hanefiler ve Şâfiîlerin de zayıf bir görüşüne göre, birçok organın kesilmesi veya birden fazla kişinin tek bir katil tarafından öldürülmesi halinde, işlemiş olduğu suçların cezası içtima eder. Organları kesilmesi veya öldürme eylemine karşılık, öldürülmesi suretiyle kendisine tek bir kısas uygulanır. Kendisine kısas uygulanması sebebiyle, geriye kalan mağdurların veya maktullerin hakkı düşer. Eğer cinayet ölüm ile sonuçlanmış ise, maktullerin velilerine herhangi bir diyet de verilmez.³⁵⁸

Delilleri ise, maktullerin velileri, katile topluca kısas uygulanması kararı vermeleri ile her biri için kısas gerçekleşmiş olur. Zira katilin kısas neticesinde ölmesiyle ruhu çıkacaktır ve bu ruh bölünemez. Maktullerin velileri de intikamlarını almış olacaklar. İçlerinde

³⁵⁶Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfi'î*, 2: 209; Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imami's-Şâfiî*, 2: 148; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 9: 307; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 7: 343.

³⁵⁷Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfi'î*, 2: 209; Serahsî, *el-Mebsût*, 25: 126; Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imami's-Şâfiî*, 2: 148; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 7: 303; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 9: 307; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl-l-Muhtâr*, 5: 478; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 10: 250; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanîfe*, 134; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzî'l-Minhâc*, 4: 67; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 7: 343; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 6: 561.

³⁵⁸Tahâvî, *el-Muhtasari't-Tahâvî*, 231; Serahsî, *el-Mebsût*, 25: 127; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 7: 239,299; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 9: 160,218; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl-l-Muhtâr*, 5: 478-479; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 10: 244; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 6: 557; Meydânî, *el-Lübâb fî şerhi'l-kitâb*, 3: 553.

biriktirmiş oldukları kin ve nefretleri sönecek, gönülleri huzur bulacaktır. Bundan dolayı diyete de gerek kalmayacaktır.³⁵⁹

Maktullerden birinin velisi, kısas hakkını kullanmakla diğer velilerin kısas hakkını sakıt etmiştir. Normalde bütün veliler, kısasta ortak idi. Ancak, kısasın uygulanması sonucunda katilin ölmesi, artık kısas uygulanacak mahal bırakmamıştır.³⁶⁰

Ayrıca, velilerin sadece kısas talep etme hakları vardır. Bunun yanında mal da talep etmeleri caiz değildir.³⁶¹

İkinci görüşe göre, cinayetler içtima etmez. Katile, ilk işlemiş olduğu fiilden ötürü kendisine kısas uygulanır, geriye kalan maktuller veya mağdurlar için diyet gerekir. Eğer diğer maktullerin velileri kısas talebinde bulunurlarsa, bu talepleri karşılanmaz.³⁶²

Delilleri ise şu ayettir, “Onda (Tevrat'ta) üzerlerine şunu da yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş kısas edilir. Yaralar da kısasa tabidir...”(el-Mâide 5/45). Allah, bu ayette canın cana karşılık, organlarında organlara karşılık kısas edilmesi gerektiğini bildirmektedir. O halde, ayetin açıklamasına uygun olmayan bir görüşe dayanarak, bir canın birçok cana karşılık kısas edilmesi gerektiğini savunmak caiz değildir. Bunun için, cana karşılık canların kısas edilmesinde içtima söz konusu olamaz. Önce bir cana karşılık kısas uygulanır, sonra ceza diyete intikal eder.³⁶³

Maktullerden her birinin, katilden canlarına karşılık can alma hakları sabit olmuştur. Ancak katilin tek canı, bir maktulün canına karşılıktır. Diğer maktullerin canlarına karşılık, kısas uygulanması artık imkânsızdır. Onun için, hatâen öldürme fiilinin cezasında olduğu gibi, diğer maktullerin hakları için de diyete hükmedilir.³⁶⁴

Ayrıca kısasta denk olma şart koşulmuştur. Bir topluluk ile bir kişi, birbirlerine denk değillerdir. Bir kişi, ancak bir kişiye denk olmasından ötürü kısas edilir. Diğerleri için ise diyet gerekli olur.³⁶⁵

³⁵⁹Serahsî, *el-Mebsût*, 25: 127; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 7: 299; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl-l-Muhtâr*, 5: 483; Meydânî, *el-Lübâb fî şerhi'l-kitâb*, 3: 554.

³⁶⁰Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl-l-Muhtâr*, 5: 483; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 6: 557; Meydânî, *el-Lübâb fî şerhi'l-kitâb*, 3: 554.

³⁶¹Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfi'i*, 2: 183; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 7: 239.

³⁶²Tahâvî, *el-Muhtasari't-Tahâvî*, 231; Şîrâzî, *et-Tenbîh fil-fikhi's-Şâfi'i*, 134; Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfi'i*, 2: 183; Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imâmî's-Şâfi'i*, 2: 127,135; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 7: 239,299; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 9: 160,217; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 122; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl-l-Muhtâr*, 5: 483; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 10: 246; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 4: 22,23; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 7: 277; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 6: 557; Bâcûrî, *Hâşiye 'alâ şerhi ibn Kâsım el-Gazzî 'alâ metni Ebî Şücâ'*, 2: 386; Meydânî, *el-Lübâb fî şerhi'l-kitâb*, 3: 554.

³⁶³Serahsî, *el-Mebsût*, 25: 127.

³⁶⁴Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ-i'*, 7: 299; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl-l-Muhtâr*, 5: 483; Meydânî, *el-Lübâb fî şerhi'l-kitâb*, 3: 554.

³⁶⁵Serahsî, *el-Mebsût*, 25: 127; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ-i'*, 7: 239.

Tercih edilen görüş: Birçok kişi hakkında, hem cana hem de organlara karşı işlenen cinayetlerin içtima etmeyeceği görüşü tercih edilendir. Çünkü maktuller ve velileri farklı kimselerdir. Maktullerin velileri, kısas uygulama ve diyet alma hususunda tercih etme hakkına sahiptirler. İlk maktulün velisi, kısası tercih hakkını kullandığından, diğer maktullerin velileri, artık kısas talep etme hakları kalmamıştır. Zira ayette açık bir şekilde ifade edildiği üzere, cana karşılık bir candır. Katil tek bir can taşıdığı ve kısasa mukabil öldürüldüğü için, artık kısasa mahal olmaktan çıkmıştır. Diğer maktullerin velileri ise, haklarını diyet talep etmekle, almak mecburiyetinde kalmışlardır.³⁶⁶

3.1.5. Öldürme Keffâretinde İçtima

Öldürme keffâretinde içtima konusu, iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Birincisi, katilin bir kişi, maktullerin ise birden fazla kişi olmasıdır. İkincisi ise, katillerin birden fazla kişi, maktulün ise bir kişi olması halidir.

3.1.6. Katilin Bir Maktullerin Birden Fazla Kişi Olması

Katil bir kişi, maktuller birden fazla kişi olduğu zaman, katil ister maktulleri aynı zamanda isterse farklı zamanlarda öldürmüş olsun, öldürme keffâretinin her bir maktul için gerekli olduğu, öldürme fiiline bağlı olarak tekrar edeceği ve keffâretlerin içtima etmeyeceği hususunda fıkıh âlimleri ittifak etmişlerdir.³⁶⁷

Bu konudaki delil şu ayettir “...Kim bir mümini yanlışlıkla öldürürse bir mü'min köleyi azat etmesi ve bağışlamadıkları sürece ailesine diyet ödemesi gerekir...”(en-Nisâ 4/92). Allah, bu ayette açık bir ifade ile hatâen öldürme gerçekleştiğinde, keffâretin tertipli bir şekilde maktulün ailesine ödenmesini gerektiğini belirtmektedir. Bu asla bağlı olarak, katil bir kişi olduğu zaman, işlemiş olduğu cinayetlerde içtima söz konusu değildir.³⁶⁸

³⁶⁶Tahâvî, *el-Muhtasari't-Tahâvî*, 231; Şîrâzî, *et-Tenbîh fil-fikhi's-Şâfiî*, 134; Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfiî*, 2: 183; Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imâmî's-Şâfiî*, 2: 127,135; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i fî tertibi's-şerâ'i*, 7: 239,299; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 9: 160,217; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 122; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 5: 483; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 10: 246; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 4: 22,23; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 7: 277; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 6: 557; Bâcûrî, *Hâşiye 'alâ şerhi ibn Kâsım el-Gazzî 'alâ metni Ebî Şücâ'*, 2: 386; Meydânî, *el-Lübâb fî şerhi'l-kitâb*, 3: 554.

³⁶⁷Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfiî*, 2: 191,217; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 9: 379,381; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 5: 479; Meydânî, *el-Lübâb fî şerhi'l-kitâb*, 3: 555.

³⁶⁸Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 3: 191-193; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1: 474-475.

3.1.7. Katillerin Birden Fazla Maktulün Bir Kişi Olması

Katillerin birden fazla kişi, maktulün de bir kişi olduğu zaman, keffâretlerin içtima edip-etmeyeceği konusunda fıkıh âlimleri ihtilaf etmişlerdir.

Hanefilere göre, hatâen öldürme fiilinde ya da velinin kısastan vazgeçip diyete karar verdiği zaman, öldürme cezasının keffâreti içtima eder. Öldürme fiiline iştirak etmiş olan şahıslar, öldürme keffâretini kendi paylarına düşen miktarda verirler.³⁶⁹

Bu konudaki delil şu ayettir “...Kim bir mümini yanlışlıkla öldürürse bir mü'min köleyi azat etmesi ve bağışlamadıkları sürece ailesine diyet ödemesi gerekir...”(en-Nisâ 4/92). Bu ayet umum ifade etmektedir. Katil, ister bir kişi olsun ister birçok kişi olsun, herhangi bir ayrıma gidilmemiştir. Ayrıca öldürme mahalli bir olduğundan, öldürme fiiline iştirak edenlerin birçok kişi olması, keffâretin tekrar etmesine sebep değildir. Bu durumda tek keffâret, öldürmeye iştirak etmiş olanlara vacip olur ve sayılarına bölünür.³⁷⁰

Şâfiîlere göre ise, hatâen öldürme fiilinde ya da velinin kısastan vazgeçip diyete karar verdiği zaman, öldürme cezasının keffâreti içtima etmez. Her bir katil, müstakil birer keffâret vermek zorundadır.³⁷¹

Delilleri ise, öldürme keffâretinde asıl itibariyle karşılık olacak bir bedelin olmamasıdır. Şu hâlde, birçok kişi bu suça iştirak etmişse, her biri için artık keffâret vacip olmuştur. Ayrıca, öldürme fiilinin tekrarına mukabil kısas gerekli oluyorsa, aynı şekilde öldürme fiilinin keffâreti de tekrar eder. Keffâret, bölünme de kabul etmez. Nasıl ki bir kimse yarım köle alıp azat edemiyorsa, aynı şekilde katillerin de keffâreti aralarında oranlara bölerek ödemeleri geçerli değildir.³⁷²

Tercih edilen görüş: Hatâen öldürme fiilinde ya da velinin kısastan vazgeçip diyete karar verdiği zaman, öldürme cezasının keffâretinde içtimanın olmayacağı tercih edilen görüşüdür. Keffâret, suça iştirak edenlerin sayısınca, işlemiş oldukları suçun bir karşılığı olmak üzere, her bir suçlu için vacip olur. Zira ölümle sonuçlanmış bir suçun, bu suça iştirak edenlerin sayısına bölmek suretiyle hafifletilmeye gidilmesi doğru değildir.³⁷³

³⁶⁹Serahsî, *el-Mebsût*, 25: 127; Kâsânî, *Bedâ'i u's-sanâ'i fî tertibi's-şerâ'i*, 7: 299; Mevslî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl-i-Muhtâr*, 5: 483; Meydânî, *el-Lübâb fî şerhi'l-kitâb*, 3: 554.

³⁷⁰Serahsî, *el-Mebsût*, 25: 127; Kâsânî, *Bedâ'i u's-sanâ'i fî tertibi's-şerâ'i*, 7: 299; Mevslî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl-i-Muhtâr*, 5: 483; Meydânî, *el-Lübâb fî şerhi'l-kitâb*, 3: 554.

³⁷¹Şîrâzî, *et-Tenbîh fil-fikhi's-Şâfiî*, 141; Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfiî*, 2: 217; Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imâmî's-Şâfiî*, 2: 158; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 9: 381; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 129; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 7: 386.

³⁷²Şîrâzî, *et-Tenbîh fil-fikhi's-Şâfiî*, 141; Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfiî*, 2: 217; Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imâmî's-Şâfiî*, 2: 158; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 9: 381; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 129; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 7: 386.

³⁷³Şîrâzî, *et-Tenbîh fil-fikhi's-Şâfiî*, 141; Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfiî*, 2: 217; Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imâmî's-Şâfiî*, 2: 158; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 9: 381; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 129; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 7: 386.

3.2. Diyetlerde İçtima

Diyetlerde içtima konusunu, cana ve organlara karşı işlenen suçların diyetlerinde içtima, sadece cana karşı işlenen suçların diyetlerinde içtima ve sadece organlara karşı işlenen suçların diyetlerinde içtima olmak üzere üç başlık altında inceleyeceğiz.

3.2.1. Cana ve Organlara Karşı İşlenen Suçların Diyetlerinde İçtima

Fıkıh âlimleri, ölümle sonuçlandığı zaman organlarla birlikte cana karşı işlenen suçların diyetlerinde, içtima meydana geleceği hususunda ittifak etmişlerdir. İster hatâen olsun ister kasten olsun, organlar için verilmesi gereken diyet, cana karşılık verilmesi gereken diyete dâhil olur ve sadece cana karşı işlenmiş olan suçun diyeti verilir. Bu, iki cinayetin bir mahalde toplanması gibidir. Küçük olan cinayet, büyük olan cinayette içtima eder, büyük olan cinayet diyetinin verilmesi ile yetinilir. Lakin bu durum, organlar veya yaralar iyileşmeden, akabinde ölüm ile sonuçlanan hadiselerde geçerlidir. Ancak organlar veya yaralar iyileştikten sonra ölümün gerçekleştiği hadiselerde ise, aynı cins dahi olsalar içtima etmezler. Her bir suça karşılık, verilmesi gereken müstakil diyete hükmedilir.³⁷⁴

3.2.2. Cana Karşı İşlenen Suçların Diyetlerinde İçtima

Cana karşı işlenen suçların diyetlerinde, katil bir kişi, maktuller birden fazla kişi olduğu zaman, katil ister maktulleri aynı zamanda isterse farklı zamanlarda öldürmüş olsun, öldürme diyeti her bir maktul için gerekli olduğu, öldürme fiiline bağlı olarak tekrar edeceği ve diyetlerin içtima etmeyeceği hususunda fıkıh âlimleri ittifak etmişlerdir.³⁷⁵

Katil birden fazla kişi, maktul bir kişi olduğunda ise, hatâen öldürme fiilinde ya da velinin kısıstan vazgeçip diyete karar verdiği zaman, öldürme cezasının diyetlerinde içtimanın olmadığı, suça iştirak edenlerin sayısınca işlemiş oldukları suça karşılık, her bir suçlu için diyet gerekli olur.³⁷⁶

³⁷⁴Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imami's-Şâfiî*, 2: 148; Kâsânî, *Bedâ'i'ü's-sanâ'i' fî tertibi's-şerâ'i'*, 7: 303; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 9: 307; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 5: 475; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 10: 248; Şîrbînî, *Mugni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 4: 76; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 7: 343; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 6: 561.

³⁷⁵Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfi'i*, 2: 191,217; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 9: 379,381; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 5: 479; Meydânî, *el-Lübâb fî şerhi'l-kitâb*, 3: 555.

³⁷⁶Şîrâzî, *et-Tenbîh fil-fikhi's-Şâfi'i*, 141; Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfi'i*, 2: 217; Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imami's-Şâfiî*, 2: 158; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 9: 381; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 129; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 7: 386.

3.2.3. Organlara Karşı İşlenen Suçların Diyetlerinde İçtima

Asıl olan, organlara karşı işlenen cinayetler ölümle sonuçlanmadığı takdirde, bu cinayetlerin tekrarına bağlı olarak diyetlerin de tekrar etmesidir. Mesela, bir şahsın elleri ve ayakları bir başka şahıs tarafından kesilmesi, ölümle sonuçlanmadığı takdirde, saldırgana işlemiş olduğu bu suçtan ötürü ayrı ayrı diyet gerekir. Organlara karşı işlenen suçların diyetleri, bir bakıma küçük olan diyet, büyük olan diyetle içtima etmiş bir biçimde karşımıza çıkıyor. Bir organın kesilmesiyle beraber, ölüm meydana gelmişse veya elin parmakları kesildikten sonra el kesilirse, küçük olan diyet büyük olan diyetle dâhil edilir ve tek bir diyet verilir. Yani bütün, parçaları bünyesinde barındırır.³⁷⁷

- a) El kesildiği zaman tek bir diyet gerekli olur. Parmaklar ile beraber el de kesilirse, aynı mahalde iki cinayet meydana gelmiş olur. Parmaklar için ayrı, el için ayrı erş³⁷⁸ gerekmez. Çünkü bu cinayetler tek bir mahalde ve tek fiil ile meydana gelmiştir. Ancak parmaklar kesildikten ve diyet ödendikten sonra el kesilirse, o zaman hükûmet-i adl³⁷⁹ gerekir. Zira daha önce kesilen parmaklardan ötürü elin diyeti içtima etmiştir. Bunun için yeni bir diyet gerekmez.³⁸⁰
- b) Ayak, parmakları ile beraber kesildiği zaman da diyet gerekli olur. Parmaklar ile beraber ayak da kesilirse, aynı mahalde iki cinayet meydana gelmiş olur. Parmaklar için ayrı, ayak için ayrı diyet gerekmez. Çünkü bu cinayetler tek bir mahalde ve tek fiil ile meydana gelmiştir. Ancak parmaklar kesildikten ve diyet ödendikten sonra ayak kesilirse, o zaman hükûmet-i adl gerekir. Zira daha önce kesilen parmaklardan ötürü ayağın diyeti içtima etmiştir. Bunun için yeni bir diyet gerekmez.³⁸¹
- c) Kirpikler için tek diyet gereklidir. Her kirpik için diyetin ¼'ü gerekir. Göz kapakları, kirpikler ile beraber kesildiğinde diyet gerekir. Çünkü göz kapakları,

³⁷⁷Şîrâzî, *el-Mühezzeb fî fîkhi'l-imâm eş-Şâfi'î*, 2: 200; Serahsî, *el-Mebsût*, 26: 76; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 7: 311,317; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 9: 272; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 6: 575; Üdeh, *et-Teşriü'l-cinâiyyi'l-İslâmî mukârinen bi'l-kânûnî'l-vâdî*, 2: 288.

³⁷⁸Ali Şafak, "Erş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11: 307-308.

³⁷⁹Şamil Dağcı, "Hükûmet-i adl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 463-464.

³⁸⁰Şîrâzî, *el-Mühezzeb fî fîkhi'l-imâm eş-Şâfi'î*, 2: 205-206; Serahsî, *el-Mebsût*, 26: 82; Gazzâlî, *el-Veciz fî fîkhi'l-imâmî's-Şâfi'î*, 2: 145; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 7: 318; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 9: 276,282; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 5: 492-494; Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-kavâ'id*, 1: 275; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 10: 289-290; Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâidi ve furûi fîkhi'l-Şâfi'î*, 128; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 6: 583.

³⁸¹Şîrâzî, *el-Mühezzeb fî fîkhi'l-imâm eş-Şâfi'î*, 2: 205-206; Serahsî, *el-Mebsût*, 26: 82; Gazzâlî, *el-Veciz fî fîkhi'l-imâmî's-Şâfi'î*, 2: 145; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 7: 318; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 9: 276,282; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 5: 492-494; Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-kavâ'id*, 1: 275; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 10: 289-290; Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâidi ve furûi fîkhi'l-Şâfi'î*, 128; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 6: 583.

kirpiklerle beraber tek bir organ sayılır. Bunun için, kirpiklerden sonra göz kapakları kesilir ise, hükûmet-i adl gerekir. Zira daha önce kesilen kirpiklerden ötürü göz kapakları diyeti içtima etmiştir.³⁸²

- d) Meme ve meme başları kesildiği zaman müstakil bir diyet gerekir. Eğer sadece meme başı kesilirse, yine diyet gerekir. Diyet verildikten sonra memenin kendisi kesilirse hükûmet-i adl gerekir. Çünkü memenin diyeti, daha önce kesilen meme başı diyetine dâhil olup içtima etmiştir.³⁸³
- e) Penis için ayrı, penis başı için ayrı diyet gerekir. Penis kesilirse diyetler içtima edeceklerinden, penis başı için ayrı diyet gerekmez. Ancak penis başı kesilir ise, penis için ayrıca hükûmet-i adl gerekir.³⁸⁴
- f) Parmaklar, ilk boğum yerinden kesilirse erş gerekli olur. Tırnaklar için de müstakil erş belirlenir. Ancak tırnaklar, parmak ucu ile birlikte kesilirse, parmakların erşine dâhil olduklarından içtima eder ve sadece parmak ucu için erş belirlenmesi yeterli olur.³⁸⁵
- g) Bıyık için hükûmet-i adl gerekir, bıyık ile beraber dudakta kesilirse, içtima edeceklerinden tek bir hükûmet-i adl yeterli olur.³⁸⁶
- h) Diş için hükûmet-i adl gerekir, diş ile birlikte dişeti zarar görürse, içtima edeceklerinden tek bir hükûmet-i adl yeterli olur. Aynı şekilde, burnun kıkırdak bölümü ile beraber burun kemiği de zarar görürse, içtima edeceklerinden tek bir hükûmet-i adl yeterli olur.³⁸⁷

³⁸²Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfi'î*, 2: 201; Serahsî, *el-Mebsûṭ*, 26: 82; Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imâmî's-Şâfi'î*, 2: 144; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 7: 314; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 9: 273; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 5: 492-494; Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-kavâ'id*, 1: 275; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 10: 282; Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâidi ve furûi fikhi'l-Şâfi'î*, 127; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 6: 578.

³⁸³Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 7: 314, 324; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 9: 277; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 5: 492-494; Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâidi ve furûi fikhi'l-Şâfi'î*, 127; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifetihî 'âni'elfâzi'l-Minhâc*, 4: 66; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 7: 332.

³⁸⁴Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfi'î*, 2: 207; Serahsî, *el-Mebsûṭ*, 26: 69,82; Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imâmî's-Şâfi'î*, 2: 144; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 7: 314; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 9: 276; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 5: 492-494; Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâidi ve furûi fikhi'l-Şâfi'î*, 127; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 6: 578.

³⁸⁵Zerkeşî, *el-Mensûrfî'l-kavâ'id*, 1: 276; Bâcûrî, *Hâşîye'alâ şerhi ibn Kâsım el-Gazzî'alâ metni Ebî Şücâ'*, 2: 403.

³⁸⁶Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâidi ve furûi fikhi'l-Şâfi'î*, 127.

³⁸⁷Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfi'î*, 2: 202; Serahsî, *el-Mebsûṭ*, 26: 68; Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imâmî's-Şâfi'î*, 2: 144; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 7: 324; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 9: 277; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 5: 492-494; Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-kavâ'id*, 1: 275; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 10: 279; Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâidi ve furûi fikhi'l-Şâfi'î*, 127; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifetihî me'âni'elfâzi'l-Minhâc*, 4: 62; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 7: 327; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 6: 575; Bâcûrî, *Hâşîye'alâ şerhi ibn Kâsım el-Gazzî'alâ metni Ebî Şücâ'*, 2: 403.

3.2.4. Fonksiyon Diyetlerinde İçtima

İnsana fayda sağlayan her bir fonksiyon için, müstakil bir diyetin verilmesi ve bu alan ile ilgili diyetlerin içtima etmemesi asıldır.³⁸⁸ Bir insanın, kendisine fayda sağlayan fonksiyonlarında değişiklik meydana gelirse, her bir fonksiyon için diyet gerekir. Mesela, bir insan saldırıya uğrasa ve bu saldırı sonucunda görme, duyma, konuşma ve akıl fonksiyonunu kaybederse, dört ayrı diyet gerekir. Bu konuda içtima olmayacağı hususunda fıkıh âlimleri ittifak etmişlerdir.³⁸⁹

3.2.5. Yaraların Diyetinde İçtima

Hanefi ve Şâfiî fıkıh âlimleri baş, yüz ve diğer bölgelerdeki (cirâhat)³⁹⁰ yaralanmalarda diyetlerin içtima etmeyeceği görüşündedirler. Baş, yüz ve diğer bölgelerde ister yara iyileşmeden ister yara iyileştikten sonra olsun, diyet, erş veya hükûmet-i adl gerektiren yeni bir yara meydana geldiğinde, her bir yara için gerekli olan hüküm uygulanır.³⁹¹

Ancak başa yapılan darbe ve yaralanma sonucunda, yaralanan ve akli melekesini kaybeden kimse için durum aynı mı? Bu konuda farklı görüşler mevcuttur.

Birinci görüşe göre, akıl melekesinin yitirilmesine sebep olan darbe için diyet, baştaki yara için de ayrıca erş gerekli olur. Bu, Hanefîlerin zayıf görüşü olup mezhep içinde fazla kabul görmemiştir. Şâfiîlerin ise, mezhep içinde en fazla kabul görmüş olan görüşüdür.³⁹²

İkinci görüşe göre ise, akıl melekesinin yitirilmesine sebep olan darbe için diyet, baştaki yara için gerekli ola erş ile içtima eder. Az olan, çok olana dâhil olur kuralı gereği,

³⁸⁸Tahâvî, *el-Muhtasari't-Tahâvî*, 245; Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fîkhi'l-imâm eş-Şâfiî*, 2: 207; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 7: 311; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 5: 492-494; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 4: 69; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 6: 578.

³⁸⁹Tahâvî, *el-Muhtasari't-Tahâvî*, 245; Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fîkhi'l-imâm eş-Şâfiî*, 2: 201; Serahsî, *el-Mebsût*, 26: 69; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 7: 311; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 5: 492-494; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 4: 69; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 6: 576.

³⁹⁰Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fîkhi'l-imâm eş-Şâfiî*, 2: 198; Gazzâlî, *el-Veciz fî fîkhi'l-imâmî's-Şâfiî*, 2: 141; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*, 7: 296; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 9: 263; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 10: 286; Hasan Ali Şazeli, "Cirâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 24-25.

³⁹¹Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fîkhi'l-imâm eş-Şâfiî*, 2: 198; Gazzâlî, *el-Veciz fî fîkhi'l-imâmî's-Şâfiî*, 2: 141; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ-i'*, 7: 296; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 9: 263; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 10: 286.

³⁹²Şîrâzî, *et-Tenbih fîl-fîkhi's-Şâfiî*, 138; Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fîkhi'l-imâm eş-Şâfiî*, 2: 202; Gazzâlî, *el-Veciz fî fîkhi'l-imâmî's-Şâfiî*, 2: 410; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ-i'*, 7: 317; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 9: 290; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 127; Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-kavâ'id*, 1: 276; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 10: 292; Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâidi ve furûi fîkhi'l-Şâfiî*, 128; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 4: 68,69; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 7: 334; Bâcûrî, *Hâşiye 'alâ şerhi ibn Kâsım el-Gazzî 'alâ metni Ebî Sücâ'*, 2: 386.

sadece diyetin verilmesi yeterli olur. Bu, Şâfiîlerin zayıf görüşü olup mezhep içinde fazla kabul görmemiştir. Hanefîlerin ise, mezhep içinde en fazla kabul görmüş olan görüşüdür.³⁹³

³⁹³Tahâvî, *el-Muhtasari't-Tahâvî*, 245; Şîrâzî, *et-Tenbîh fil-fikhi's-Şâfiî*, 138; Şîrâzî, *el-Mühezzebe fî fikhi'l-imâm eş-Şâfiî*, 2: 202; Gazzâlî, *el-Veciz fî fikhi'l-imami's-Şâfiî*, 2: 410; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i fî tertîbi's-şerâ'i*, 7: 317; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, 9: 290; Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn*, 127; Zerkeşî, *el-Mensûr fî'l-kavâ'id*, 1: 276; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 10: 292; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma 'rifeti me'ânî elfâzî'l-Minhâc*, 4: 68,69; Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, 7: 334; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 6: 584.

SONUÇ

Bütün fıkıh ekollerinin yaygın bir biçimde başvurdukları ilkelerden biri de içtima ilkesidir. İçtima, ‘hükmü gerektiren her bir sebebe ayrı bir hüküm verilir’ kuralından istisna edilerek, müteaddit sebebin tek bir hükme bağlanması anlamında kullanılmaktadır.

İçtimanın sebeplerinden ilki, içtimanın meşru olmasına sağlayan Kur’an, sünnet, icmâ, kıyas ve istihsan gibi şer’i delillerdir. İslam hukukçuları, içtima prensibinin işletilmesi hususunda ihtilaf etmişler. Kimileri, hükümlerde içtima olmadığı, içtimanın sadece sebeplerde olduğu görüşünü kabul ederken, kimileri ise, içtimanın sebep ve hükümlerde olabileceğini kabul etmiştir. Aynı şekilde, içtima ilkesinin ibâdât ve ukûbât alanlarını ayırmak suretiyle meydana geldiği görüşünü savunanlar da vardır. İbâdât ve ukûbât alanlarını birbirinden ayırmak suretiyle uygulanması gerektiğini savunan görüş sahipleri, Hanefî mezhebine mensup fakihlerdir. Onlar, içtimanın ibâdât alanında sebeplerde, ukûbât alanında ise hükümlerde uygulanmasının daha münasip olduğunu savunmuşlardır. Hanefî fıkıh âlimleri, içtimanın ibâdât alanında olamayacağı görüşünü benimsemişlerdir. Hanefî hukukçular, içtima prensibini ibâdât alanına ait bazı mevzularda istisnai bir durum olarak kabul etmişler. Aynı cins hükmü icap eden birçok sebep için, tek bir hükmün uygulanmasının yeterli olduğu kanaatlerine dayanarak, müteaddit sebepleri tek bir sebep olarak değerlendirmişlerdir. Hanefî hukukçular, içtimanın esas olarak sebebin aksine, hükümde olmasının icap ettiğini savunmuşlardır. Hanefiler, hüküm bakımından içtimanın icra edildiği konularda, genel olarak ukûbât alanının en başta geldiğini belirtmişlerdir.

Şâfiîler ise, içtimanın hükümlerde değil de sebeplerde olduğunu ifade etmişlerdir. Yani iki sebebin bulunması ve bu iki sebebin de müsebbibi bir olması ile birlikte, her bir sebep müstakil bir sonuç meydana getirmesi gerekirken, tek bir sonuç meydana getirmesidir. Nitekim kıyasa göre, iki farklı sebebe iki sonucun bağlanması gerekir. Asıl olan, sebeplerin tekrarına bağlı olarak hükümlerin de tekrar etmesidir. Şâfiî hukukçular, içtima ilkesini uygularken, Hanefî hukukçulardan farklı olarak ibâdât, ukûbât ve muâmelât ayrımı yapmaksızın, hüküm gerektiren sebebe bağlı olarak bu ilkeyi genel olarak kullanmışlardır. Hanefî hukukçular ise, içtima ilkesini esas olarak sebebin aksine, hükümde olmasının icap ettiğini savunmuşlardır. Hanefilerin, içtima ilkesinin hükümlerde uygulanmasını kabul etmeleri, Şâfiîlerin ise, sebeplerde uygulanmasını kabul etmeleri, usul metotlarının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Hanefî hukukçular, içtima ilkesini hükümlerde genel olarak istihsân deliline dayanarak kullanırken, Şâfiî hukukçular ise, içtima ilkesini daha çok kıyas yöntemine dayanarak kullanmışlardır.

Bizde bu çalışmamızda, içtîma ilkesinin belirlenmesi ve kullanılması konusunda Hanefî ve Şâfiî ekollerinin izlemiş oldukları yöntemleri mukayese etmeye ve meselelere yaklaşımlarını örneklerle izah ederek, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamaya çalıştık. Hanefî ve Şâfiîlerin ibâdât, muâmelât ve ukûbât alanlarında konumuzla alakalı ittifak, ihtilaf ve tercih ettikleri yönleri genel bir bakış açısıyla değerlendirdik. Hanefî ve Şâfiî ekollerinin ibâdât, muâmelât ve ukûbât alanlarında içtîma ilkesinin işletilmesi konusundaki mukayeselerinde, ibâdât alanında Hanefîlerin konuya olan yaklaşımlarını, muâmelât alanında ise Şâfiîlerin konuya olan yaklaşımlarını, ukûbât alanında ise her iki ekolün yaklaşımını meselelerin çözümünde tercihe şayan olduğu kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- Acar, H.İbrahim. “İddet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20: 466-471. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Apaydın, H.Yunus. “Muhayyerlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31: 25-30. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Atar, Fahrettin. “Tahiyatü'l-Mescid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39: 410. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Aydın, Mehmet Âkif. “Mehir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28: 389-391. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed. *el-İnaye şerhü'l-Hidaye*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000.
- Bâcûrî, İbrâhîm b. Muhammed b. Ahmed. *Hâşiyetü 'alâ şerhi ibn Kâsım el-Ğazzî 'alâ metni Ebî Şücâ'*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1999.
- Bardakoğlu, Ali. “Diyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9: 473-479. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Bardakoğlu, Ali. “Had”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14: 547-551. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Bebek, Adil. “Ükûbât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7: 469-470. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Büceyremî, Süley bin Muhammed bin Ömer. *Hâşiyetü'l-Büceyremî ala'l-Hâtîp*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2007.
- Bekrî, Osman bin Şidâ Ebu Bekr. *İânetü'l-tâlibîn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyyeti, 1300.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 2003.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fikhiyye Kâmûsu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, t.y.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi'u's-sahîh*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ibn-i Kesir, 2002.

- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyyeti, 1992.
- Cündî, Ahmet Nasır. *İddetü'n-nisâ akibe'l-firâk*. Kâhire: Dâru'l Kütübi'l-Kanuniyye, 2005.
- Cürcânî, Ali bin Muhammed bin Ali. *et-Ta'rifât*. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1983.
- Dadaş, Mustafa Bülent. "Hanefî Fıkhdında Tedâhül İlkesinin Kapsamına Dair Bir İnceleme". *İslam Hukuku Araştırmalar Dergisi*. 30 (2017): 205-237.
- Dağcı, Şamil. "Hükûmet-i adl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18: 463-464. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Dağcı, Şamil. "Kıyas". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25: 488-495. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *es-Sünen*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004.
- Derdîr, Ebû'l-Berekât Ahmed b. Muhammed b. Ahmed. *eş-Şerhu's-şagîr 'alâ Akrebi'l-mesâlik*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, t.y.
- Döndüren, Hamdi. "Îlâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22: 61-62. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Ebu'l Azm, Abdulğani. *Mu'cemu'l-ğani*. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 2013.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-İlmiyye, 2009
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. 6. Bs. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Erturhan, Sabri. *İslâm Ceza Hukukunda İçtima*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2003.
- Eşkar, Ömer Süleyman. *Mekâsidü'l-mükellefin fî mâ yeteabbedü bihi liRabbi'l-Âemîn*. Kuveyt: Mektebetü'l Felâh, 1981.
- Fîrûzâbâdî, Müceddin Muhammed bin Yâkub. *el-Kâmusu'l-muhît*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1977.
- Fütûhî, Ebû Bekr (Ebû'l-Beka) Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed b. Abdilazîz. *Muntehe'l-irâdât fî cem'i'l-Mukni' ma'a't-Tenkih ve ziyâdât*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999.
- Gazzâlî, Hücetü'l-İslâm Ebû'l Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *el-Veciz fî fıkhi'l-imami's-Şafii*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Erkam, 1997.
- Hallâf, Abdülvehhâb. *İlmi usuli'l-fıkhi*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2012.

- Haşlân, Halid bin Sâ'd. *et-Tedâhül beyne'l-ahkâm fi'l-fıkhi'l-İslâm*. Dâru İşbilînâ, 1999.
- Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed. *Tuhfetü'l-muhtâc bi-şerhi'l-Minhâc*. 10 Cilt. Mısır: Müessesetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1938.
- Himyerî, Ebu'l Hasan Neşvân bin Saîd. *Şemsu'l-ulûm ve devâi kelâmi'l-Arabi mine'l-kulûm*. 11 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1999.
- İbn Abdüsselâm, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz. *Qavâ'idü'l-ahkâm fi meşâlihi'l-enâm*. 2 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l Külliyyati'l-Ezheriyye, 1991.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî. *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2003.
- İbn Dakîkul'îd, Ebü'l-Feth Takıyyüddîn Muhammed b. Alî b. Vehb. *İhkâmü'l-ahkâm şerhu 'Umdeti'l-ahkâm*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Alemi'l-Kitâb, 1987.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Şahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1959.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd. *el-Muḥallâ bi'l-âsâr fi şerhi'l-Mücellâ bi'l-iḥtişâr*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2010.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer. *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-Azîm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Tayyibe, 1999.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed. *el-Kâfi fi fıkhi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1994.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed. *el-Muğnî*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Alemi'l-Kitâb, 1997.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyyeti, 2009.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1994.
- İbn Müfliḥ, Ebû İshâk Burhânüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Abdillâh. *el-Mübdî 'fî şerhi'l-Muḥni'*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Alemi'l-Kitâb, 2003.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed. *el-Eşbâḥ ve'n-nezâir alâ mezhebi Ebî Hanife*. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1999.

- İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdîrrahmân. *el-Kavâ'id*. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1933.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*. 2. Bs. Beyrut: Dâru İbn-i Hazm, 2006.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 2003.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd. *Fethu'l-kadîr*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 2003.
- Kal'âcî, Muhammed - Ka'lyebî, Hâmit Sâdık. *Mu'cemu'l-luğâti'l-fukahâ*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1988.
- Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân. *Envârü'l-burûk fî envâ'i'l-furûk*. 4 Cilt. Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 2010.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 2003.
- Kefevî, Ebu Bekâ Eyyüb bin Musa el-Hüseynî. *Külliyât*. 3 Cilt. Beyrut: er-Risale, 1998.
- Kevserî, Muhammed Zâhid. *en-Nüketü't-tarîfe fî't-tahaddüs an rudûdi ibn Ebî Şeybe*. Kâhire: Mektebetü'l-Ezheriyye lit-Türâs, 1956.
- Koca, Ferhat. "Mantûk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28: 30-31. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kurtubî, Muhammed bin Ebî Bekr Ebu Abdullah. *el-Câmiu'l-ahkâmü'l-Kur'ân*. 20 Cilt. Kâhire: Dâru'l Kütübi'l-Mısriyye, 1964.
- Küveyt Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı. *el-Mevsuâtü'l-fıkhiyyetü'l-Kuveytiyye*. 45 Cilt. Kuveyt: Küveyt Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı, 1983.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh. *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*. 16 Cilt. Riyad: Vuzâratu'l-Evkâfu'l-Suudiyye, 1995.
- Mansur, Muhemmed Halit Abdülaziz. *et-Tedâhül ve eserühü fî'l-ahkâmi's-Şer'iiyyeti*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1998.
- Merdâvî, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed. *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-imâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Turâsi'l-Arabî, 1956.

- Merginânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl. *el-Hidaye şerhu Bidayeti'l-mübtedi*. 4 Cilt. İstanbul: Mektebetü'l Hanefiyye, t.y.
- Mes'ud, Cübrân. *Mu'cemu'r-râid*. Beyrut: Dâru'l-İlm lilmelâyin, 1992.
- Mevsilî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Erkam, 2003.
- Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde. *el-Lübâb fî şerhi'l-kitâb*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1971.
- Mustafa, İbrahim - Ziyât, Ahmed - Abdülkâdir, Hâmit - Neccâr, Muhammed. *el-Mu'cemu'l-vesîd*. Kâhire: Dâru'd-Da've, 1989.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Turâsi'l-Arabî, 2006.
- Müzenî, Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl - Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *Muhtasaru'l-Müzenî fî furu'i's-Şâfiyyeti ve yelihi Ümm*. 9 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l Külliyyati'l-Ezheriyye, 1961.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. 9 Cilt. Halep: Mektebetü'l Metbuâtî'l-İslamiyye, 1986.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Mecmû' şerhu'l-Muhezzeb*. 23 Cilt. Cidde: Mektebetü'l İrşâd, t.y.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttaķîn*. 12 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l İslâmiyye, 1991.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Minhâcü't-tâlibîn*. Beyrut: Dâru'l Minhâc, 2005.
- Özen, Şükrü. "Musarrât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31: 240-241. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Râzî, Muhammed bin Ebî Bekr bin Abdülkâdir. *Muhtâru's-sihâh*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1999.
- Remlî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ahmed b. Hamza. *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984.
- Sarı, Mevlüt. *el-Mevârid Arapça-Türkçe Lûgat*. İstanbul: Bahar Yayınları, 1982.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsûṭ*. 31 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1989.

- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-Eşbâh ve'n-nezâir fî kavâidi ve furûi fikhî'l-Şâfiî*. Beyrut: Dâru'l Kitâbi'l-İlmiyye, 1985.
- Şa'ban, Zekiyyüddin. *Usûlu'l fikhî'l-İslâmî*. İstanbul: Hanefiyye Kitapevi, 2012.
- Şafak, Ali. "Erş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11: 307-308. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *el-Üm*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Vefâ, 2001.
- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. *et-Tenbîh fîl-fikhî's-Şâfiî*. Beyrut: Dâru'l-Alemi'l-Kitâb, 1983.
- Şîrâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. *el-Mühezzeb fî fikhî'l-imâm eş-Şâfiî*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992.
- Şîrbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1997.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme. *el-Muhtasari't-Tahâvî*. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, t.y.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme. *Şerhu Meâni'l-âsâr*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Alemi'l-Kitâb, 1994.
- Taner, M.Tahir. *Ceza Hukuku*. İstanbul: İsmail Akgün Matbası, 1953.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *el-Câmi'u's-sahîh*. 5 Cilt. Mısır: Şeriketü mektebetin ve dab'atin, 1975.
- Türk Hukuk Kurumu. *Türk Hukuk Lûgatı*. 3. Bs. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1991.
- Üdeh, Abdülkâdir. *et-Teşriu'l-cinâiyyi'l-İslâmî mukârinen bi'l-kânûnî'lvâdî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kitâbi'l-Arabî, t.y.
- Useymîn, Muhammed bin Sâlih. *Şerhu Bulûği'l-merâm min edillti'l-ahkâm*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 2007.
- Uslu, Rifat. "İslam Hukukunda Kolaylık Prensibi". *Journal of International Social Research* 8/36 (20 Şubat 2015): 479-494. <https://doi.org/10.17719/jisr.2015369519>.
- Yaman, Ahmet. "Zihâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44: 387-390. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk. *Uķūdũ'l-cevâhiri'l-münîfe fĩ edilleti mezhebi'l-imâm Ebî Ĥanîfe*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 1985.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh. *el-Menşûr fĩ'l-kavâ'id*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, 2000.
- Zeydân, Abdülkerim. *el-Vecîz fĩ usûli'l-fıkhi*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2017.
- Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed. *Nasbü'r-râye li-tahrîci eĥâdisi'l-Hidâye*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kible lissekâfeti'l-İslâmiyye, t.y.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Bahri TİKİCİ
Doğum Yeri ve Tarihi	Muradiye / 1983
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi
Y. Lisans Öğrenimi	-
Bildiği Yabancı Diller	Arapça
Bilimsel Faaliyetleri	-
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurum	Diyanet İşleri Başkanlığı
İletişim	
E-Posta Adresi	bahri441@hotmail.com
Tarih	2019